

**GENETİK VERİLERİN KORUNMASI VE
GENETİK AYRIMCILIK**

Doktora Tezi

Elif Gizem KAVAK KONRAT

Eskişehir, 2020

**GENETİK VERİLERİN KORUNMASI VE
GENETİK AYRIMCILIK**

Elif Gizem KAVAK KONRAT

DOKTORA TEZİ

Özel Hukuk Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Pervin SOMER

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aralık, 2020

Jüri ve Enstitü Onayı

ÖZET

GENETİK VERİLERİN KORUNMASI VE GENETİK AYRIMCILIK

Elif Gizem KAVAK KONRAT

Özel Hukuk Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2020

Danışman: Prof. Dr. Pervin SOMER

Gen analizi sonucu elde edilen genetik veriler özel nitelikli kişisel verilerden olup kişilik hakkı ile yakından ilişkilidir. Genetik nedenlere dayalı olarak ayrımcılık yapılması riski genetik verilerin korunmasının önemini göstermektedir. Bu nedenle genetik verilerin içeriğinin ve diğer verilerden farklı yönlerinin ortaya koyulması gerekmektedir. Bu çalışmada gen analizleri, genetik veriler ve genetik ayrımcılığın kapsamı açıklanarak ulusal ve uluslararası mevzuatta genetik verilerin nasıl korunduğuna değinilmiş, genetik ayrımcılık ile karşılaşılabilecek durumlara yer verilmiştir.

Genetik ayrımcılık çeşitli hukuk dalları karşısında sorumluluğun doğmasına yol açacaktır. Çalışmamızda genetik ayrımcılık nedeniyle ortaya çıkabilecek hukuki, cezai ve idari sorumluluk ele alınmış, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu kapsamında doğabilecek sorumluluk incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Gen analizi, Genetik veriler, Genetik ayrımcılık

ABSTRACT

THE PROTECTION OF GENETIC DATA AND GENETIC DISCRIMINATION

Elif Gizem KAVAK KONRAT

Department of Private Law

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, September 2020

Adviser: Prof. Dr. Pervin SOMER

Genetic data obtained as a result of gene analysis are special personal data and is closely related to personal rights. The risk of discrimination based on genetic reasons indicates the importance of protecting genetic data. Because of this reason, it is needed to be proved of the content of the genetic data and distinctive characteristics. In this study, by explaining the gene analysis, the genetic data and the extent of genetic discrimination, it is tried to be explained how to conserve the genetic data in national and international legislation and the cases are included where genetic discrimination can be encountered.

Genetic discrimination will lead to the emergence of responsibility against various branches of law. In this study, the legal, criminal and administrative responsibilities that may arise due to genetic discrimination are discussed and the responsibility is examined that cab be emerged within the scope of The Personal Data Protection Law with Human Rights and Equality Institution of Turkey Law.

Key words: Gene analysis, Genetic data, Genetic discrimination

ÖNSÖZ

Bilimin ilerlemesi ve bunun hukuk üzerindeki etkileri gün geçtikçe kendini daha çok hissettirmektedir. Hukukun bilimin gerisinde kaldığı, bilimsel gelişmelere ayak uyduramadığı eleştirileri karşısında söz konusu gelişmeler ile ilgili hukuk alanında yapılacak çalışmalar önem arz etmektedir. Bu doğrultuda gen analizleri, genetik verilerin korunması ve genetik ayrımcılık konularının ileride ülkemizde de karşılaşılabilecek konular olduğu düşüncesi ile tez konusu belirlenmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinde bilgilerini ve tecrübelerini esirgemeyen, olumlu eleştirileri ile beni yüreklendiren tez hocam Prof. Dr. Pervin SOMER'e ve tez komitesi üyeleri hocalarım Doç. Dr. Ahmet KARAKOCALI ile Dr. Öğr. Üyesi Hayriye ŞEN DOĞRAMACI'ya teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans aşamasından sonra doktora da devam etmem konusunda beni cesaretlendiren ve tüm süreçte yanımda olan değerli eşim Göktuğ KONRAT'a, desteklerini her zaman hissettiren aileme teşekkür ederim. Bu çalışma TÜBİTAK yurtiçi lisansüstü doktora burs programı kapsamında desteklenmiştir.

.../.../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

(İmza)

Elif Güneş Karak Konrat

(Öğrencinin Adı Soyadı)

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEMEL KAVRAMLAR, GEN ANALİZLERİ VE GENETİK VERİLER	3
1.1. Temel Kavramlar	3
1.2. Gen Analizleri	6
1.2.1. Genel olarak	6
1.2.2. Gen analizlerinin amacı	7
1.2.3. Gen analizi yöntemleri	9
1.2.3.1. Fenotip analizi	9
1.2.3.2. Kromozom analizi	10
1.2.3.3. Protein kimyasal analiz	10
1.2.3.4. DNA analizi	10
1.2.4. Gen analizi çeşitleri	11
1.2.4.1. Doğum öncesi gen analizi	11
1.2.4.2. Doğum sonrası gen analizi	12
1.2.5. Gen analizi yapabilecek kişi ve kurumlar	13
1.2.6. Gen analizlerinin hukuki niteliği	14
1.2.7. Gen analizlerinin hukuka uygunluk nedenleri	16
1.2.8. Gen analizlerinin muhtemel faydaları ve sakıncaları ..	22
1.3. Genetik Veriler ve Özellikleri	24

1.3.1. Genetik verilerin diğer verilerden farkları.....	24
1.3.2. Genetik verilerin kişilik hakkı ile ilişkisi	26
1.3.2.1. Genel olarak.....	26
1.3.2.2. Yaşam hakkı.....	27
1.3.2.3. Sağlık hakkı	28
1.3.2.4. Kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı.....	30
1.3.2.4.1. Bilme hakkı.....	30
1.3.2.4.2. Bilmeme hakkı.....	31
1.3.2.5. Genetik kökenini öğrenme hakkı.....	34
1.4. Genetik Verilerin Korunması.....	37
1.4.1. Uluslararası alanda genetik verilerin korunması	38
1.4.2. Türkiye’de genetik verilerin korunması	44

İKİNCİ BÖLÜM

2. GENETİK AYRIMCILIK.....	49
2.1. Ayrımcılık	49
2.1.1. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı.....	49
2.1.2. Ayrımcılığın bir türü olarak genetik ayrımcılık	53
2.2. Genetik Ayrımcılık ile Karşılaşılan Alanlar	54
2.2.1. Çalışma hayatı.....	54
2.2.1.1. İşe almada	58
2.2.1.2. İşten çıkarmada	59
2.2.2. Sigorta sözleşmeleri	60
2.2.2.1. Hayat sigortaları	64
2.2.2.2. Sağlık sigortaları.....	66
2.2.3. Sosyal sigortalar	68
2.2.4. Eğitim	69
2.2.5. Evlat edinme	71
2.2.6. Sperm bankaları.....	73
2.2.7. Taşıyıcı annelik.....	74
2.2.8. Sahip olunacak çocuğun genetik özelliklerini belirleme	78

2.2.9. Seçici kürtaj.....	80
---------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GENETİK AYRIMCILIĞIN YAPTIRIMI	82
3.1. Medeni Hukuk Kapsamında	82
3.1.1. Açılacak davalar.....	83
3.1.1.1. Önleme davası.....	84
3.1.1.2. Saldırıya son verilmesi davası	84
3.1.1.3. Tespit davası.....	85
3.1.1.4. Vekâletsiz iş görme davası.....	86
3.1.1.5. Maddi tazminat davası.....	88
3.1.1.6. Manevi tazminat davası	91
3.2. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında.....	93
3.3. Ceza Hukuku Kapsamında	95
3.3.1. İnsanlığa karşı suçlar.....	95
3.3.2. Hayata karşı suçlar	97
3.3.3. Vücut dokunulmazlığına karşı suçlar	97
3.3.4. Çocuk düşürtme, düşürme veya kısırlaştırma suçları.	98
3.3.5. Hürriyete karşı suçlar.....	100
3.3.6. Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar.....	102
3.3.7. Kamu barışına karşı suçlar.....	104
3.3.8. Aile düzenine karşı suçlar	105
3.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Kapsamında	106
3.5. İdare Hukuku Kapsamında	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	120
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR DİZİNİ

A	: Adenin
a.g.k.	: Adı geçen kaynak
bkz.	: Bakınız
DNA	: Deoksiribonükleit asit
HGP	: Human Genome Project (İnsan Genom Projesi)
G	: Guanin
RNA	: Ribonükleit asit
S	: Sitozin
T	: Timin
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

Bireyin kendi hayatı üzerinde söz sahibi olması, kendi geleceğine kendisinin karar vermesi bilimdeki gelişmeler ile günümüzde belki de hiç olmadığı kadar önemli bir hale gelmiştir. Bilimdeki ilerlemeler hukuk düzenini de etkilemiş, kişinin kendi geleceğini belirleme hakkının kabul edilmesini ve bu hakkın hukuk tarafından korunmasını zorunlu hale getirmiştir. Genetik biliminde özellikle son dönemlerde ortaya çıkan imkanlar ile birlikte kişi geleceği hakkında karar verirken genetik verilerini de dikkate alabilecektir. Genetik veriler diğer kişisel verilerden farklı olarak geleceğe ilişkin bilgiler de barındırarak karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Genetik bilimi tıp, ilaç, gıda, endüstri gibi pek çok farklı alanda çok geniş olanaklar sunmakla birlikte beraberinde getirdiği riskler de mevcuttur. Öjenik düşünceler ve genetik nedenlere dayalı olarak ortaya çıkan ayrımcılık, insanın ticarileşmesi ve bir meta olarak algılanır hale gelmesi bu risklerden bazılarıdır. Bu nedenlerle genetik verilerin korunmasının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bilim insanları arasında hukukun genetik çalışmalara engel olduğu, ket vurduğu şeklindeki düşüncelere rastlanmakla birlikte insan haklarının korunabilmesi ancak konunun etik boyutunun gözetilmesi ile mümkün olacaktır.

Genetik verilerin korunması ve genetik ayrımcılık henüz hukukumuzda çok üzerinde durulan alanlar olmasa da dünyadaki gelişmelere paralel olarak konunun gelecekte önem kazanması ve ülkemiz tarafından özel düzenlemeler çıkarılması muhtemeldir.

Genetik verilerin korunması ve genetik ayrımcılık başlıklı çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genetik ile ilgili temel kavramlar, gen analizlerinin hukuki niteliği, hukuka uygunluk nedenleri ve muhtemel faydaları ile sakıncaları açıklandıktan sonra genetik verilerin özellikleri ve kişilik hakkı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca genetik verilerin korunmasına ilişkin uluslararası alandaki ve Türk hukukundaki düzenlemelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına değinilmiş, genetik ayrımcılığın neyi ifade ettiği ve genetik ayrımcılık ile karşılaşılabilecek alanlar irdelenmiştir. Bu bölümde farklı ülkelerde genetik ayrımcılık ile ilgili mevcut olan özel düzenlemelere de mümkün olduğunda yer verilmeye çalışılmıştır.

Son bölüm ise yaptırım ile ilgili olup genetik verilerin korunmaması ve genetik ayrımcılık halinde karşılaşılabilecek sonuçlar farklı hukuk dalları açısından ele alınmıştır. Bu doğrultuda medeni hukuk, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, ceza hukuku, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve idare hukuku kapsamında değerlendirmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEMEL KAVRAMLAR, GEN ANALİZLERİ VE GENETİK VERİLER

1.1. Temel Kavramlar

Gen analizleri ve sonucunda elde edilen genetik veriler ile ilgili hukuki bir değerlendirmede bulunabilmek için öncelikle genetik ile ilgili bazı temel kavramların ne anlama geldiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Bu bilgiler konunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle konumuz ile ilgili bazı temel kavramlar gerekli olduğu ölçüde açıklanmış ancak ayrıntı vermekten kaçınılmıştır.

Pek çok canlı gibi insan da çok sayıda hücreden oluşmaktadır. Hücre canlıının en küçük birimi olup tüm yaşam işlevleri burada gerçekleştirilmektedir. Hücrenin çekirdeğinde yer alan ipliksi yapılar ise kromozom olarak adlandırılmaktadır. İnsan 23 çift olmak üzere toplam 46 kromozomdan oluşmaktadır. Yaşamın devam edebilmesi kromozomların sürekliliğine bağlı olup kromozom sayıları türlere göre farklılık göstermektedir. Ancak küçük bir kromozom daha fazla sayıda gen de taşıyabilir. Kromozomlar da deoksiribonükleit asit (DNA) moleküllerinden oluşmaktadır. DNA molekülleri nükleotid zincirleri olup adenin (A), timin (T), sitozin (C) ve guanin (G) adı verilen dört tür nükleotid yapıtaşı içermektedirler. Bu yapıtaşları rastgele dizilmezler. C-G ve A-T daima karşı karşıya gelir.¹

Bir organizmanın tüm DNA'sı genom olarak adlandırılmakta olup her organizmada hayatın oluşması ve devam etmesi için gereken bilgileri içeren genom bulunmaktadır. İnsanların genomları arasındaki fark, oran olarak çok az olduğu için tek bir genom varmış gibi insan genomu ifadesi kullanılmaktadır.² Genom içindeki bilgi, DNA veya RNA

---

¹A. Başaran vd. (2006). *Tıbbi biyoloji ve genetik*. (Ed: D. A. Güler), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, s. 2; N. Başaran (1999). *Tıbbi genetik*. (7. baskı). Bursa: Güneş & Nobel Tıp Kitabevleri, s. 51; R. Dawkins (2014). *Gen bencildir*. (1. bası). (Çev: Tunç Tuncay Bilgin, Uğur Polat), İstanbul: Kuzey Yayınları, s. 45, 48; A. Demirsoy (2005). *Kalıtım ve evrim*. (13. baskı). Ankara: Meteksan, s. 206-207, 281, 284; F. Yağmur (2012). Gen ve hukuk. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 146; M. A. Zengin (2011a). *Biyoloji uygulamaları ve tıbbi müdahaleler karşısında insan haklarının korunması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3. DNA sarmal yapıda olup bu yapının nasıl çözüldüğüne ilişkin olarak bkz: J. D. Watson (1996). *İkili sarmal DNA yapı çözümünün öyküsü*. (8. basım). (Çev: Alev Serin), Ankara: Tübitak.

²B. Çırakoğlu (2002a). İnsan genomu projesi. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik I (Nisan 2002 sayısının ücretsiz eki)*, s.8; A. Zülal (2001). Kromozom, DNA, gen...*Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: İnsan Genomu (Mart 2001 sayısının ücretsiz eki)*, 400, s. 4.

(ribonükleit asit)³ içindeki nükleotid dizilerinde yer almakta olup gen adı verilen birimlere ayrılır. Genler nesilden nesile aktararak kalıtsal özelliklerimizi belirlemekte olup kalıtımın en küçük birimini oluşturmaktadır. Gen kelimesinin kökeninde Yunanca'da “döl” anlamına gelen “genos” kelimesi yatmaktadır.⁴

İnsanın gen haritasının çıkarılması ve genlerin işlevlerinin belirlenebilmesi için yürütülen proje İnsan Genom Projesi (HGP) ismini almıştır. Proje 1990 yılında Amerika Enerji Kurumu ve Ulusal Sağlık Enstitüsü'nün birlikte yürüttükleri çabalarla başlamıştır.⁵ Projenin amaçları; günümüzde tedavisi bulunmayan genetik hastalıklar ile ilgili tanı ve tedaviyi olanaklı kılmak, hastalıklara uygun ilaçların geliştirilmesini sağlamak olarak belirtilebilir. Ayrıca proje kapsamında elde edilen bilgiler tarım, hayvancılık, endüstri, antropoloji gibi alanlarda da kullanılmaktadır.⁶ Ancak proje ile ilgili pek çok endişe de dile getirilmiştir. Bunların başında insan genomunun kalıcı olarak değiştirilmesi, temel hak ve özgürlüklerin yok edilerek köle insan yaratılması tehlikesi gelmektedir. Kusurlu genlerin ortadan kaldırılması, daha iyi insan oluşturma gibi yaklaşımlara eski dönemlerden beri rastlanmaktadır.⁷ İnsan ırkının genetik kullanılarak ıslah edilmesi, toplumun sağlıksız unsurlardan kurtarılması olarak açıklanabilecek bu fikirlere öjeni adı

---

³Hücre içindeki nükleik asitler DNA ve RNA olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Başaran vd., 2006, a.g.k., 66. RNA'nın yapısında DNA'dan farklı olarak timin yerine urasil bulunur. Çırakoğlu, 2002a, a.g.k., 5-6. RNA molekülleri DNA'da bulunan genetik bilgilerin proteine dönüştürülmesi sırasında önemli rol oynar. Türk Hematoloji Derneği (2013). *Genetik terimler sözlüğü*. Ankara. s. 22.

⁴Demirsoy, 2005, a.g.k., 361; R. Erten, B. Acır ve S. Taşveren (1996). Gen (DNA) testinin ispat hukuku açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45 (1-4), s. 575; Ç. Özel ve G. Gönül (2014). Gen analizleri ve kişilik haklarının korunması. *V. Sağlık hukuku kurultayı*. (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 439; A. Özer (2002). DNA-gen-protein. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik 1 (Nisan 2002 sayısının ücretsiz eki)*, s. 4; N. Pekdemir (2000). *Gen-etik devrim*. İstanbul: Su Yayınları, s. 142; I. Yuluğ (2002). İnsan genom projesi. *Avrasya Dosyası*, 8 (3), s. 8.

⁵I. Bökesoy ve B. Arda (1993). İnsan genomu projesinin (HUGO'nun) etik ve sosyal yönleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 1 (1), s. 23; F. Collins and D. Gallas (1993). A new five-year for the U.S. human genome project. *Science*, 262, s. 43; A. Çoban (2008). Genomic information and the public-private imbalance. *Capital & Class*, 94, s. 75; O. Kaşıkçı (2007). İnsan Genomu Projesi'nin etik açıdan değerlendirilmesi. *Sağlık hukuku sempozyumu 15-16 Mayıs 2006* (Yayına hazırlayanlar: C. Baygın; M. Uçar; Y. Büyükay), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 148; M. F. Yıldırım (2007a). İnsan genom projesi ve hukuk dünyasına etkileri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI (1, 2), s. 357. Söz konusu projenin Türk basınına yansımaları için bkz: N. Akar ve I. Haspolat (2007). *Türk basınında insan genom projesi*. (1. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü. 2018-2023 stratejik eylem planı çerçevesinde de Türkiye Genom Projesi başlatılmıştır. A. O. Kılıç (2018). Türkiye Genom Projesi. *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s. 28.

⁶A. Tuğ, İ. H. Hancı ve A. Balseven (2002). İnsan genom projesi: umut mu kabus mu?. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 11 (2), s. 56; Yuluğ, 2002, a.g.k., 17. 2003 yılının Nisan ayında İnsan Genom Projesi'nin bittiği açıklanmıştır. F. N. Tuncer (2018). Genetik çalışmaların önemi ve etik ilkeleri. *Uluslararası gen hukuku sempozyumu*. (Ed: Ö. Yenerer Çakmut), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 27.

⁷Bökesoy ve Arda, 1993, a.g.k., 25; A. Demir (2013). Etik açıdan insan genom projesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12 (23), s. 321.

verilmektedir. İstenmeyen genetik özelliklerin ortadan kaldırılması, biyolojik olarak alt sınıftakilerin elenmesi olumsuz öjeni; bir ırkın genetik özelliklerini düzeltmek, üstün insan yaratma çabaları ise olumlu öjeni olarak adlandırılmaktadır.⁸ Kavram olarak olumlu öjeni ifadesi kullanılsa da söz konusu çabaların yaratacağı sonuçların olumlu olmayacağı açıktır.

Genetik bilimi, genlerin yapısı ve fonksiyonları ile ilgilenen bilim dalı olup genetik bilgiler biyolojik özellikleri belirlediği gibi toplumsal kimliklerin oluşmasında da önemli rol oynamaktadırlar.⁹ Genetik bilimi sayesinde elde edilen bilgiler öjenik amaçlarla da kullanılabilmeye müsaittir.

Genetik bilgilerin çoğalması ile genetik danışmanlığın da önemi artmıştır. Genetik danışmanlık, genetik hastalık taşıyan ya da taşıma riski bulunan bireyle ve bu bireyle genetik yakınlık içinde bulunanlarla hastalığın seyri, varsa tedavisi, tekrarlama riski, hangi dönemde hangi testlerin yapılması gerektiği ve bu testlerin sonuçları ile ilgili gerçekleştirilen iletişim süreci olarak tanımlanmaktadır. Burada önemli olan bilgilerin bireylerin anlayabileceği şekilde verilmesi ve kararın bireyin veya ailenin kendisine bırakılmasıdır.¹⁰

Genetik bilgiler sayesinde günümüzde klonlama da mümkün hale gelmiştir. Klonlama, genetik olarak özdeş molekül veya canlıların oluşturulmasıdır. Klonlama, amacına göre üreme amaçlı klonlama ve tedavi amaçlı klonlama olarak ikiye

---

⁸M. Akçelik (2007). Genetik mühendisliği ve yaşamımızdaki yeri. 6. *Ankara biyoteknoloji günleri: biyoteknoloji, biyogüvenlik ve sosyo-ekonomik yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları, s. 17; Bökesoy ve Arda, 1993, a.g.k., 25; H. Çankaya (2014). Dünyanın düzeltilmesi üzerine bir araştırma; genetizm ve insan hakları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9 (22), s. 297; G. G. Öztan (2006). Türkiye’de öjeni düşüncesi ve kadın. *Toplum ve Bilim*, 105, s. 266; Pekdemir, 2000, a.g.k., 241-242; A. Yumul (2012). Ötekiliği bedenlere kaydetmek. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 91. İnsan Genom Projesi’nin tıbbi olmayan ve öjenik amaçlarla kullanılabilme riski Dünya Tıp Birliği’nin İnsan Genom Projesi Bildirisi’nde de dile getirilmiştir. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-on-the-human-genome-project/> (Erişim tarihi: 11.04.2018). Öjeni politikalarının tarihçesi için bkz: H. Çaha (2014). Elemeçi kürtaj: öjenizmin yeni yüzü. *İş Ahlakı Dergisi*, 7 (2), s. 54 vd.

⁹Ö. Gökçümen ve T. Gültekin (2009). Genetik ve kamusal alan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49 (1), s. 20; S. Kayak (2012). Kişilik haklarının korunması çerçevesinde gen analizlerinden doğan hukuki sorumluluk. *Türkiye Biyoetik Derneği VII. kongresi değişen dünyada biyoetik*. (Ed: Y. I. Ülman, F. Artvinli), İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, s. 254; THD, 2013, a.g.k., 3; Z. Konuk (2012). Biyoetik ve hukuk yönünden gen bilimi. *Sağlık hukuku makaleleri II*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 86.

¹⁰B. Durmaz vd. (2011). Genetik danışmanlık ve önemi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 33, s. 260, 261; Ü. Kaplan ve B. Arda (2017). Genetik danışmanlık ve biyoetik. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Tarihi-Hukuku Dergisi*, 25 (2), s. 58. Konunun önemine rağmen Kahramanmaraş’ ta yapılan bir çalışmada katılımcıların yalnızca %20,8’ nin genetik danışmanlık hizmetleri hakkında bilgisinin olduğu saptanmıştır. L. Dönbak, İ. Demirhan ve M. Çelik (2005). Genetik danışmanlık hizmetleri: Kahramanmaraş’ ta tanımlayıcı bir çalışma. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14 (9), s. 194.

ayrılmaktadır.¹¹ Üreme amaçlı klonlama; hiç sperm hücresi kullanmadan yumurta hücresinin döllenmesi ile bireyin tıpatıp ikizinin oluşturulması amacıyla ya da çocuk sahibi olmak isteyen ancak yumurta hücresi bulunmayan kadının çocuk sahibi olmasında kullanılmaktadır. Tedavi amaçlı klonlama ise kök hücre elde etme amacıyla yapılmaktadır.¹²

1.2. Gen Analizleri

1.2.1. Genel Olarak

Gen analizleri, kalıtsal özelliklerimizi belirleyen genlerin analizinin yapılarak o canlının sahip olduğu kalıtsal özellikleri belirlemeye yarayan işlem olarak tanımlanmaktadır.¹³ UNESCO Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi'nin¹⁴ 2. maddesinde de genetik teste yer verilmiş ve tanımda genetik testin belirli bir genin (ya da kromozomun veya dolaylı olarak gen ürününün) varlığının, yokluğunun veya değişikliğinin saptanması amacıyla yapılan işlem olduğu belirtilmiştir. Gen analizleri, genetik ve moleküler biyolojiye dayalı bir araştırma türü olup; genelde canlıların, özelde de bireylerin genetik özelliklerinin ortaya çıkarıldığı işlemidir. Gen analizleri genellikle

---

¹¹Ancak tedavi amaçlı klonlamanın tedavi edici herhangi bir yönü olmadığı, sadece bir araştırma olduğu, iyileşmeyi sağlayan bir sonuç doğurmasının garanti olmadığı belirtilerek bu isimlendirmenin yanlış olduğu da ifade edilmektedir. A. Çoban (2009). Türkiye'de insan embriyosu üzerinde araştırma yapmanın hukuki sorunları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 86, s. 211. Yine üreme amaçlı klonlamanın tüm dünyada yasaklandığı, buna karşın metodun tedavi amaçlı uygulanması halinde hukuka uygun kabul edilmesi nedeniyle yapılan ayırımla hatalı sonuçlara ulaşılabileceği, ayırımın içerik açısından yerinde olmadığı yönünde bkz: M. Onursal Cin (2003). Üreme amaçlı klonlamanın cezalandırılabilirliği üzerine etik ve hukuki argümanlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1-2), s. 135.

¹²S. Arat (2002). Klonlama. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik 2 (Mayıs 2002 sayısının ücretsiz eki)*, s. 10; Çoban, 2009, a.g.k., 210; C. Gül (2012). Klonlama ve kök hücre çalışmaları karşısında insan onurunun korunması hakkı. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 170; Onursal, Cin, 2003, a.g.k., 125; Ö. Ömeroğlu (2008). Yeni bir insan hakkı: benzersiz olma hakkı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (2), s. 109; B. Özpınar (2014). İnsan embriyosu üzerinde araştırmalar ve hukuk. *V. Sağlık hukuku kurultayı*. (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 429; L. R. Sanchez-Sweatman (2009). Reproductive cloning and human health: an ethical, international, and nursing perspective. *International Nursing Review*, 47, s. 29; İ. Seyaloğlu vd. (2007). Klonlamaya genetik, etik ve hukuksal açıdan yaklaşım. *Adli Tıp Dergisi*, 21 (2), s. 5, 31; E. Yerdelen (2014). Klonlamanın (Kopyalama) ceza hukukundaki yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63 (3), s. 646.

¹³M. F. Yıldırım (2007b). Gen analizleri ve kişilik haklarının korunması. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI (3-4), s. 387. Genlere ilişkin analiz yöntemlerinin tamamı literatürde gen testi, gen analizi, genetik analiz, genom analizi, genetik test gibi farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bkz: E. B. Demirayak (2014). *Hayat ve sağlık sigortası sözleşmelerinde genetik test sonuçlarının kullanılması*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 20. Biz bu çalışmada gen analizi ifadesini kullanacağız.

¹⁴http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SHS/pdf/Human-Genetic-Data_Turc.pdf (Erişim tarihi: 12.12.2017).

bir kan ya da doku testi olmaktadır. Gen analizleri, insana dair gen teknik faaliyetlerin bir bölümünü oluşturmaktadır.¹⁵ Söz konusu analizler istenildiği zaman elde edilmesi oldukça kolay olan materyal (saç, kıl, tükürük gibi) üzerinde yapıldığı için günlük hayatta sıklıkla bunlarla karşılaşılması mümkündür.¹⁶ Gen analizlerinin faydaları yanında birtakım sakıncalar da doğurabileceği açık olup bilim çevrelerinde de bu endişeler dile getirilmiştir.¹⁷ Gen analizlerinin muhtemel fayda ve sakıncalarına aşağıda ayrı bir başlık¹⁸ altında değinilecektir. Muhtemel sakıncalardan genetik ayrımcılık ise tezimizin konusunu oluşturmakta olup ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

1.2.2. Gen Analizlerinin Amacı

Gen analizlerinin kullanım amaçlarının başında tıbbi amaçlar gelmektedir. Bu doğrultuda gen analizlerine hastalıkların önceden teşhisi, hastalığa yol açan gene müdahale edilerek gen yapısının düzeltilmesi, çeşitli hastalıklara yatkınlıkların tespit edilmesi gibi amaçlarla başvurulmaktadır. Pek çok hastalık genetik etkenlerin yanında çevresel faktörlerin de eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Gen analizleri ile hastalığa yatkınlık taşıdığı ortaya çıkan kişi çevresel faktörleri değiştirme şansına sahip olabileceği gibi ilaç tedavisine de başvurabilecektir. Ayrıca gen analizleri ile bireyin bünyesine en uygun ilacı kullanması ve ilacın yan etkilerinin minimum düzeye indirilmesi mümkündür. Bireyler aynı hastalığa sahip olsa dahi aynı ilaç birinde önemli yan etkiler ortaya çıkmasına sebep olurken diğerinde tedavi edici etki gösterebilir. Aradaki farkın en önemli nedenlerinden biri ise insan genomundaki farklılıklardır. Bireyin genetik yapısının ilaca vereceği cevabın araştırılması sayesinde o bireyde fayda gösterecek ilaçların kullanımı ve uygun dozun ne olacağının belirlenmesi mümkün hale gelecektir. Bu nedenle

---

¹⁵M. Doğan (2012). Genetik veri bankaları. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 67; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 440; Zengin, 2011a, a.g.k., 91. Bu alan içerisinde klonlama, gen tedavisi gibi kavramlar da yer almaktadır. Yıldırım, 2007b, a.g.k., 387.

¹⁶M. F. Yıldırım (2014). Genetik analizler ve kişilik haklarının korunması özellikle üçüncü kişilerin bilmeme hakkının ihlali. *V. Sağlık hukuku kurultayı*. (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 418. Bu nedenle söz konusu analizlerin gerekli kullanımının yanında keyfi kullanımının da bulunduğu dile getirilmiştir. G. Eysel ve H. Erbaş (2007). Sosyoekonomik farklılıklar ve üreme biyoteknolojisinde kullanılan genetik analiz testlerine bakış: iki farklı semt karşılaştırması. *6. Ankara biyoteknoloji günleri: biyoteknoloji, biyogüvenlik ve sosyo-ekonomik yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları, s. 157.

¹⁷Kayak, 2012, a.g.k., 254; M. A. Zengin (2011b). Genetic tests and its impacts on some fields of human rights law. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I (1), s. 211.

¹⁸Aşağıda 1.2.8. Gen Analizlerinin Muhtemel Faydaları ve Sakıncaları, s. 22 vd.

gelecekte kişiselleştirilmiş ilaç çağı yaşanacağı ifade edilmektedir.¹⁹ Bunların yanına istenmeyen cinsiyetteki veya özürlü çocuğun doğumunun engellenmesi, organ naklinde genetik uygunluğun tespiti, çok ağır hastalık riski taşıyan hamileliklerin sona erdirilmesi gibi amaçlar da eklenebilir.²⁰

Günümüzde gen analizlerinin tıbbi amaçlar yanında hukuki ve ticari amaçlar için de kullanıldığı ifade edilmektedir. Hukuk alanında gen analizlerine önce ceza sonra da hukuk davalarında başvurulmuştur. Ceza davalarında şüphelinin ya da mağdurun vücudundan alınan veya olay yerinde bulunan biyolojik dokuların incelenmesi ile suçluların tespitinin kolaylaştığı ifade edilmektedir. Ayrıca kimliği tespit edilemeyecek derecede kötü durumda bulunan bedenlerin kimliğinin saptanmasında da gen analizlerinden faydalanılmaktadır.²¹ Gen analizleri ispat kolaylığı sağlaması ve daha güvenilir bir yöntem olması nedeniyle soybağı davalarında da sıklıkla kullanılmaktadır.²² Türk hukukunda da gerek Türk Medeni Kanunu'nun 284. maddesi gerekse Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 292. maddesinde soybağının tespiti davasında genetik analiz düzenlenmiştir.²³ Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 75. ve 76. maddelerinde ise şüpheli

---

¹⁹Y. Baskın (2007). Tıpta teknolojik gelişimin neden olduğu kavram değişimleri: kişiselleştirilmiş tıp. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 64 (2), s. 56; L. A. Cummings and R. Magnusson (2001). Genetic privacy and academic medicine: the Oregon experience. *Academic Medicine*, 76, s. 1092; L. H. Goetz and N. J. Schork (2018). Personalized medicine: motivation, challenges and progress. *Fertility and Sterility*, 109 (6), s. 959; T. Memiş (2002). Sigorta sözleşmelerinde genom analizlerini kullanılması ve ortaya çıkan sorunlar. *Reasürör*, 46, s. 28; M. Sayitoğlu (2007). Kanser tedavisine farmakogenetik yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 27 (3), s. 435; L. Tekpınar ve R. Erdem (2019). Kişiselleştirilmiş tıp ve genom araştırmalarının sağlık çıktıları bağlamında değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22 (4), s. 852; Yıldırım, 2014, a.g.k., 418. Genetik hastalıkların analizi ve tedavisi, s. 28. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mergen/derleme/d_geneticdisease.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2017)

²⁰V. Başpınar (2012). Gen analizleri ve şahsiyet hakkının korunması. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 90; Y. Büyükay (2005). Gen analizleri ve mukayeseli hukuktaki düzenlemeler. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX (3-4), s. 355.

²¹R. Erten, B. Acır ve S. Taşveren (1996). Gen (DNA) testinin ispat hukuku açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45 (1), s. 577.; Kayak, 2012, a.g.k., 256; T. Özçelik (1991). Adli amaçlı DNA analizleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 27 (7), s. 50; A. Zorluoğlu (2013). Gen analizlerinden ve genetik veri bankalarından doğan hukuki sorumluluk. *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu*. (Ed: Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 373.

²²K. A. Sonat (2013). Soybağının tespit amacıyla isteğe dayalı olarak yapılan gen incelemeleri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19 (3), s. 323-325. Ancak analiz edilen kişiler arasındaki akrabalık ilişkisinin bildirilmemesinin hatalı sonuçlara yol açabileceği, belki de amca olması gereken kişinin baba olarak rapor edilebileceği, DNA'mızın büyük kısmının her insanda ortak olması nedeniyle, aralarında akrabalık ilişkisi bulunmayan iki kişi arasında da şansa bağlı olarak %99,99 ve üzeri oranda uyum gözlenebileceği ifade edilmektedir. E. H. Yükseloğlu (2018). Adli genetik incelemelerinin soybağı hukukuna etkisi. *Uluslararası gen hukuku sempozyumu*. (Ed: Ö. Yenerer Çakmut), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 127-128.

²³Ancak söz konusu maddeler arasında paralellik bulunmadığı ifade edilmektedir. Ö Tüzüner (2013). Soybağının tespiti davasında genetik analize ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62 (4), s. 1140.

veya sanığın ya da diğer kişilerin beden muayenesi ve vücudundan örnek alınması ile ilgili düzenleme yapılmıştır.

Son yıllarda gen analizlerine ticari amaçlarla da başvurulmaktadır.²⁴ Özellikle iş, sigorta, ilaç, çevre, tarım, kimya, gıda, hayvancılık endüstrileri de bu bilgilerden yararlanmaktadır.²⁵ Ayrıca insan genleri üzerinde patentler verilmesi²⁶ de durumun ticariliğini ortaya koymaktadır.

1.2.3. Gen Analizi Yöntemleri

Gen analizleri; fenotip analizi, kromozom analizi, protein kimyasal analiz ve DNA analizi olmak üzere dört farklı yöntemle gerçekleştirilmektedir.²⁷

1.2.3.1. Fenotip analizi

Fenotip analizinde kişinin dış görünüşü gözlenir, vücudu şekil olarak analiz edilir. Yani bu tip analizde kişinin bedenine herhangi bir müdahalede bulunulmaz. Ancak yalnızca çıplak gözle yapılan analizler değil; röntgen, ultrason, kan testi gibi bazı araçlarla yapılan incelemeler de bu gruba girer. Bu yöntemde dış görünüşe dayalı inceleme yapıldığından hastalık zaten ortaya çıkmıştır, bozuklukların herkes tarafından fark

---

²⁴Kayak, 2012, a.g.k., 257. Genetik verilerin ticari amaçlarla kullanılmasına ilişkin farklı ihtimaller dile getirilmektedir. Bu ihtimallerden biri kişinin kendi genetik verisini bir karşılık elde ederek vermesi, diğeri ise gen veri bankalarındaki genetik verilerin ticarete konu olmasıdır. T. Memiş (2012). İnsana ait genetik bilgilerin ticarileştirilmesi ve Türk hukukundaki durum. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 47.

²⁵B. Çirakoğlu (2002b). 2020'de gen teknolojisi. *2000-2020 sürecinde nasıl bir dünya, Türkiye, sağlık, tıp ortamı öngörülebilir, oluşturulabilir?* Ankara: Türk Tabipleri Birliği, s. 86; S. Tauscher (2015). Genetik teknolojisinin siyasi ve etik sınırları: genetiği yönetmek. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), s. 3.

²⁶Memiş, 2012, a.g.k., 52; J. Simon (2005). Patent hukuku ve biyoteknoloji: yaşamın patentlenmesi?. (Çev: Mustafa Fadıl Yıldırım ve Tekin Memiş). *E-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 39. <http://www.e-akademi.org/makaleler/jsimon-1.htm> (Erişim tarihi: 18.12.2017). 2005 yılı itibarıyla insan genlerinin yaklaşık beşte birinin Amerika Birleşik Devletleri'nde patentlendiği, patentlerin yaklaşık beşte üçünün özel firmalara, kalanının ise üniversitelere ve onların kurmuş oldukları araştırma geliştirme firmalarına ait olduğu ifade edilmektedir. G. Bayram (2009). Patentli genlerle yaşamı patentlemek. <https://www.evrensel.net/haber/207208/patentli-genlerle-yasami-patentlemek> (Erişim tarihi: 18.12.2017). Genetik bilgilerin ticari amaçlarla kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: P. Aksoy Gülaslan (2014). Genetik bilgilerin ticarileştirilmesi. *V. Sağlık hukuku kurultayı*. (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 467 vd. Genler üzerinde patent verilmesinin doğurabileceği riskler hakkında bkz: M. Ekberg (2005). Seven risks from life patents and corporate. *Bulletin of Science, Tehnology&Society*, 25, s. 475 vd.

²⁷Ö. Özbeke (tarihsiz). *Ceza muhakemesi hukukunda DNA analizi*. <http://www.hukuki.net/www.saglikhukuku.net/bilgi/a044.asp> (Erişim tarihi: 21.12.2017); Zorluoğlu, 2013, a.g.k., 374.

edilmesi mümkündür. Teknik anlamıyla gen analizi, gen üzerinde yapılan ve belirli bir genin mevcut olup olmadığını ya da değişikliğe uğrayıp uğramadığını tespit etmek amacıyla yapılan araştırmaları ifade ettiğinden fenotip analizi genellikle gen analizleri arasında sayılmamaktadır.²⁸

1.2.3.2. Kromozom analizi

Kromozom analizinde mikroskop yardımıyla kromozomların sayısı veya yapısındaki değişiklikler incelenir. Kromozomlarda meydana gelen şekil bozuklukları hastalıklara ilişkin izler taşıyabilir. Ancak DNA yapısındaki değişikliklerin mikroskop aracılığıyla teşhis edilebilmesi genellikle mümkün değildir. Bu nedenle kromozom kartları oluşturularak kromozomların yapısı ve sayısı karşılaştırılır. Bu analiz yöntemi ile muhtemel kanser hastalıkları, anne karnındaki down-sendromlu embriyolar tespit edilebilir. Kromozomlardaki şekil değişiklikleri kendiliğinden meydana gelebileceği gibi çevre etkisiyle de oluşabilir.²⁹

1.2.3.3. Protein kimyasal analiz

Bu analiz, gen ürünü analizi olarak da adlandırılmakta olup gen ürünü olan proteinler incelenir ve proteinlerin genetiğe bağlı değişimleri araştırılır. Protein değişimi her kişide farklı bir kompozisyona sahiptir. Bu analiz yöntemi ile genellikle proteinlerin kalitesi ve oluşumu analiz edilir. Bir proteindeki yapısal bozukluk DNA oluşumunda da hataya sebep olduğundan bu analiz yöntemi bazı genetik hastalıkların teşhis edilmesini sağlar. Protein kimyasal analiz kısmen DNA analizi gibi sonuç verebilmektedir. Ancak burada DNA değil gen ürünü incelenmektedir.³⁰

---

²⁸Büyükay, 2005, a.g.k., 360; Demirayak, 2014, a.g.k., 18.

²⁹M. Gürbüz (2010). *Kişilik hakkı açısından tıbbi genetik analizler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21; Özbek, tarihsiz, a.g.k; Ö. Yenerer Çakmut (2008). *Soybağının belirlenmesi ve ceza hukukunda çocuğun soybağını değiştirme suçu*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 73.

³⁰Demirayak, 2014, a.g.k., 18; Gürbüz, 2010, a.g.k., 22; Özbek, tarihsiz, a.g.k.

1.2.3.4. DNA analizi

DNA analizinde kromozomlar üzerindeki genler ya tek tek incelenir ya da genlerin yapıtaşları incelenir. Günümüzde gelinen noktada DNA üzerindeki şifrenin tek bir harfindeki değişiklik dahi tespit edilebilmektedir. Genler üzerindeki hataları ortaya çıkarmanın birkaç farklı yolu bulunmaktadır. Bunlardan en kesin sonucu sağlayan DNA dizinlemesi yöntemidir. Bu yöntemle DNA'nın araştırılacak hastalığa ilişkin bölgesi özel bir yöntemle çoğaltılır. Çoğaltılan bölgeler tekrar reaksiyona sokulur. Reaksiyon sonucu ortaya çıkan bazlar genetik analizör ile okunarak incelenen gendeki mutasyonlar araştırılır. DNA molekülü organizmadaki tüm hücre çekirdeklerinde mevcut olduğundan ve aynı özellikleri gösterdiğinden kişiden alınan kan, doku, salya, sümük, saç, gözyaşı, sperm, idrar gibi her türlü biyolojik numune üzerinde DNA analizi yapılabilmektedir. Tek gen hastalıklarının doğum öncesi ve doğum sonrası tanısında, kanser genetiği ve adli tıp alanında (özellikle soybağının belirlenmesinde) en çok kullanılan teknik budur.³¹

1.2.4. Gen analizi çeşitleri

Gen analizi yapıldığı zamana göre doğum öncesinde yapılan gen analizi (preimplantasyon/prenatal testler) ve doğum sonrasında yapılan gen analizi (postnatal testler) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³²

1.2.4.1. Doğum öncesi gen analizi

Doğum öncesinde yapılan gen analizlerini embriyo döneminde yapılan gen analizi ve embriyonun ana rahmine düşmesinden ya da yerleştirilmesinden sonra yapılan gen analizi olmak üzere ikiye ayırabiliriz.³³

Embriyo; sperm ve yumurtanın döllenmesi sonucunda oluşan, genetik olarak insan olma potansiyeline sahip canlıdır.³⁴ Embriyo döneminde yapılan gen analizi preimplantasyon uygulaması olarak adlandırılmakta olup tüpte döllendirilmiş bir

---

³¹Büyükay, 2005, a.g.k., 361-362; Demirayak, 2014, a.g.k., 19; Yenerer Çakmut, 2008, a.g.k., 78.

³²Kayak, 2012, a.g.k. 257.

³³Kayak, 2012, a.g.k., 258.

³⁴E. Şensöz Malkoç (2013). Milletlerarası özel hukukta embriyo. *Milletlerarası özel hukuk perspektifiyle biohukuk*. Ankara: Sage Yayıncılık, s. 125. Ayrıca embriyonun hukuki statüsü ile ilgili olarak bkz: A. Çoban (2007). İnsan hakları bağlamında embriyonun moral statüsü. *Toplum ve Bilim*, 109, s. 258 vd.

embriyonun ana rahmine yerleştirilmesinden önce yapılan analizdir. Analiz sonucunda embriyo sağlıklı ise ana rahmine yerleştirilmekte, embriyonun kalıtsal bir hastalık taşıdığı sonucuna ulaşılır ise embriyo ana rahmine yerleştirilmeden yok edilmektedir.³⁵ Bu yönetime sadece sağlıklı embriyolara yaşama şansı tanıdığı için itiraz edilmektedir. İtiraz gerekçelerinin başında ise bu yöntemin cinsiyet ayırımını körükleyeceği ve embriyonun yok edilmesinin ilahi iradeye müdahale olacağı hususları gelmektedir.³⁶ Türk hukukunda Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği'nin³⁷ 18. maddesi ile sadece cinsiyet tayini amacı ile genetik inceleme yapılması yasaklanmıştır.

Bazı hallerde ebeveynler belirli genetik kusura sahip bir çocuğa da sahip olmak isteyebilirler. Örneğin işitme engelli anne-baba aile ortamına daha kolay uyum sağlayacağı gerekçesiyle işitme engelli bir çocuk sahibi olmayı arzu edebilirler.³⁸ Ancak burada çocuğun üstün yararı da gözetilmeli ve ileride yaşayabileceği olumsuzluklar da değerlendirilmelidir.

Embriyonun ana rahmine düşmesinden ya da yerleştirilmesinden sonra yani gebelik döneminde yapılan gen analizi ise prenatal gen analizi olarak adlandırılmaktadır. Gen ve kromozomlardaki değişikliklerin belirlenmesi, genetik hastalıkların tespit edilmesi bu uygulama ile mümkün olabilmektedir. Bu sayede doğumdan önce doğacak çocuk hakkında bilgi edinilebilmekte, doğum sonrasında müdahale gerektirecek durumlara karşı önlem alınabilmekte, gebelik sırasında tedavi uygulanabilmektedir.³⁹

1.2.4.2. Doğum sonrası gen analizi

Doğum öncesinde yapılabilen gen analizi doğum sonrasında da yapılabilir. Doğum sonrasında yapılan gen analizi ile kişinin ileride belli bir hastalığa yakalanma olasılığı tespit edilmektedir. Kalıtsal hastalık bulunan ailelerde, aile bireyinin hastalık riski taşıyıp

---

³⁵Gürbüz, 2010, a.g.k., 28; Kayak, 2012, a.g.k., 257.

³⁶Ö. D. Aydın (1998). Cinsiyeti önceden belirlemenin ahlaki ve hukuki boyutları. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, s. 102; İ. Doğan (2005). İnsan hayatını koruma yükümlülüğü ve insan embriyosunun ahlaki statüsü. *Kamu Hukuku Arşivi*, 8 (2), s. 106; A. Ekşi (2013). İslam hukuku açısından doğum öncesi cinsiyet seçimi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, s. 94.

³⁷Yönetmelik 10.01.2010 tarih ve 31004 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

<https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.34178&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=genetik%20hastal%C4%B1klar> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

³⁸F. Aşıcıoğlu (2008). Türkiye'nin taraf olduğu biyoetik sözleşmeler ve iç hukuktaki yansımaları. *Uluslararası I. Sağlık hukuku sempozyumu 24-25 Nisan 2008*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 260; A. Tolun (2007). *Genetik araştırma ve uygulamada etik*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s. 10.

³⁹Z. Genç ve A. Demirhan Erdemir (1997). *Genetik sorunlar ve tıbbi genetik: (genetik danışma)*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, s. 81; Gürbüz, 2010, a.g.k., 27; Kayak, 2012, a.g.k., 257. <http://www.genetiknedir.com/gebelik-ve-genetik/prenatal-tani/> (Erişim tarihi: 26.12.2017)

taşımadığı ortaya koyulmaktadır. Örneğin kalıtsal bir hastalık olan BRCA 1/2 mutasyonlarını taşıyan bir kadının ileriki yaşlarda meme kanserine yakalanma olasılığı yüksektir. Kişinin henüz yakalanmadan ya da erken evrede bu hastalığı bilmesi önlem almasını sağlayabilir.⁴⁰

Doğum sonrası yapılan gen analizinin birtakım faydaları bulunduğu gibi kişinin hastalığa yakalanmasının kesin olmaması, tedavisi bulunmayan hastalık riskini öğrenmesinin kişiyi psikolojik olarak etkileyeceği, diğer aile bireylerinin bilmeme hakkının ihlal edilmesi sonucunu doğurabilecek olması, genetik ayrımcı uygulamalara yol açması gibi birtakım sakıncaları da bulunmaktadır. Söz konusu fayda ve sakıncalar ayrı bir başlık altında incelenecektir.⁴¹

1.2.5. Gen analizi yapabilecek kişi ve kurumlar

Teknolojik gelişmeler sonucunda gen analizleri yalnızca hekimler tarafından yapılan bir uygulama olmaktan çıkmış; biyolog, kimyager gibi başka meslek grupları tarafından da uygulanır hale gelmiştir. İşin ticari boyutu sebebiyle bu alanda pek çok biyoteknolojik firma ve özel laboratuvar da hizmet vermektedir. Hatta kişinin kendisi bu testleri internetten ya da eczaneden doğrudan alabilmektedir. Bu şekildeki testler doğrudan tüketiciye sunulan genetik testler olarak adlandırılmaktadır.⁴² Avrupa ülkelerinin hukuklarında bu testlerle ilgili farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin Fransa ve Almanya bu testlerin satışını genel olarak yasaklamışken, Birleşik Krallık ve

---

⁴⁰Genetik testler ve etik.

http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/biyoetik_komitesi/Genetik_test_metnison_rapor.pdf (Erişim tarihi: 26.12.2017). Angelina Jolie yaptırdığı gen analizi sonucu %87 oranında meme kanseri ve %50 oranında yumurtalık kanseri riski taşıdığını öğrenmiş ve bunun üzerine 2013 yılında her iki memesini, 2015 yılında ise yumurtalıklarını aldırmıştır. Bu olay basında da geniş yer bulmuştur. <https://www.drozdogan.com/angelina-jolie-iki-memesini-birden-aldirdi/> (Erişim tarihi: 26.12.2017); http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140919_meme_kanseri_angelina_jolie (Erişim tarihi: 26.12.2017); <http://www.hurriyet.com.tr/angelina-jolie-iki-memesini-de-aldirdi-23277087> (Erişim tarihi: 26.12.2017).

⁴¹Bkz: 1.2.8. Gen analizlerinin muhtemel faydaları ve sakıncaları s. 22 vd.

⁴²Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 442; J. Kapelańska-Pręgoska (2013). Laws governing postnatal genetic testing for medical purposes in Germany, Switzerland, Spain and France. *Comparative Law Review*, 16, s. 139; Sonat, 2013, a.g.k., 325; K. Yazarbaş (2018). Genetik tanı merkezleri ve kişisel sağlık verileri. *Kişisel sağlık verileri "genetik" sempozyumu 6 Mayıs 2018*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s. 80; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 390. İnternette arama yapıldığında karşımıza gen analizi yapan pek çok laboratuvar, tanı merkezi, üniversitelerin genetik hastalıklar ile ilgili merkezleri çıkmaktadır. Hatta 2018 yılında <https://www.amazon.com/>'da 99 dolarlık genetik analiz kiti en çok satılan ürün seçilmiştir. K. Aslanova (2018). Genetik kişisel veriler ve hukuk. *Kişisel sağlık verileri "genetik" sempozyumu 6 Mayıs 2018*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s. 101.

Estonya’da test kitlerinin satışı kural olarak serbesttir. Hollanda’da ise şirketlerin kit satışı yapabilmesi için öncelikle lisans alması gerekmektedir. Lüksemburg, Polonya ve Romanya’da ise özel bir düzenleme bulunmadığından konu hasta hakları ve sağlık hizmetleri ile ilgili hukuk kuralları kapsamında çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır.⁴³

Tıp mesleği mensubu dışındaki kişilerin de gen analizi yapması kişinin vücudu üzerinde bir müdahale gerçekleştirildiğinden şüphe duymamıza neden olmamalıdır.⁴⁴ Ancak bu alanda tıp mesleği mensupları dışındaki kişi ve kurumların da faaliyet göstermesi tıp mesleği açısından geçerli olan sır saklama yükümlülüğü ve aydınlatma yükümlülüğünün söz konusu durumlarda nasıl uygulanacağı, ek bir koruma gerekip gerekmediği ile ilgili endişeler doğurmaktadır.⁴⁵

Gen analizlerinin özel sektör tarafından uygulanması kişilerin erişimini kolaylaştırması ve testleri ucuzlaştırması açısından olumlu olmakla birlikte yukarıda belirttiğimiz sakıncalar da gözden uzak tutulmamalıdır. Türkiye’de yapılan bir çalışmada katılımcılara genetik analiz testini uygulayıp değerlendirmesini uygun buldukları kurum/kuruluşlarla ilgili olarak bir soru yöneltilmiş, katılımcıların çoğu devlet-üniversite birlikteliğinin testi uygulamasını uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Bu cevabı devlet-üniversite-özel sektör izlemiştir.⁴⁶

1.2.6. Gen analizlerinin hukuki niteliği

Gen analizinin tarafları arasında kurulan ilişkinin niteliğinin belirlenmesi ilerde ortaya çıkacak uyuşmazlıkların çözümünde uygulanacak hukuk kurallarının belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. İsteğe dayalı olarak yapılan gen analizlerinde, analizi yaptıracak kişi ile yapacak kişi/kurum arasında bir sözleşme ilişkisi kurulmaktadır. Ancak sözleşmenin türü ile ilgili bir görüş birliği bulunmamaktadır. Gen

---

⁴³L. Kalokairinou vd. (2018). Legislation of direct-to-consumer (DTC) genetic testing in Europe: a fragmented regulatory landscape. *Journal of Community Genetics*, 9, s. 126-128.

⁴⁴Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 442.

⁴⁵Başpınar, 2012, a.g.k., 99; C. Doğan (2013a). Gen analizleri ve şahsiyet haklarının korunması. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 139; H. Hakeri (2013). Genetik testler ve teşhisler hakkında kanuna ilişkin öneriler. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 257; H. Karagöz (2013). Genetik teşhisler nedeniyle tazminat sorumluluğu. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 219-220; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 390; Zorluoğlu, 2013, a.g.k., 383.

⁴⁶G. Eysel (2007). *Genetik analiz testleri ve bu testlerin kullanımına ilişkin algılar: Ankara örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Biyoteknoloji Enstitüsü, s. 146.

analizi aynı zamanda bir tıbbi müdahale sayıldığından tıbbi müdahalelerin hukuki niteliği açısından kabul edilen vekâlet sözleşmesi, eser sözleşmesi, kendine özgü sözleşme görüşleri burada da dile getirilmektedir.⁴⁷

Günümüzde tıbbi müdahalelerde hekim ile hasta arasında kurulan sözleşme ilişkisi çoğunluk tarafından vekâlet sözleşmesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁸ Belirli bir sonucun üstlenilmesinin mümkün olduğu diş protezi yapımı, estetik amaçlı tıbbi müdahaleler gibi müdahalelerde ise kurulan sözleşme bazı yazarlar ve uygulama tarafından eser sözleşmesi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁹ Ancak öğretide çoğunluk tarafından estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde de vekâlet sözleşmesi hükümlerinin uygulanması gerektiği düşüncesi dile getirilmektedir. Bu görüşün dayanağını ise estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde insan vücudunun öngörülemez niteliğinin ortadan kalkmaması, insan vücudunun müdahale esnasında ve sonrasında nasıl bir değişim göstereceğinin önceden kesin olarak tahmin edilememesi, bu nedenle de başarılı sonucun garanti edilmesinin çoğu zaman mümkün olmaması oluşturmaktadır.⁵⁰

İsteğe dayalı gen analizinde de gen analizi yaptırmak isteyen kişi ile bunu yapacak kişi veya kuruluş arasında vekâlet sözleşmesi kurulduğunu ifade edenler olduğu gibi günümüzde gen analizinin hatasız yapılması ve belirli bir sonucun üstlenilmesinin mümkün olması nedeniyle bu ilişkiyi eser sözleşmesi olarak nitelendirenler de vardır.⁵¹

---

⁴⁷Büyükcay, 2005, a.g.k., 358.; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 443-444; Sonat, 2013, a.g.k., 331; Hekim ile hasta arasında kurulan sözleşmenin hukuki niteliği hakkındaki görüşlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: A. Akartepe (2007). Tedavi sözleşmesinin hukuki niteliği. *Sağlık hukuku sempozyumu 15-16 Mayıs 2006*. (Yayına hazırlayanlar: C. Baygın; M. Uçar; Y. Büyükcay), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 13 vd.

⁴⁸M. Demir (2008). Hekimin sözleşmeden doğan sorumluluğu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (3), s. 238; E. Kurt (2008). Hekimlik sözleşmeleri. *Uluslararası I. sağlık hukuku sempozyumu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 75; F. Yavuz İpekyüz (2006). *Türk hukukunda hekimlik sözleşmesi*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 68.

⁴⁹B. Boran (2009). Estetik cerrahi hekimin hukuki sorumluluğu. *II. Sağlık hukuku kurultayı*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 254; M. Özay (2006). *Estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde hekimin sorumluluğu*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 47-48; B. Özpinar (2007). *Tıbbi müdahalede kötü uygulamanın hukuki sonuçları*. (1. baskı). Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 70-71; H. Petek (2006). Güzelleştirme amaçlı estetik ameliyatlardan kaynaklanan hukuki sorumluluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), s. 191. Yargıtay da kararlarında diş protezi yapımı ve estetik operasyonları eser sözleşmesi olarak kabul etmektedir. Yargıtay 15. Hukuk Dairesinin 07.11.2017 tarih ve 2017/2286 Esas 2017/3847 Karar sayılı kararı; Yargıtay 15. Hukuk Dairesinin 18.10.2017 tarih ve 2017/844 Esas 2017/3497 Karar sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesinin 06.12.2016 tarih ve 2015/19891 Esas 2016/13962 Karar sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesinin 09.11.2015 tarih ve 2014/22053 Esas 2015/17507 Karar sayılı kararı. <https://www.sinerjimevzuat.com.tr/index.jsf?dswid=-8035#> (Erişim tarihi: 18.12.2017).

⁵⁰N. Fidan (2010). Hekimin tıbbi müdahaleleri nedeniyle sorumluluğu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (3), s. 357; Ç. Özel (2009). Türk hukukunda estetik cerrah ile hasta arasındaki hukuki ilişki. *II. Sağlık hukuku kurultayı*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 251; E. Temel (2009). Alman hukukunda estetik cerrah ile hasta arasındaki hukuki ilişkinin niteliği. *II. Sağlık hukuku kurultayı*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 233.

⁵¹Doğan, 2013, a.g.k., 141; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 444; Yıldırım, 2014, a.g.k., 423.

Ancak insan vücudu üzerinde gerçekleştirilen analizin her zaman hatasız olması dolayısıyla istenilen sonucun her durumda elde edilmesi mümkün olmayabilir. Bu nedenle aradaki ilişkinin vekâlet sözleşmesi olarak nitelendirilmesi daha uygun olacaktır.

Gen analizi kişinin geçerli rızasına dayanabileceği gibi böyle bir rıza olmaksızın da yapılmış olabilir. Gen analizi kişinin vücuduna bir müdahale olduğundan kanuni bir zorunluluk bulunmadıkça geçerli rıza alınmadan yapılması hukuka aykırı olabilecek ve haksız fiil teşkil edebilecektir.⁵² Ancak gen analizinin düşmüş bir saç teli, su içilen bardağın kenarındaki tükürük ya da bulaşan sperm üzerinden yapılması da mümkündür. Bu durumda kişinin vücuduna yönelik bir müdahaleden bahsedilemez. Rıza olmamasına rağmen müdahalede bulunulmadığı için burada haksız fiil hükümlerinin uygulanması noktasında daha sıkı bir değerlendirme yapılması gerekir. Ayrıca vücuda herhangi bir müdahale gerçekleştirilmeden elde edilen materyaller üzerinde yapılan analizlerin de kişilik hakkı ihlallerine yol açabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

1.2.7. Gen analizlerinin hukuka uygunluk nedenleri

Gen analizi insan vücuduna bir müdahale olduğundan haksız fiil teşkil etmemesi için hukuka aykırılığı önleyecek birtakım sebepler bulunması gerekir. Söz konusu sebepler hukuka uygunluk nedenleri olarak adlandırılmaktadır.⁵³ Gen analizini hukuka uygun hale getiren en önemli sebep gen analizine maruz kalacak kişinin rızasıdır. Gen analizlerinde rıza oldukça önem taşıyan bir konu olup burada aranan rıza da tıbbi müdahalelerde aranan rıza gibi aydınlatılmış rıza olmalıdır. Aydınlatma iki yönlü olup; tıbbi müdahaleyi gerçekleştirecek kişi açısından bir yükümlülük, hasta açısından ise bir haktır.⁵⁴ Aydınlatma yapılmadan alınan rıza hukuken geçerli değildir.⁵⁵

---

⁵²Karagöz, 2013, a.g.k., 221; H. S. Ozanoğlu (2003). Hekimlerin hastalarını aydınlatma yükümlülüğü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), s. 59.

⁵³K. Oğuzman ve T. Öz (2016b). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Cilt 2. (Gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş 12. bası). İstanbul. Vedat Kitapçılık, s. 22.

⁵⁴M. Kaya (2012). Hekimin aydınlatma yükümlülüğü ve kişilik hakkı ile ilişkisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (8), s. 58. Ancak yapılan bir çalışmada katılımcıların %42,3'ü yapılacak test hakkında bilgilendirilmediğini ifade etmiş, bilgilendirildiğini söyleyenlerin %80'inin ise konu hakkında hiç bilgisinin olmadığı ya da az olduğu anlaşılmıştır. Akpınar, 2010, a.g.k., 81-82.

⁵⁵M. Everett (2003). The social life of genes: privacy, property and the new genetics. *Social Science & Medicine*, 56, s. 56; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k. 442; Y. Ünver (2009). TCK'da sağlık personelinin ceza hukuku sorumluluğuna yol açabilecek hükümler. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 90. Aydınlatılmış rızanın tıp hukuku tarihindeki yeri için bkz: C. Doğan (2013b). Konsültasyon işleminde konsültan hekimin aydınlatma yükümlülüğü. *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu*. (Ed: Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 123. Hekimin bilgilendirme yükümlülüğünün ihlalinin tek başına ceza sorumluluğuna yol

Aydınlatma kişinin kendi geleceği hakkında özgürce karar verebilmesi ve seçim yapabilmesinin mümkün hale getirilmesi olarak tanımlanabilir.⁵⁶ Kişinin aydınlatılması neye rıza göstereceğini bilmesi açısından da önemlidir. Bu kapsamda kişi yapılacak gen analizi ile ilgili olarak analizin yöntemi, kapsamı, oluşabilecek komplikasyonlar, analiz sonucunda elde edilen bilgilerin ne şekilde ve hangi süreyle saklanacağı, kimlere açıklanacağı, verilerin işlenip işlenmeyeceği, analizin güvenilirliği, genetik tanı açısından bulguların ne ölçüde geçerli olacağı gibi hususlarda aydınlatılmalı ve bundan sonra rızası alınmalıdır.⁵⁷ Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği'nin 20. maddesinde genetik değerlendirme merkezlerinde, başvurana yönelik olarak aydınlatma yükümlülüğü yerine getirildikten sonra başvuranın bilgilendirilmiş açık rızası alınarak işlem yapılacağı hükme bağlanmıştır. 24. maddede ise hastalardan alınan genetik çalışma öncesi bilgilendirilmiş açık rıza formlarının en az on yıl süre ile saklanacağı düzenlenmiştir.⁵⁸

Aydınlatma yükümlülüğü gerek uluslararası alanda gerekse de hukukumuzda pek çok düzenlemede kendisine yer bulmuştur. Lizbon Bildirgesi'nin⁵⁹ 3. maddesinde hastanın bilgilendirilmesine⁶⁰ yer verilmiş, Avrupa'da İnsan Haklarının Geliştirilmesi

---

açmayacağı, ceza sorumluluğunun doğması için hastanın hayatı veya sağlığı bakımından olumsuz bir sonucu doğması gerektiği hakkında bkz: H. T. Gökcan (2009). Tıp uygulayıcılarının ceza sorumluluğu ve Yargıtay kararları. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s.126. Anayasa Mahkemesi ise eylem tıp kurallarına uygun olsa da tıbbi müdahale öncesinde kişinin öngörülebilir riskler ve komplikasyonlar hakkında aydınlatılmadığı iddialarının değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruNoYil=2015&BasvuruNoSayi=2536> (Erişim tarihi: 08.04.2020).

⁵⁶Ş. Akipek Öcal (2017). Hastanın tedaviyi reddetmesi ve hekimin hukuki sorumluluğu. *III. Ulusal sağlık hukuku "kendi geleceğini belirleme ve ötanazi" sempozyumu*. (Ed: H. Tacir, A. Altunkaş), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 117; B. Boran (2007). Aydınlatılmış rıza. *Sağlık hukuku kurultayı 1-3 Kasım 2007*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 97; E. Kurt (2013). Tıp etiği kapsamında hastaların bilgilendirilmeme hakkı; ne kadar bilgilendirilmeli? *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu*. (Ed: Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 104; E. L. McGuire and L. M. Beskow (2010). Informed consent in genomics and genetic research. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 11, s. 361; A. Meisel (2009). Patients' rights in the US: a new vision of informed consent. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 434.

⁵⁷A. Akpınar (2010). *Genetik bilginin kullanılmasında etik: tarafların tutum ve görüşleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, s. 15; Doğan, 2012, a.g.k., s. 75; C. Doğan (2014). Genetik ve insan hakları. *V. Sağlık hakkı ve sağlık hukuku sempozyumu 8-9 Kasım 2013*. (Ed: N. Sarp; C. Doğan), Ankara: Adalet Yayınevi, s. 281; B. Işık Yılmaz (2012). Tıbbi müdahalelerde hekimin aydınlatma yükümlülüğü. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 98, s. 393; Kaşıkçı, 2007, a.g.k., 167; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k. 442.

⁵⁸Genetik çalışmalarda kullanılacak örnek bir onam formu için bkz: Tuncer, 2018, a.g.k., 33-34.

⁵⁹<https://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/lizbon.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶⁰Aydınlatma ve bilgilendirme kavramlarının aynı olup olmadığı ve hangisini kullanmanın daha uygun olacağı ile ilgili öğretilerde görüşler için bkz: Ş. Aksoy (2006). *Kuyuya atılmış bir taş: aydınlatılmış onam*. <https://www.medimagazin.com.tr/authors/sahin-aksoy/tr-kuyuya-atilmis-bir-tas-aydinlatilmis-onam-72-60-845.html> (Erişim tarihi: 30.01.2018); F. Çelik (2007). *A'dan Z'ye sağlık hukuku sempozyum notları*.

Bildirgesi (Amsterdam Bildirgesi)'nin⁶¹ ikinci bölümünde de bilgilendirme hakkı düzenlenmiştir. 1981 yılında yayımlanan Lizbon Bildirgesi 1995 yılında gözden geçirilerek genişletilmiş ve Bali Bildirgesi⁶² olarak yayımlanmıştır. Bali Bildirgesi'nin 7. bölümünde de bilgilendirilme hakkı ele alınmış ve bilgilendirmenin kapsamı, şekli ve istisnaları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye tarafından 2003 yılında kabul edilen Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi (Biyotıp Sözleşmesi)'nin⁶³ 5. maddesi de tıbbi müdahalenin ancak özgürce ve bilgilendirilmiş olarak verilecek rızaya dayalı olarak yapılabileceğini ifade etmektedir. Hasta Haklarına İlişkin Avrupa Statüsünde⁶⁴ hastalara ait on dört hak belirtilmiş, bunlar içinde bilgi hakkı ve rıza hakkına da yer verilmiştir. Türkiye'de de öncelikle Anayasanın tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı hükmünü getiren 17. maddesi bu yükümlülüğün dayanağı olarak belirtilebilir. Medeni Kanun'un 24. maddesi kişinin rızasını hukuka uygunluk nedeni saymaktadır. Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesinde yapılacak müdahaleden önce hastanın rızasının alınması gerektiği düzenlenmiştir. Hukukumuzda aydınlatma ile ilgili en kapsamlı düzenleme ise Hasta Hakları Yönetmeliği'nde⁶⁵ yer almaktadır. Yönetmeliğin üçüncü bölümünde bilgi alma hakkı düzenlenmiş olup 15. maddede aydınlatma yükümlülüğü ve kapsamı hakkında hüküm getirilmiştir. Bunların yanında genetik veriler ile ilgili özel bir düzenleme UNESCO Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi'nde yer almıştır. Bildirge'nin 8. maddesinde özgür, aydınlanmış ve açık onamdan bahsedilmiş, 9. maddede ise onamın geri alınabileceği düzenlenmiştir. Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği'nin 20. maddesinde de başvuruna yönelik olarak aydınlatma yükümlülüğü yerine getirildikten sonra başvuranın bilgilendirilmiş açık rızası alınarak işlem yapılacağı belirtilmiştir. Türk Tabipleri Birliği Tıbbi Genetik Veriler

---

(Ed: C. Ülgen, C. Olgun), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 199; H. Hakeri (2016). *Tıp hukuku*. (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 185; Ü. Kocasakal (2007). *A'dan Z'ye sağlık hukuku sempozyum notları*. (Ed: C. Ülgen, C. Olgun), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 208; H. Tacir (2011). *Hastanın kendi geleceğini belirleme hakkı*. (1. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 149-150.

⁶¹<https://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/amsterdam.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶²<https://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/bali.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶³<https://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/biyotipsozlesme.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶⁴<https://sbu.saglik.gov.tr/hastahaklari/avrupastatusu.htm> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶⁵Yönetmelik 01.08.1998 tarih ve 23420 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

<https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hasta%20haklar%C4%B1> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

Bildirgesi'nde⁶⁶ de genetik verilerin ve biyolojik örneklerin elde edilmesi, işlenmesi, kullanılması ve saklanması sürecinde aydınlatılmış onam alınmasının etik açıdan zorunlu olduğu, bilgilendirmenin kişinin isterse hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın onamını geri alabileceği bilgisini içermesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kişilerin rızası üzerine başka bir koşul aranmadan gen analizi yapıp yapılamayacağı hususu da tartışmalıdır. Uygulamada her isteyen kişi gen analizi yaptırıyor olsa da analizin sadece kişiyi değil onun akrabalarını da ilgilendirmesi nedeniyle tek bir kişinin rızası ile hareket edilemeyeceği ifade edilmektedir.⁶⁷ Bunun yanında yalnız merak nedeniyle bu tür analizlerin yaptırılabilmesi çünkü merakın giderilmemesinin kişiyi strese ve bunalıma sürükleyebileceği de belirtilmektedir.⁶⁸

Rıza gösterme hususunda güçlükle karşılaşılabilecek gruplar çocuklar ve akıl hastalarıdır. Genelde bu kişilerin karar verme yeterliliğinin sınırlı olduğu ya da hiç bulunmadığı kabul edilir.⁶⁹ Bu durumda söz konusu kişilere gen analizi uygulanıp uygulanamayacağı, uygulanabilecekse rızanın kim tarafından gösterileceği soruları karşımıza çıkmaktadır. Medeni Kanun'un 16. maddesinde ayırt etme gücüne sahip olan küçüklerin ve kısıtlıların kişiye sıkı sıkıya bağlı hakları kendi başlarına kullanabilecekleri belirtilmiştir. Gen analizi yapılmasını istemek de kişiye sıkı sıkıya bağlı bir haktır. Bu nedenle ayırt etme gücüne sahip çocukların ve kısıtlıların gen analizine kendilerinin rıza gösterebileceği belirtilebilir. Ancak soybağının tespiti amacıyla isteğe bağlı olarak yapılan gen analizlerinde doğabilecek hukuki sonuçlar açısından, sıradan tıbbi müdahalelere göre daha fazla idrak yeteneği aranması gerektiği, burada ayırt etme gücünün daha fazla olgunluk gerektirdiği de ifade edilmektedir.⁷⁰ Ayırt etme gücü bulunmayanlarda ise yasal temsilcinin göstereceği rızanın geçerli olup olmayacağı

---

⁶⁶<https://www.ttb.org.tr/images/stories/file/etik/12.pdf> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁶⁷Yıldırım, 2007b, a.g.k., 397; Zorluoğlu, 2013, a.g.k., 380.

⁶⁸Yıldırım, 2014, a.g.k., 423.

⁶⁹E. Aydın (2003). Çocuklarda aydınlatılmış onam sorunu. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 46 (2), s. 149. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre kanuni temsilcinin rızası yeterli olsa dahi, anlatılanları anlayabilecek ölçüde küçük ya da kısıtlının dinlenmesi suretiyle mümkün olduğu kadar bilgilendirme sürecine ve tedavisi ile ilgili alınacak kararlara katılımı sağlanır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre de görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuk kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkına sahiptir, çocuğun görüşlerine yaşı ve olgunluk derecesi dikkate alınarak özen gösterilmelidir. Biyotıp Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre yapılacak tıbbi girişimlerde çocuğun fikri, yaşı ve olgunluk derecesi ile orantılı olarak dikkate alınır. 0-7 yaş grubu için ebeveyn onam alındığı, 7-16 yaş grubunda ebeveyn onamı yanında çocuğun da onamının alınması gerektiği, 16-18 yaş grubunda birincil söz hakkının çocukta olduğu belirtilmektedir. H. Kayserili Karabey (2018). Çocuk hastalıkları ve genetik veriler. *Kişisel sağlık verileri "genetik" sempozyumu 6 Mayıs 2018*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s. 60.

⁷⁰Sonat, 2013, a.g.k., 352.

hususunda gündeme gelmektedir. Kişiyeye sıkı sıkıya bağı hakların kullanılmasında yasal temsilin mümkün olmadığı kabul edilse de bu kurala her zaman bağı kalmak tam ehliyetsizin korunması bakımından uygun olmayan sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle ayırt etme gücü bulunmayanların üstün yararına olması halinde yasal temsilcinin rızası üzerine onlara da gen analizi uygulanabileceğı kabul edilmelidir.⁷¹Türk Tabipleri Birliğı Tıbbi Genetik Veriler Bildirgesi'nde onam veremeyecek durumdaki yetişkinlere ve küçüklere tanı ve tedavi sürecinde gen analizlerinin yapılması, yalnızca kişinin yararı ve sağığı için önemli etkileri varsa etik açıdan kabul edilebilir bulunmuştur.

Rıza dışında hukukumuzda gen analizi yapılabilmesine olanak tanıyan kanun hükümleri de bulunmaktadır. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 75. ve 76. maddeleri beden muayenesi ve vücuttan örnek alınmasını düzenlemektedir. 78. maddede ise örnekler üzerinde, soybağının veya elde edilen bulgunun şüpheli veya sanığa ya da mağdura ait olup olmadığına tespiti için zorunlu olması halinde moleküler genetik incelemeler yapılabileceğı ifade edilmiştir. Söz konusu hükümle olay yerinde bulunan bir saç, tüy, kıl vb. gibi maddelerden faile ulaşmak mümkün olabilmektedir.⁷²

Soybağının tespiti amacıyla yapılacak incelemeler ile ilgili olarak da Medeni Kanun'un 284. maddesi, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 292. maddesi ve Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun 76. maddesinde düzenleme getirilmiştir. Medeni Kanun'un 284. maddesinde taraflara ve üçüncü kişilere soybağının belirlenmesinde zorunlu olan ve sağıkları yönünden tehlike yaratmayan araştırma ve incelemelere rıza gösterme yükümlülüğü yüklenmiştir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 292. maddesinde de uyuşmazlığın çözümü bakımından zorunlu ve bilimsel verilere uygun olmak ve sağık yönünden bir tehlike oluşturmamak şartıyla herkesin soybağının tespiti amacıyla vücudundan kan veya doku alınmasına katlanmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Her iki hüküm de soybağının tespiti amacıyla yapılacak incelemeye katılma zorunluluğı öngörse de bu zorunluluğun yerine getirilmemesi halinde doğacak sonuçlar farklı düzenlenmiştir. Medeni Kanun uyarınca davalının araştırma ve incelemeye rıza göstermemesi halinde hakim durum ve koşullara göre bundan beklenen sonucu, onun aleyhine doğmuş

---

⁷¹M. K. Oğuzman, Ö. Seliçi ve S. Oktay Özdemir (2015). *Kişiler hukuku (gerçek ve tüzel kişiler)*. (15. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 82-83; Sonat, 2013, a.g.k., 354; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 397.

⁷²Yıldırım, 2007b, a.g.k., 393. İlgili kişinin incelemeye karşı çıkması halinde ne yapılacağı maddede düzenlenmemiştir. Ancak hükmün bir ceza muhakemesi önlemi olduğu, hakim in ya da mahkemenin karar vermesi halinde ilgilinin rızası aranmadan zorla icra edileceğı belirtilmektedir. Y. Ünver (2013). Genetik teşhislere yönelik tıbbi müdahalelerden kaynaklanan ceza hukuku sorumluluğı. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 199.

sayabilir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre ise haklı sebep olmaksızın incelemeden kaçınma halinde hakim incelemenin zor kullanılarak yapılmasına karar verir. Ancak zor kullanılarak yapılacak bu incelemenin ne şekilde gerçekleştirileceğine dair bir hüküm Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer almamaktadır. Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun 76. maddesinin 3. fıkrasında çocuğun soybağının araştırılmasına gerek duyulması halinde bu maddenin ilk fıkrasına göre karar alınacağını belirtilmiş olup zor kullanarak inceleme Ceza Muhakemeleri Kanunu çerçevesinde yapılacaktır. Görüldüğü üzere Medeni Kanun kişiye rıza gösterme yükümlülüğü getirmesine rağmen bu yükümlüğe uyulmaması halinde aynen ifa davası açılarak kişi rıza göstermeye zorlanamaz.⁷³ Medeni Kanun hükmünün insan haklarına daha saygılı olduğu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki hükmün kişilik hakkı ihlallerine yol açabileceği ancak sonraki kanun olduğu ve Medeni Kanun'un 284. maddesini zımnen ilga ettiği ve yargılama hukukuna ilişkin bir kanun olduğu için bu hükmün uygulanması gerektiği belirtilmektedir.⁷⁴ Bunun karşısında saç, tırnak, tükürük gibi kişi vücudundan alınması çok kolay olan maddeler üzerinde inceleme yapılarak sonuca varılabilmesi nedeniyle buradaki vücut bütünlüğü ihlalinin çok basit ve sıradan olduğu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki düzenlemelerin kamu düzeni temeline dayandığı ve re'sen araştırma ilkesini somutlaştırdığı da ifade edilmektedir.⁷⁵

Zarar görenin rızası ve kanun hükmünün yerine getirilmesi dışında üstün nitelikli özel yarar ve üstün nitelikli kamu yararı da hukuka aykırılığı ortadan kaldırılabilmektedir. Türk hukukunda özel olarak gen analizi yaptırma hakkı diye bir hak bulunmasa da kişinin genetik kökenini öğrenme hakkından bahsedilmektedir.⁷⁶ Ancak kişinin bu hakkını kullanmasında, somut olayda gen analizine rıza göstermeyen kişinin vücut bütünlüğünün ihlalinin daha üstün nitelikli bir özel yararı bulunup bulunmadığına gen analizini yapan kişi veya kurum karar veremez. Bu durumda kişi genetik kökenini öğrenme hakkını dava yolu ile ileri sürmeli ve gen analizi ancak hakim kararı ile yapılmalıdır. Bunun dışında sırf ekonomik sebeplerle gen analizi yapılmasında üstün nitelikte bir yarar bulunmadığından hukuka uygunluk yoktur.⁷⁷

---

⁷³T. Memiş ve M. F. Yıldırım (2004). Soybağının belirlenmesinde gen analizlerinin kullanılması ve yarattığı hukuki sorunlar. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII (1-2), s. 299.

⁷⁴S. Dursun Aksoy (2012). Soybağının belirlenmesi bakımından MK m. 284 ve HMK m. 292'nin değerlendirilmesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, 95-96, s. 121, 123; Ünver, 2013, a.g.k., 197; Yıldırım, 2014, a.g.k., 423.

⁷⁵Tüzüner, 2013, a.g.k., 1158.

⁷⁶Bu hak aşağıda 1.3.2.5. *Genetik kökenini öğrenme hakkı* başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bkz: s. 34 vd.

⁷⁷Sonat, 2013, a.g.k., 368-371; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 399-400.

1.2.8. Gen analizlerinin muhtemel faydaları ve sakıncaları

Gen analizleri günümüzde pek çok alanda insan yaşamına olumlu katkılar sunmaktadır. Bunların başında genetik hastalıkların henüz ortaya çıkmadan tespit edilebilmesi, gen analizi ile elde edilen verilerin tanı ve tedavide kullanılabilmesi gelmektedir. Söz konusu veriler sayesinde bedensel engellilere çare olabilecek buluşlar yapılabilmekte, cenin henüz doğmadan hastalıklara müdahale edilebilmekte, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı tedavi edilebilmektedir.⁷⁸ Gen teknolojisi tarım ve hayvancılığı da etkilemektedir. Bu sayede daha verimli tohumlar ve hayvanlar geliştirilebilmekte, iklim koşullarına uygun bitki örtüsü oluşturulabilmektedir.⁷⁹ Yine gen analizi sonucunda kişi kendisine en uygun ilacı kullanabilecek, bu ilacın yan etkisi minimum seviyeye indirilebilecek kişinin genlerine uygun yapay organlar üretilerek organ naklindeki sıkıntılar aşılabilecektir.⁸⁰

Hukuk alanında da gen analizlerinden faydalanılmaktadır. Ceza hukukunda suçların araştırılmasında bu yöntem oldukça etkili hale gelmiştir. Özellikle tanınmayacak halde ölen kişilerin kimliklerinin tespit edilebilmesi, suç mahalinde bırakılan iz takip edilerek suçluya ulaşılması bu suretle mümkün olmaktadır.⁸¹ Medeni hukuk alanında da soybağının tespiti davalarında gen analizlerine sıklıkla başvurulmaktadır. Çünkü gen analizleri diğer yöntemlerle kıyaslandığında çok daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır.⁸²

Yukarıda belirtilen faydaları yanında gen analizlerinin kimi sakıncaları da bulunmaktadır. Sakıncalar arasında ilk sırada gelenlerden biri insan genlerinin ticarileşmesi tehlikesidir. Biyobankalarda toplanan genetik veriler ilaç şirketlerinin kullanımına sunulabilmekte, insan genlerinin patenti alınarak hastalıkların tanısı alanında tekelleşmeye yol açılabilmektedir.⁸³ Gen analiz sonuçlarının çeşitli alanlarda

---

⁷⁸Memiş ve Yıldırım, 2004, a.g.k., 286; J. A. Robertson (2003). The \$1000 genome: ethical and legal issues in whole genome sequencing of individuals. *The American Journal of Bioethics*, 3 (3), s. 35.

⁷⁹A. İnam (2000). Gen teknolojisiyle birlikte yaşamayı öğrenmek için düşünme hazırlıkları. *Bilim ve Teknik*, 393, s. 53.

⁸⁰Cummings and Magnusson, 2001, a.g.k., 1092; Doğan, 2013, a.g.k., 117; Memiş ve Yıldırım, 2004, a.g.k., 286.

⁸¹Memiş ve Yıldırım, 2004, a.g.k., 286-287; Yenerer Çakmut, 2008, a.g.k., 100.

⁸²Sonat, 2013, a.g.k., 325.

⁸³Bayram, 2009, a.g.k.; M. Dülger (2014). Homo commoditus: "sahip olmak, genetik metalar ve fikri mülkiyet". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII (1), s. 508; Kayak, 2012, a.g.k., s. 254; Memiş, 2012, a.g.k., s. 48. Eylül 2002'ye kadar Avrupa Patent Bürosu'nun genlerle ilgili bin civarında

kullanılması genetik ayrımcılığa da neden olabilecektir. Özellikle iş ilişkilerinde, sigortacılık ve eğitim alanında, doğacak çocuğun cinsiyetinin ve fiziksel özelliklerinin belirlenmesinde söz konusu ayrımcılıkla karşılaşılabilir.⁸⁴ Ayrıca nesli tükenmiş canlıların yeniden üretilebilecek olması, genetik bilginin biyolojik silah olarak kullanılabilme riski, üstün insan yaratma istekleri, ağır işlerde çalıştırılmak üzere insan ile maymun arasında yaratıklar üretilmesi, genetiği değiştirilmiş ürünlerin insan ve hayvan sağlığı üzerinde yaratabileceği olumsuzluklar da dile getirilmektedir.⁸⁵

Gen analizlerinin faydaları ve sakıncaları dikkate alındığında hangisinin daha ağır bastığı ise cevaplanması güç bir sorudur. Ülkemizde yapılan bir çalışmada katılımcılara “genetik analiz testlerinin yarardan çok zarar mı, zarardan çok yarar mı getireceği” sorusu yöneltilmiş, katılımcıların %55,8’i genetik analiz testlerinin yararının daha çok olacağını ifade etmişlerdir.⁸⁶ Sakıncaları sebebiyle faydalı olabilecek alanlarda gen analizlerinden vazgeçilmemeli ancak söz konusu sakıncaların doğmaması için gerekli düzenlemeler yapılmalı, yasal sınırlar net olarak çizilmeli ve gen analizini uygulayan kişi ve kurumlar etik kurallara uygun davranmalıdır.

---

patent verdiği belirtilmektedir. Kaşıkçı, 2007, a.g.k., 161. Amerika Birleşik Devletleri’nde bir ailenin çocuklarında ortaya çıkan ve ender görülen bir hastalığın patentini almak için mahkemeye başvurduğu da ifade edilmektedir. Tuğ; Hancı ve Balseven, 2002, a.g.k., 57.

⁸⁴Joly, Y. vd. (2017). *Genetic discrimination in Québec*. Montréal: McGill, s. 6; Kayak, 2012, a.g.k., 254-255.

⁸⁵Gül, 2012, a.g.k., 184; A. Serin, H. Dağ Canan ve B. Alper (2006). Gen çalışmaları ve etik. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 14 (1), s. 47.

⁸⁶Eysel, 2007, a.g.k., 125. Philadelphia’da yapılan bir araştırmada ise katılımcıların %80’inden fazlası genetik testlerin bireylerin yaşam tarzını değiştirmesi, hastalıklara yeni tedaviler bulunması, sağlık hizmetlerinin yönetilebilmesi için faydalı olduğunu ifade ederken, çok daha az sayıda katılımcı genetik bilgilerin çalışma hayatında veya sağlık sigortalarında ayrımcı amaçlarla kullanılabileceğini ifade etmiştir. N. Peters, A. Rose and K. Armstrong (2004). The association between race and attitudes about predictive genetic testing. *Cancer S. I. Brandt-Rauf Epidemiology, Biomarkers&Prevention*, 13 (3), s. 362-363.

1.3. Genetik Veriler ve Özellikleri

1.3.1. Genetik verilerin diğer verilerden farkları

Gen analizi sonucunda elde edilen veriler diğer kişisel verilere kıyasla kendine özgü birtakım nitelikler taşımaktadır.⁸⁷ Öncelikle tüm kalıtsal bilgiler genlerimizde depolandığından genetik veriler sadece kişinin geçmişine ve bugününe ait değil geleceğine dair bilgiler de içermektedir. Bu nedenle gen analizi sonuçları kişinin yalnızca bugünkü hayatının değil geleceğinin de bir parçası olup genetik verilerin kişinin her türlü mahremiyetini ortadan kaldıracağı ve diğer teknolojik gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde kişiyi adeta şeffaflaştırdığı ileri sürülmektedir.⁸⁸

Genetik veriler sadece tıbbi teşhis koymak amacı ile kullanılmamakta aynı zamanda kişide var olan genetik bozukluklar ve ileride yakalanma olasılığı bulunan hastalıklar ile ilgili de bilgi vermektedir. Bu durumda kişi ileride yüksek ihtimalle yakalanacağı bir hastalık olduğunu öğrenirse ve söz konusu hastalığın tedavisi bulunmuyorsa hayatı boyunca bu bilgiyle birlikte yaşayacak, hayat kalitesi düşecek ve ruh sağlığı olumsuz etkilenecektir.⁸⁹

---

⁸⁷Yıldırım, 2007b, a.g.k., 388. Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi'nin 4/a maddesinde de insan genetik verilerinin özel bir konuma sahip olduğu belirtilmiş, bunun gerekçeleri bireylerin genetik yatkınlıkları hakkında tahminde bulunmayı sağlayabilmeleri, bazı durumlarda söz konusu kişinin ait olduğu tüm topluluk ve nesiller boyu aile ve çocuk için önemli bir etkiye sahip olabilmeleri, toplandığı zaman diliminde önemi anlaşılamayan bilgiler içerebilmeleri, bireyler ve topluluklar için kültürel bir öneme sahip olabilmeleri şeklinde ifade edilmiştir. 108 sayılı Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi'nin 6. maddesinde de "özel veri kategorileri" düzenlemiş, ırksal kökeni ortaya koyan kişisel verilerin ve sağlıkla ilgili kişisel verilerin iç hukukta uygun güvenceler sağlanmadıkça otomatik işleme tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Söz konusu hüküm kapsamında genetik veriler de özel nitelikli verilerdendir. Doğan, 2013, a.g.k., 114. Kişisel verilerin hukuki niteliğine ilişkin öne sürülen görüşler için bkz: F. G. Taştan (2017). *Türk sözleşme hukukunda kişisel verilerin korunması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 54 vd. İnsan geninin hukuki statüsüne ilişkin olarak bkz: Dülger, 2014, a.g.k., 511 vd.

⁸⁸M. Gürbüz (2011). Bir kişilik hakkı olarak kişinin genetik bilgileri üzerinde kendi geleceğini belirleme hakkı. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-2, s. 117; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 440; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 388. İnsan geninin hukuki statüsüne ilişkin olarak bkz: Dülger, 2014, a.g.k., 511 vd. Ancak ülkemizde yapılan bir çalışmada hekimlerin %58,8'i genetik bilgilerin diğer tıbbi bilgilerden farklı olmadığını belirtmişlerdir. Buna karşılık test sahipleri %82,7 gibi bir oranla genetik bilgilerin diğer tıbbi bilgilerden farklı olduğunu belirtmiş, bunun gerekçelerini ise insanın yapısına ait bilgiler olması, kalıcı olması, soyağacına bağlı olması, gelecek kuşakları etkileyebilecek olması, tedavi edilemeyecek olması şeklinde ifade etmişlerdir. Akpınar, 2010, a.g.k., 86, 88.

⁸⁹G. Duttge (2013). Genetik verilerin korunması ihtiyacı-genetik istisnacılık. (Çev: Hakan Hakeri). *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 181; Gürbüz, 2011, a.g.k., 117; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 389. Nitekim Türkiye'de yapılan bir çalışmada gen analizi yaptırmak istemediğini

Gen analizleri sonucunda elde edilen veriler yalnızca kişinin kendisi ile bilgiler sağlamamakta aynı zamanda o kişiyle biyolojik bağı bulunan diğer aile bireyleri hakkında da bilgiler içermektedir.⁹⁰ Gen analizlerinin genetik akrabalar hakkında da bilgi vermesi nedeniyle hak çatışmaları doğabilmektedir. Bu duruma 2010 yılında Fransa’da yaşanan ve kamuoyunda büyük tartışmalara yol açan bir olay örnek gösterilmektedir. Yirmi yaşında iken ölen bir kişinin ölüm sebebi ciğerinde oluşan genetik metabolizma bozukluğu olarak belirlenmiştir. Hekim ölen kişinin teyzelerinin çocuklarının da aynı hastalığa yakalanma riski olduğunu ölen kişinin annesine açıklamıştır. Ancak anne utandığı için bu durumu kimseye anlatmamış, hekim de sır saklama yükümlülüğüne uyması gerektiğini düşünerek başka kimseye bilgi vermemiştir. Üç yıl sonra kuzenlerden biri de aynı şekilde ölmüş ve kuzenin annesi hekimin susarak, oğlunun önüne geçilmesi mümkün bir ölümden kurtulma şansını elinden aldığını düşünerek hekimi suçlamıştır.⁹¹

Genetik verilerin başka bir özelliği ise yeni mutasyonlar ortaya çıkmadığı sürece değişmez nitelikte oluşlarıdır. Gen analizinin uygulandığı kişinin yaşı ve mevcut sağlık durumundan bağımsız olarak kişinin genetik yapısı bugün nasılsa gelecekte de aynı şekilde olacaktır. Zaten bu sebeple gen analizleri ileride yakalanma ihtimali bulunan hastalıklar ile ilgili bilgi verebilmektedir.⁹² Ayrıca kişinin özgür iradesi ile de genetik verilerini değiştirmesi mümkün değildir. Bu durum genetik bilginin sabitliği şeklinde de ifade edilmektedir.⁹³

Gen analizi sonucunda elde edilen veriler ile ilgili başka bir özellik ise bu verilerin kesin bir şekilde anonimleştirilememesidir. Anonimleştirme, verilerin sağlandığı kişi ile irtibatının koparılması, kimden elde edildiğinin belirsiz hale getirilmesidir. Ancak gen analizlerinde bu mümkün olmamaktadır. Genetik veri tekrar incelenecek olursa ilgili kişiye her zaman ulaşılabilir. Verilerin anonimleştirilmesi rıza bulunmadan gen analizi uygulamanın yollarından biri olarak görülmektedir.⁹⁴ Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok

---

ifade eden kişilerin %14,7’si gerekçe olarak “testin ortaya çıkaracağı sonuçlar psikolojik sağlığını bozabilir” cevabını vermiştir. Eysel, 2007, a.g.k., 93.

⁹⁰M. C. İzgi (2014). Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1 (1), s. 30; E. Küzeci (2018). Genetik ayrımcılık yasağı. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), s. 99; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 440; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 389; Yıldırım, 2014, a.g.k., 419.

⁹¹F. Wollenschläger (2013). Genetik teşhisleri ve üçüncü kişilerle ilgili teşhis öncesi genetiği bilme ve bilmeme hakkı. (Çev: Melike Şentürk). *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 19.

⁹²Demiarayak, 2014, a.g.k., 27.

⁹³Küzeci, 2018, a.g.k., 100.

⁹⁴N. Akarsu (2018). Genetik araştırmalar ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları, s. 48-49; Gürbüz, 2011, a.g.k., 118; T. Memiş (2007). Biyobankaların hukuki esasları. *Sağlık*

Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Hakkında Yönetmelik'in⁹⁵ 10. maddesinde anonim hale getirme, kişisel verilerin başka verilerle eşleştirilse dahi hiçbir surette kimliği belli veya belirlenebilir bir gerçek kişiyle ilişkilendirilememesi olarak tanımlanmıştır. Ancak örneklerin isimsiz hale getirilmesi kişilik hakkı ihlalini her zaman engellemeyeceği için düzenlemenin yeterli olduğu söylenemez. Verilerin anonimleştirilmesi için çeşitli yöntemlerden faydalanılmaktadır. Bunlardan biri örneklerin biyolojik veri bankasına verilmesi esnasında vericiye ait hiçbir kaydın tutulmamasıdır. Bunun dışında bilgileri verici ile eşleştiren tüm kayıtların imha edilmesi, kripto yönteminin uygulanması, örneklerin kodlanması, verilerin takma adla isimlendirilmesi ve yalnızca takma adları araştırmacıya verecek yed-i emine teslim edilmesi de uygulanabilir.⁹⁶ Bu uygulamalar kişisel verinin örneğin kimlik numarasının bir kısmının yıldızlanarak verilmesi, verilerin genel karşılıklarıyla yazılması örneğin doğum tarihinin belirtilmesi yerine kişinin yaşının belirtilmesi, verilerin toplu şekilde örneğin yüzdesel olarak ifade edilmesi şeklinde ortaya çıkabilir.⁹⁷

1.3.2. Genetik verilerin kişilik hakkı ile ilişkisi

1.3.2.1. Genel olarak

Gen analizi sonucu elde edilen genetik veriler ile kişilik hakkı arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Genetik veriler kişinin atalarına ve geleceğine ilişkin, onu dış dünyaya tanıtan, sağlığı hakkında bilgiler sunan verilerden olup tıpkı resim, isim, şan, şöhret gibi kişilik hakkının bir parçasını oluştururlar. Genetik veriler bu özellikleri ile kişinin vücut bütünlüğünün ve manevi bütünlüğünün bir parçası olarak kabul edilirler.

---

hukuku sempozyumu 15-16 Mayıs 2006. (Yayına hazırlayanlar: C. Baygın; M. Uçar; Y. Büyükay), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 188; M. Sarıkaya (2011). *Gen analizleri ve kişilik hakkının korunması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 69; Yazarbaş, 2018, a.g.k., 83; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 389.

⁹⁵Yönetmelik 28.102.017 tarih ve 30224 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

<https://www.ttb.org.tr/images/stories/file/etik/12.pdf> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

⁹⁶Küçük bir yerleşim yerinde yapılan araştırmalarda durumun ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir. Y. Büyükay (2006a). Biyolojik veri bankaları. *Hukuki Perspektifler Dergisi*, 6, s. 182-183.

⁹⁷G. H. Erdinç (2017). *Bilgi güvenliği, kişisel verilerin korunması ve biyometrik verilerin işlenmesine ilişkin öneriler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü, s. 26. Diğer anonim hale getirme yöntemleri ile ilgili olarak bkz: Kişisel Verileri Koruma Kurumu. (2018). *Kişisel verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesi rehberi*. Ankara, s. 16 vd.

Söz konusu nedenlerle gen analizleri ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok üzerinde durulan hususlar da insanlık onurunun ve kişilik hakkının korunmasıdır.⁹⁸

Hukukumuzda kişilik hakkı kapsamındaki değerlerden bazıları sayılmış olsa da kişilik hakkına giren değerlerin sayılanlarla sınırlı olmadığı, kişilik hakkının genel olarak düzenlendiği ve zamana göre kişilik hakkı içine girebilecek değerlerin farklılaşabileceği kabul edilmektedir. Kişilik hakkı insana insan olması sebebiyle tanınmakta olup herkese karşı ileri sürülebilen, kişiye sıkı sıkıya bağlı, devredilmesi ve vazgeçilmesi mümkün olmayan, zamanaşımına uğramayan ve hak düşürücü süreye tabi olmayan haklardandır.⁹⁹

1.3.2.2. Yaşam hakkı

Yaşam hakkı kişinin varlığının devamı için en temel hak olup bu hak korunmadan diğer hakların kullanılması mümkün olmaz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde yaşam hakkı düzenlenmiş ve herkesin yaşam hakkının yasayla korunacağı belirtilmiştir. Anayasanın 17. maddesinde de herkesin yaşama hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Anayasada düzenlendiği gibi yaşam hakkı sadece hayatta kalmak olarak anlaşılmalı aynı zamanda kişinin insanca yaşama olanağına sahip olmasını da içerdiği kabul edilmelidir.¹⁰⁰ Yaşam hakkına herkes eşit bir şekilde sahip olup Türk hukuku bakımından yaşam hakkı mutlak nitelikte bir haktır.¹⁰¹ Türk hukukunda kişinin kendi yaşamı üzerinde tasarrufta bulunması yasaklanmış olup kişinin kendi rızası ile bu haktan vazgeçmesi mümkün değildir.¹⁰² Bu doğrultuda Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 13. maddesi ile ötenazi yasaklanmış, hayat hakkından vazgeçilemeyeceği, kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dahi kimsenin hayatına son verilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak aynı yönetmeliğin 25. maddesinde hastanın tedaviyi reddetme ve durdurma hakkı

---

⁹⁸Başpınar, 2012, a.g.k., 89; Gürbüz, 2011, a.g.k., 116; Karagöz, 2013, a.g.k., 220; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 446; İ. Ö. Söğüt (2018). Genetik materyal ve kişilik değerleri. *Uluslararası gen hukuku sempozyumu*. (Ed: Ö. Yenerer Çakmut), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 139; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 390. Gen analizi de kişinin vücut bütünlüğüne bir müdahaledir.

⁹⁹Doğan, 2013, a.g.k., 118-121; M. Dural ve T. Ögüz (2016). *Türk özel hukuku cilt II kişiler hukuku*. (17. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi, s.100-101; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 157-158.

¹⁰⁰Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 159; Tacir, 2011, a.g.k., 248.

¹⁰¹T. Akıntürk (2008). *Medeni hukuk*. (Genişletilmiş 13. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 147-148.

¹⁰²Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 105; C. Doğan (2009b). Tedaviyi kabul etmeme ve durdurma hakkı. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 322; F. İ. Gönenç (2017). Kişiliğin korunması ve ötenazi. *III. Ulusal sağlık hukuku "kendi geleceğini belirleme ve ötenazi" sempozyumu*. (Ed: H. Tacir, A. Altunkaş), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 105; A. Zevkliler; A. Havutçu ve D. Gürpınar (2008). *Medeni hukuk (temel bilgiler)*. (6. bası). Ankara: Turhan Kitabevi, s. 113.

düzenlenmiş, hastanın kendisine uygulanan ya da uygulanması planlanan tedaviyi reddedebileceği ya da durdurabileceği belirtilmiştir. Bu hakkın kullanılması ölüme yol açabilecek olup kişinin bu şekilde yaşamı üzerinde tasarrufta bulunması mümkündür. Ayrıca Türk hukukunda intihar da suç olarak düzenlenmemiş olup kişi intihar ederek de yaşamına son verebilir. Günümüzde teknolojinin ilerlediği ve genetik teknolojisinin etkisini tıbbın her alanında hissettirdiği ifade edilerek kişilerin vücut bütünlüğünün korunması için özel düzenlemeler yapılması gerektiği, bunlara temel oluşturmak amacıyla da Anayasada daha kapsamlı düzenlemelere yer verilmesinin yararlı olacağı ifade edilmektedir.¹⁰³

1.3.2.3. Sağlık hakkı

Yaşam hakkının korunması ve bu hakka işlerlik kazandırılabilmesi sağlık hakkının kabulünü gerektirmektedir.¹⁰⁴ Sağlık hakkının ihlali kişinin diğer haklarını da kullanamamasına yol açarak yaşam hakkının ihlaline neden olabilir. Bir kişinin sağlığı sadece kendisini değil başta ailesini, yakınlarını ve giderek de tüm toplumu ilgilendirir. Sağlık hakkı; bireyin, sağlığının korunmasını ve hastalandığında tedavi edilmesini talep etme ve sağlık kuruluşlarından faydalanma hakkı şeklinde tanımlanmaktadır. Sağlık hakkı ikinci kuşak haklar arasında sayılmakta olup konusu yönünden de sosyal haklar arasında yer almaktadır.¹⁰⁵

Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü tarafından sadece bir hastalığın ya da sakatlığın yokluğu değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁶ Söz konusu tanım uyarınca sağlık hakkı yalnız hasta olduktan sonra kullanılacak bir hak olmayıp hasta olmadan önce de sağlığın korunması, sağlık hizmetlerine ulaşımın sağlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Türk hukukunda da bu tanımla uyum içinde olacak şekilde Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında

¹⁰³Zengin, 2011a, a.g.k., 123-124.

¹⁰⁴K. Alptekin (2004). Sağlık hakkı ve insan hakları üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 12 (2), s. 132; Tacir, 2011, a.g.k., 37.

¹⁰⁵N. Sarp (2010). İnsan hakkı olarak sağlık hakkı. *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Girne-Amerikan Üniversitesi sağlık hukuku sempozyumu 2-3 Mart 2009*. (Yayına hazırlayan: N. Sarp), Ankara: Adalet Yayınevi, s. 36; Tacir, 2011, a.g.k., 39; Ö. Temiz (2014). Türk hukukunda bir temel hak olarak sağlık hakkı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69 (1), s. 165; M. Üye (2012). Hasta haklarının dayandığı temel ilkeler ve normlar. *Sağlık Hukuku Digestası*, 2 (2), s. 134; Ö. Vuran Doğan (2009). Bir insan hakkı olarak sağlık hakkı ve uluslararası dayanakları. *Sağlık Hukuku Digestası*, 1 (1), s. 342-343, 353-354.

¹⁰⁶<http://www.who.int/suggestions/faq/en/> (Erişim tarihi: 05.03.2018).

Kanun'un¹⁰⁷ 2. maddesinde sağlık; yalnız hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik hali olarak tanımlanmıştır. Sağlık hakkının sağlıklı olma ve sağlık hizmetlerinden yararlanma şeklinde iki unsurunun olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Türkiye'de sağlık hizmeti denilince genellikle hastalara yönelik tedavi hizmetleri anlaşılrsa da sağlık hizmetlerinin kapsamı bununla sınırlı değildir. Koruyucu sağlık hizmetleri ve rehabilitasyon hizmetleri de sağlık hizmetleri içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁹

Sağlık hakkının normatif özellik kazanması ilk olarak 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi ile olmuş ve böylece sağlık hakkı her bireyin talep edebileceği bir hak özelliği kazanmıştır. Bu tarihten sonra sağlık hakkı Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi gibi uluslararası alanda pek çok belgede kendine yer bulmuştur. Türkiye de bu belgelere taraftır.¹¹⁰ Bu düzenlemelerin dışında Anayasanın 56. maddesinde de herkesin dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Ancak görüldüğü gibi bu düzenleme doğrudan sağlık hakkının kendisine ilişkin olmayıp başlıkta ve madde metninde sağlık hakkı ifadesine yer verilmemiştir.¹¹¹

Genetik bilgi, sağlık bilgileri arasında yer almakta olup gen analizi sırasında alınacak materyalin kişinin bedeninden elde edilmesi gen analizi ile sağlık hakkı arasındaki doğrudan ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹¹² Ayrıca teknolojinin insan yaşamına getirdiği yenilikler insan haklarını da etkilemektedir. Bu kapsamda sağlık hakkı, biyoteknolojik gelişmelerin yaratabileceği eşitsizlikleri gidermek açısından da önemli bir role sahiptir.¹¹³

---

¹⁰⁷Kanun 12.01.1961 tarih ve 10705 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.224.pdf> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

¹⁰⁸Doğan, 2013, a.g.k., 128; R. S. Tabak (2014). Sağlık hakları konusunda toplum nasıl bilinçlendirilmelidir? *V. Sağlık hakkı ve sağlık hukuku sempozyumu 8-9 Kasım 2013*. (Ed: N. Sarp ve C. Doğan), Ankara: Adalet Yayınevi, s. 142.

¹⁰⁹Alptekin, 2004, a.g.k., 134; Doğan, 2013, a.g.k., 128.

¹¹⁰Alptekin, 2004, a.g.k., 137; E. Bozkurt (2008). İnsan hakkı olarak sağlık hakkı. *Sağlık hukuku kurultayı 1-3 Kasım 2007*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 15; Sarp, 2010, a.g.k., 37-38; Tacir, 2011, a.g.k., 42; Vuran Doğan, 2009, a.g.k., 343.

¹¹¹ Tacir, 2011, a.g.k., 66; Temiz, 2014, a.g.k., 184-185. Bu düzenlemenin pek çok ülke ile karşılaştırıldığında oldukça geri olduğu ifade edilmektedir. Ö. D. Aydın (2013). Sağlık hakları ve sağlık hakları alanında yeni anayasal gelişmeler. *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu*. (Ed: Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 208.

¹¹²Çakmut Yenerer, 2008, a.g.k., 93; Doğan, 2013, a.g.k., 139.

¹¹³Çankaya, 2014, a.g.k., 322.

1.3.2.4. Kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı

Kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı, gelecek ile ilgili kararları kendisinin alması ve geleceğine kendisinin yön vermesi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda kişi kendisine ait bilgiler üzerinde kendisi tasarruf edecek, kişisel verilerinin kime, ne zaman, hangi sınırlar içinde açıklanacağı konusunda kendisi yetkili olacaktır. Bu hak sayesinde kişisel verilerin hukuki sınırlar dahilinde mali işlemlere konu edilebildiği, kişilerin sesini, ismini, resmini maddi bir menfaat karşılığında kullanılabildiği, kişilik haklarının para ile ölçülemeyeceği düşüncesinin günümüzde bazı kişilik hakları açısından kaybolduğu ifade edilmektedir. Türk hukukunda bu hak özel olarak düzenlenmese de özel hayatın gizliliği ile yakından ilgili olduğu kabul edilmektedir.¹¹⁴

Kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı, genetik bilgileri üzerinde karar verme özgürlüğünü de barındırmaktadır. Bu kapsamda kişi gen analizi yaptırmayı yaptırmayacağına kendisi karar vereceği gibi yaptırmayı halinde elde edilen verileri açıklayıp açıklamayacağı da kendi tasarrufunda olacaktır.¹¹⁵ Kişinin kendi geleceğini belirleme hakkının bilme hakkı ve bilmeme hakkı olmak üzere iki görünümü bulunmaktadır.¹¹⁶

1.3.2.4.1. Bilme hakkı

Kişinin sağlık alanında kendi geleceğini belirleyebilmesi öncelikle kendisi ile ilgili tıbbi verileri öğrenmesi ile mümkündür. Kişi, hakkında bilgi edindiği tıbbi veriler sayesinde tedavi olma, hastalığı önleme, engelleme gibi davranışlarda bulunabilecektir. Aynı zamanda kişinin elde edeceği bilgi aile kurma, çocuk sahibi olma, kimliğini bulma gibi konularda da belirleyici olabilir.¹¹⁷ Bilmenin tıbbi müdahalelerin hukuka uygunluk sebebi olan rızanın ön koşulu olduğu ve bu kapsamda pek çok uluslararası belgede ve hukukumuzda düzenlendiği yukarıda ifade edilmişti.¹¹⁸ Hukukumuzda bilgilendirmenin kapsamı Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 15. maddesi ile düzenlenmiş olup bunun dışında

---

¹¹⁴Gürbüz, 2011, a.g.k., 113; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 384; Yıldırım, 2014, a.g.k., 416. Söz konusu ilişki için bkz: Tacir, 2011, a.g.k., 325-326.

¹¹⁵Doğan, 2014, a.g.k., 271; Gürbüz, 2011, a.g.k., 114.

¹¹⁶Başpınar, 2012, a.g.k., 83; Karagöz, 2013, a.g.k., 221.

¹¹⁷Doğan, 2013, a.g.k., 134; Gürbüz, 2011, a.g.k., 121; Wollenschläger, 2013, a.g.k., 21-22.

¹¹⁸Bkz: 1.2.7. Gen analizlerinin hukuka uygunluk nedenleri, s. 16 vd.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu da 4. maddesinde herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğunu düzenlemiştir.

Gen analizi sonucunda elde edilen bilgiler kişinin hayat ve aile planlamasını, çocuk sahibi olup olmama kararını etkilediğinden oldukça önemlidir. Bu nedenle isteğe bağlı gen analizi yaptırılması kişinin bilme hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Gen analizi yapıldıktan sonra ulaşılan sonuçlar gen analizi yaptıran kişiye anlaşılır bir dille ve açık bir şekilde anlatılmalıdır. Ancak gen analizinde kişinin beklemediği sonuçların ortaya çıkma ihtimali de bulunduğundan kişinin psikolojisinin olumsuz etkilenebileceği de düşünülerek sonuçlar uygun bir şekilde ifade edilmelidir.¹¹⁹

Sağlık alanındaki bilgiler olumlu olduğu kadar olumsuz bir şekilde de karşımıza çıkabilmektedir. Olumlu bilgiler sayesinde kişi rahatlayıp hayatına olumlu bir yön verebilirken olumsuz bilgiler karşısında kişilerin hayata bakış açılarına ve psikolojilerine göre farklı tutumlar sergilemeleri mümkündür. Bu farklılık bilme hakkının yanında bilmeme hakkının kabulünü de zorunlu kılmıştır.¹²⁰

1.3.2.4.2. Bilmeme hakkı

Kişinin bilmeyi istemediği bilgileri bilmemesi, olayların olduğu gibi bırakılması ve böylece kişisel kaderin belirsiz kalması bilmeme hakkına vücut vermektedir.¹²¹ Kural, kişinin bilme zorunluluğunun bulunmamasıdır.¹²² Pek çok uluslararası belgede bilme hakkının yanında bilmeme hakkına da yer verilmiştir. Türkiye'nin de taraf olduğu Biyotıp Sözleşmesi'nin 10. maddesinde bireylerin bilgilendirilmeme isteklerinin gözetileceği ifade edilmiştir. Amsterdam Bildirgesi'ne göre de hastalar kesin olarak belirttikleri takdirde bilgilendirilmeme hakkına sahiptirler. Türk hukukunda da bilmeme hakkı dayanağını Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 20. maddesinde bulmaktadır. İlgili madde

¹¹⁹Y. Büyükay (2006b). *İstenmeden dünyaya gelen çocukların bakım, eğitim ve tedavi giderlerinin tazmin edilmesi sorunu*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 54, 57; Gürbüz, 2011, a.g.k., 122.

¹²⁰Z. Edisan ve Ş. Aksoy (2007). Genetik uygulamalar özelinde bilmeme hakkı. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 15 (3), s. 154-155. Bilmeme hakkı Alman hukukçuları tarafından üretilen bir kavram olup Türk hukukunda Alman hukukundan farklı olarak genel kişilik hakkı düzenlemesi bulunduğundan Türk hukuku bakımından bilmeme hakkı gibi bir kategori yaratmaya gerek olmadığı yönünde bkz: Yıldırım, 2014, a.g.k., 419-420.

¹²¹Başpınar, 2012, a.g.k., 83; B. E. Berkman and S. C. Hull (2014). The "right not to know" in the genomic era: time to break from tradition? *American Journal of Bioethics*, 14 (3), s. 29; P. Borry, M. Shabani and H. C. Howard (2014). Is there a right time to know? The right not to know and genetic testing in children. *Journal of Law, Medicine and Ethics*, 42 (1), s. 21; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k.; 155; Gürbüz, 2011, a.g.k., 115; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 384.

¹²²Gürbüz, 2011, a.g.k., 122.

uyarınca ilgili mevzuat hükümleri ve/veya yetkili mercilerce alınacak tedbirlerin gerektirdiği haller dışında kişi sağlık durumu hakkında kendisinin, yakınlarının ya da hiç kimsenin bilgilendirilmemesini isteyebilir. Türk Tabipler Birliği tarafından kabul edilen Hekimlik Meslek Etiği Kuralları'nın¹²³ 27. maddesinde de bilgilendirilmeme hakkı düzenlenmiş ve hastanın hastalığı konusunda bilgilendirilmek istemediğini belirttiği hallerde hekimin bilgi vermesi gerekmediği, ailenin haberdar edilmesinin hasta ile görüş birliğine varılarak yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Günümüzde bilmeme hakkı daha çok genetik alanında gündeme gelmekte ve genetik uygulamalarda bilmeme hakkının özel bir önem taşıdığı ifade edilmektedir.¹²⁴ Nitekim gen analizi sonucunda elde edilen bilgiler yalnızca kişinin geçmişi ve bugünü hakkında değil geleceği hakkında da bilgi vermektedir. Böyle bir durumda kişi kendisi veya ailesi hakkında tahmin ettiğinin ve kabul edebileceğinin ötesinde bilgiye ulaşabilir.¹²⁵ Ayrıca gen analizleri daha çok olasılık içeren sonuçlar vermekte olup yüksek olasılık hastalığın kesin olarak ortaya çıkacağı anlamına gelmediği gibi düşük olasılık da o hastalığa yakalanılmayacağı anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda semptomların ortaya çıkıp çıkmayacağı, ne zaman, ne şekilde ortaya çıkacağı da belirsizdir. Bu durumlar göz önüne alındığında kişinin geleceği ile ilgili olarak belirsizliğe sürüklenmesi, ruh sağlığında bozulmalar meydana gelmesi oldukça yüksek bir ihtimaldir.¹²⁶ Kişinin bilmeme hakkını kullandığı durumlarda bilinmesi istenilmeyen bilginin kişiye bildirilmesi hukuka aykırı olacaktır. Böyle bir durumda kişi yaşam sevincinin azalması, yaşam kalitesinin düşmesi gibi ihtimaller ile karşılaşabilecektir. Kişi gen analizi sonucunda ortaya çıkan bir hastalık tehlikesinin kendisine bildirilmemesini isteme hakkına da sahip olup buna rağmen analizin sonucu bir şekilde kendisine ulaştırılırsa bu durumda kişilik hakkı ihlal edilmiş olur. Çünkü kişi bu bilgidan uzak yaşamayı tercih etmesine rağmen bilgilendirmede ısrar edilerek kişinin iradesi doğrultusunda seçim yapması engellenmiştir.¹²⁷ Örneğin gen analizi sonucu kişinin tedavisi bulunmayan, insanı güçten düşüren ve erken yaşlarda ölüme yol açan Huntington hastası olduğu bilmek

---

¹²³https://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=31 (Erişim tarihi: 10.04.2020).

¹²⁴Akpınar, 2010, a.g.k., 180; R. Andorno (2004). The right not to know: an autonomy based approach. *Law, Ethics and Medicine*, 30, 435; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 155; Gürbüz, 2011, a.g.k., s. 122.

¹²⁵Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 444-445.

¹²⁶Andorno, 2004, a.g.k., 435; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 155-156.

¹²⁷Doğan, 2013, a.g.k., 136; Gürbüz, 2011, a.g.k., 122; Yıldırım, 2007b, a.g.k., s. 384-385. Kişilik hakkı ihlalinin önüne geçilmesi için gen analizinden sonra kişinin sonuçtan haberdar edilmesi amacıyla ikinci kez rıza alınması gerektiği ifade edilmektedir. Büyükay, 2006b, a.g.k., 59.

istememesine rağmen hastalık kişiye bildirilmişse kişi ekonomik geleceğinin sarsılmasından doğan maddi kayıpları için maddi tazminat davası¹²⁸ açabileceği gibi yaşadığı üzüntü ve çektiği acı sebebiyle manevi tazminat davası da açabilir.

Bilinecek şeyin ne olduğunu bilmeden bilmeme hakkını kullanmak mümkün olmadığından öncelikle bilginin türü ve alternatif sonuçlar hakkında kişiye bilgi verilmelidir. Yani aslında ortada bir “bilgilendirilmiş bilmeme” hakkını kullanma bulunmaktadır.¹²⁹ Kişinin bilmeme hakkını kullanmaktan sonradan vazgeçmesi ve bilme hakkını kullanmak istemesi de mümkündür. Bu halde sadece öğrenmek istediği bilgiler kendisine verilmelidir.¹³⁰

Gen analizi kişinin kendisi yanında akrabaları hakkında da bilgi edinilmesine sebep olduğu için bazen bir kişinin bilme hakkı ile bir başka kişinin bilmeme hakkı çatışma halinde olabilir.¹³¹ Örneğin Huntington hastası olan ebeveynlerin çocuklarında bu hastalığın görülme ihtimali %50’dir. Anneanesi Huntington hastalığından ölen çocuğun, gen analizi yaptırması ve Huntington hastası olduğunu öğrenmesi halinde annenin de hasta olduğu ortaya çıkacaktır.¹³² Bazı hallerde genetik birliktelik bulunan kişilerin sağlığı, bilmeme hakkının önüne geçebilir. Risk taşıyan aile bireylerinin bulunması halinde riski azaltmak, hastalığın ortaya çıkmasını önleyebilecek tedbirler almak ya da tedavi etmek mümkün ise bilginin ilgili kişilere iletilmesi sorumluluğu doğabilecektir.¹³³ Türkiye’de genetik bilginin kullanılması, paylaşılması ve saklanması konusunda hekimler ve test yaptırılanlar üzerinde yapılan bir çalışmada, gen analiz sonuçlarının ailenin diğer bireylerini de etkileme ihtimali bulunması halinde sonuçların bu bireylerle paylaşılıp paylaşılmaması konusunda farklı cevaplar verilmiştir. Örneğin yenidoğan anomalisi belirlenmesi üzerine anne ve babaya yapılan testte babanın taşıyıcı olduğu belirlenir. Baba bu bilginin eşine ve diğer aile bireylerine açıklanmasını istemez. Bu

---

¹²⁸E. Asscher and B-J. Koops (2010). The right not to know and preimplantation genetic diagnosis for huntington’s disease. *Journal of Medical Ethics*, 36 (1), s. 30; Özel ve Gönül, 2014, s. 445.

¹²⁹M. Canellopoulou Bottis (2000). Comment on a view favoring ignorance of genetic information: confidentiality, autonomy, beneficence and the right not to know. *European Journal of Health Law*, 7, s. 180; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 158. Bu durum “hastanın aydınlatılmış bilmeme hakkını” kullanması olarak da adlandırılmaktadır. Doğan, 2014, a.g.k., 273.

¹³⁰Doğan, 2014, a.g.k., 273.

¹³¹Söz konusu çatışma ile ilgili ayrıntılı açıklamalar ve önerilen çözümler hakkında bkz: N. Juth (2014). The right not to know and the duty to tell: the case of relatives. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 42 (1), s. 38 vd.

¹³²Doğan, 2014, a.g.k., 275; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 157.

¹³³S. Dheansa vd. (2016). Health-care professionals’ responsibility to patients’ relatives in genetic medicine: a systematic review and synthesis of empirical research. *Genetics in Medicine*, 18 (4), s. 290, 291; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 158; Gürbüz, 2011, a.g.k., 124-125.

durumda hekimlerin %70,2'si, test yaptıranların ise %94,2'si hekimin babanın kardeşlerine açıklama yapma ve onları test yaptırmaya yönlendirme yükümlülüğü bulunduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁴

Bilmeme hakkının da sınırları mevcuttur. Başka bir deyişle kişinin bilmek zorunda olduğu haller söz konusu olabilir. Sağlık mevzuatı hükümleri gereğince önlem alınması gereken hallerde, kamunun veya üçüncü kişilerin hayatı bakımından tehlike yaratabilecek durumlarda bilmeme hakkından bahsedilemez. Örneğin kalıtsal bir hastalık olan fetilketonüri hastalığında çocuklar phenylalanin yönünden zengin besinler tüketmelidir. Aksi durum zihinsel gelişim geriliğine neden olmaktadır. Çocukların gelişiminin en az seviyede etkilenmesi için ebeveynlerin en kısa sürede bilgi sahibi olması önemlidir. Bu nedenle söz konusu durumda ebeveynin bilmeme hakkı bulunmamaktadır.¹³⁵

1.3.2.5. Genetik kökenini öğrenme hakkı

Kişinin genetik kökenini öğrenme hakkı günümüzde temel haklar arasında sayılmaktadır. Soybağı ilişkisinin kurulmasından bağımsız olarak kişiye genetik kökenini öğrenme hakkı tanıyan doğrudan bir düzenleme Türk hukukunda bulunmasa da Anayasanın herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına sahip olduğunu düzenleyen 17. maddesi genetik kökeni öğrenme hakkının anayasal temelini oluşturmaktadır.¹³⁶ Ayrıca Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesinin 1. fıkrası çocuğun mümkün olduğu ölçüde ana babasını bilme hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir. Bunlar dışında evlat edinilen çocuklar bakımından Türk hukukunda düzenlemeler bulunmaktadır. Medeni Kanun'un 314. maddesinin 5. fıkrasındaki düzenleme evlatlığın talebi halinde evlat edinme ile ilgili kayıtların kendisine verileceği şeklinde anlaşılmaktadır. 01.08.2002 tarih ve 145 sayılı

¹³⁴Akpınar, 2010, a.g.k., 59-63.

¹³⁵Andorno, 2004, a.g.k., 437; Edisan ve Aksoy, 2007, a.g.k., 158; Tacir, 2011, a.g.k., 147; Yıldırım, 2014, a.g.k., 124.

¹³⁶B. Baysal (2010). Çocuğun kökenini öğrenme hakkın. *Prof. Dr. Rona Serozan'a armağan.* (Ed: B. İ. Engin), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, Cilt I., s. 514; Y. Erol (2011). *Yapay dölleme yöntemleri ve taşıyıcı annelik.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 123, 126; N. Kırkbeşoğlu (2016). 28.02.2008 tarihli İsviçre Federal Mahkemesi kararının (BGE 134 III 241) çevirisi ve kökenini öğrenme hakkı ile ilgili genel bir değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7 (24), s. 206; Sonat, 2013, a.g.k., 370 dipnot 172; Yıldırım, 2007b, a.g.k., 399. Biyomedikal alanda yaşanan gelişmelerin geleneksel insan hakları konseptini devam ettirmeye izin vermeyeceği ve kişinin genetik kökenini bilme hakkı, genetik gizlilik hakkı gibi yeni insan haklarının ortaya çıktığı, yeni gelişmelerin biyo insan hakları olarak adlandırılabilen yeni bir kavramı getirdiği hakkında bkz: Zengin, 2011b, a.g.k., 310.

Evlat Edindirme Yönergesi'nin¹³⁷ 20. maddesi de evlat edinilen çocuklar açısından pozitif bir dayanak olarak görülmektedir.¹³⁸ İlgili maddede evlat edinme ile ilgili kayıtların ancak mahkeme kararı veya evlat edinilenin isteği ile açıklanabileceği, evlat edinen hakkında çocuğun öz ailesine bilgi verilemeyeceği, ancak evlat edinenin çocuğun öz ailesi hakkında bilgi edinme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

Kişinin genetik kökenini bilmediği durumlar sıklıkla yapay dölleme tekniklerinin kullanıldığı hallerde karşımıza çıkmaktadır. Yapay dölleme teknikleri kullanılarak eşlere ait olmayan üreme hücrelerinin döllendirilmesi mümkündür.¹³⁹ Eşcinsel birlikteliklerde de bu yöntemler kullanılabilir.¹⁴⁰ Sperm bankalarından alınan spermle sahip olunan çocuklar da aynı sorunla karşılaşmaktadırlar.¹⁴¹ Türk Medeni Kanunu çocuğu doğuran kişiyi anne olarak kabul ettiği için taşıyıcı annenin genetik anneden farklı olması halinde farklı ebeveynler karşımıza çıkacaktır.¹⁴² Bunun yanında anonim doğum, bebek sandığı gibi uygulamalar ile annenin kimliğini gizlemesi de mümkün olup bu hallerde de çocuk annesinin kim olduğunu bilemeyecektir.¹⁴³ Genetik kökenini öğrenme hakkı bu durumdaki çocuklar için olduğu kadar onların çocukları için de önem taşımaktadır. Kişinin genetik kökenini öğrenme hakkı genetik özellikler ile ilgili olup kişinin sağlık hakkını ilgilendirmektedir.¹⁴⁴

Kişinin genetik kökenini öğrenmesi kendisini nasıl şekillendireceğini, çevresiyle nasıl ilişki kuracağını belirlemesi açısından önemlidir. Genetik kökenin kişiden

---

¹³⁷<https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/25075?AspxAutoDetectCookieSupport=1> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

¹³⁸Baysal, 2010, a.g.k., 528.

¹³⁹M. B. Aydın (2013). *Yapay dölleme tekniklerinin soybağı hukuku ve kişilik hakkı bakımından sonuçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 14.

¹⁴⁰Zengin, 2011a, a.g.k., 154. Kanada Yüksek Mahkemesi de Halpern davasında eşcinsellerin çocuk sahibi olmak için yeni üreme teknolojilerini kullanma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Court of Appeal for Ontario, Halpern Case, File: C39172 and C39174. <http://www.yorku.ca/igreene/halpern.html> (Erişim tarihi: 29.03.2018). Gay çiftler taşıyıcı anne vasıtasıyla, lezbiyen çiftler ise sperm donörüyle çocuk sahibi olabilirler. Ayrıca eşcinsel çiftlerin evlat edinmeleri de gündeme gelebilir.

¹⁴¹Erol, 2011, a.g.k., 23.

¹⁴²H. Urgan Çalışkan (2016). Bırakınız taşınlar: taşıyıcı anneliğe güncel bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), s. 491.

¹⁴³Aydın, 2013, a.g.k., 117; Anonim doğum, gebe kadının kimliğini tanıttak herhangi bir bilgi vermeksizin sağlık kuruluşuna başvurarak doğum yapmasını ve daha sonra bebeği bırakarak sağlık kuruluşunu terk etmesini ifade etmektedir. Bebek sandığı ise annenin kimseye sormadan ve kimseden izin almadan bebeğini bırakabileceği kapalı mekanı ifade etmektedir. Sandık genellikle binanın dış yüzeyine yerleştirilmekte ve sıcak tutulmaktadır. Bebeğini bırakmak isteyen anne sandığın kapısını açarak bebeği içeri bırakmaktadır. Kapak kapatıldıktan sonra dışarıdan açılması mümkün olmayıp annenin uzaklaşması için yeterli süre geçtikten sonra alarm devreye girmekte ve yetkililerce bebek alınmaktadır. M. İkizler (2007). Hukuki boyutu ile Almanya'da bebek sandığı ve anonim doğum uygulamaları ve Türkiye'de durum. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9, s. 684-688.

¹⁴⁴Zengin, 2011a, a.g.k., 153, 156.

gizlenmesi ya da öğrenmesine izin verilmemesi özel hayata ilişkin bilginin kişiden saklanması anlamına gelecektir. Genetik kökenini bilmek; genetik geçmişi öğrenme ve önleyici tedavi yöntemlerine başvurabilme açısından da önemlidir. Zira kişi hastalık riski altında olduğunu bilirse riskleri tetikleyen faktörlerden uzak durabilecektir. Bu nedenle genetik kökenini öğrenme kendi geleceğini belirleme hakkının kullanılabilmesi için de önemlidir. Ayrıca genetik geçmiş doktorlara da yol gösterici olacaktır. Ancak genetik geçmişe ait bilgiler değişmez nitelikte değildir. Genetik bilgiler öğrenildikten sonraki zamanlarda da kişinin biyolojik ailesinde genetik hastalıklar ortaya çıkabilir. Bu nedenle bilgilerin güncellenmesi de gerekecektir. Genetik kökenin öğrenilmemesi biyolojik kardeşlerin evlenmesi ve çocuk sahibi olması gibi problemlere de yol açabilir.¹⁴⁵

Kişinin genetik kökenini öğrenme hakkının mutlak bir hak olup olmadığı tartışmalıdır. Bir görüşe göre bu hak mutlak nitelikte olup kullanılması şarta bağlanamaz, haktan feragat edilemez ve herhangi bir hak düşürücü sürenin geçmesiyle kaybedilmez.¹⁴⁶ Diğer bir görüşe göre ise kişinin genetik kökenini öğrenme hakkı somut olayda ilgililerin menfaat durumuna göre belirlenmelidir.¹⁴⁷ Türk hukukunda ise dayanağını Anayasanın 17. maddesinden alan genetik kökenini öğrenme hakkının Medeni Kanun kapsamında koruma altında olduğu, soybağının reddi ya da babalık davasından bağımsız olarak ileri sürülebileceği kabul edilmektedir.¹⁴⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi konuyla ilgili farklı kararlar vermiştir. Jäggi vs. İsviçre kararında genetik kökenini öğrenme hakkının kimsenin elinden alınamayacağı ancak üçüncü kişilerin menfaatlerinin göz önünde

---

¹⁴⁵Baysal, 2010, a.g.k., 493-494; Erol, 2011, a.g.k., 123; R. Serozan (2000). *Çocuk hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 120; Zengin, 2011a, a.g.k., 157-160. Nitekim İrlanda'da böyle bir olay yaşanmış olup evlenip çocuk sahibi olan çift aynı babanın çocukları olduklarını daha sonra öğrenmişlerdir. Bu gerçeği öğrenmeleri karşısında karı koca büyük bir şok ve üzüntü yaşamış ancak çocukları olması sebebiyle ayrılmamaya karar vermişlerdir. <http://www.milliyet.com.tr/kari-kocayi-soke-eden-gercek-magazin-1244620/> (Erişim tarihi: 29.03.2018).

¹⁴⁶İsviçre Federal Mahkemesi bu görüştedir. Baysal, 2010, a.g.k., 512; Kırkbeşoğlu, 2016, a.g.k., 208. Yapay dölllenme tekniklerinin kullanıldığı hallerde genetik kökenini öğrenme hakkı ile ilgili farklı ülkelerdeki tercihler hakkında bkz: Aydın, 2013, a.g.k., 118-121.

¹⁴⁷Baysal, 2010, a.g.k., 498.

¹⁴⁸Aydın, 2013, a.g.k., s. 123; Baysal, 2010, a.g.k., s. 514, 532, 533. Belirtmek gerekir ki soybağının reddi davasıyla ilgili olarak Medeni Kanun'un 291. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ergin olmayan çocuğa atanacak kayyımın atama kararının kendisine tebliğinden başlayarak bir yıl ve her halde doğumdan başlayarak beş yıl içinde soybağının reddi davasını açacağına ilişkin hükmün "her halde doğumdan başlayarak beş yıl" ibaresi Anayasa Mahkemesi'nin 10/10/2013 tarih ve 2013/62E. 2013/115K. sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Burada Anayasa Mahkemesi bireyin ana babasını bilme hakkının maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi kapsamında olduğu, hukuk devleti ilkesinin de kişinin genetik kökenini bilme ve soybağı ilişkisi kurma hakkının önündeki engelleri kaldırmayı gerektirdiği tespitinde bulunmuştur. <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/58869e4c-b65a-48d4-8d78-2e087288a56b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim tarihi: 29.03.2018).

bulundurulması gerektiği ve DNA testine zorlanılmayacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁹ Odievre vs. Fransa kararında ise başvuru anonim doğum merkezinde doğmuştur. Başvurucunun bilgi edinme hakkı başvurusu iç hukukta yerinde görülmemiş, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de anonim doğum kurumunun bebeklerin yaşam hakkını gözetmesiyle başvurunun reddine karar vermiştir.¹⁵⁰

1.4. Genetik Verilerin Korunması

Genetik verilerin diğer kişisel verilerden farklı olduğuna ve kişinin sağlık bilgileri arasında yer aldığına yukarıda değinmiştik.¹⁵¹ Açıklanmasının ilgisine daha fazla zarar verebileceği ya da ayrımcılığa yol açabileceği düşünülen veriler hassas veri olarak adlandırılmakta ve ulusal ve uluslararası belgelerde özel olarak korunmaktadır. Hassas verilerin genellikle kişilerin ırk ve etnik kökenleri, siyasi görüşleri, inançları, sağlık ve cinsel yaşamlarına ilişkin veriler olduğu kabul edilmektedir. Genetik veriler de kişilerin sağlık durumuna ve ırk ve etnik kökenine ilişkin olduğu için hassas veri olarak nitelendirilmektedirler.¹⁵² Ayrıca Türk hukukunda da Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun¹⁵³ 6. maddesinde ırk, etnik köken, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep, kılık ve kıyafet, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlık, cinsel hayat, ceza mahkumiyeti ve güvenlik tedbirleri ile ilgili veriler özel nitelikli kişisel veri olarak sayıldıktan sonra biyometrik ve genetik verilerin özel nitelikli kişisel veri olduğu açıkça belirtilmiştir. Genetik veriler, kişinin kimliği açısından önem taşıyan, değiştirilmesi mümkün olmayan, kötüye kullanılma olasılığı yüksek ve kişinin kendisi dışındaki aile bireylerini de olumsuz etkileyebilecek nitelikteki verilerden¹⁵⁴ olup bu nedenlerle özel

---

¹⁴⁹Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 58757/00 Başvuru numaralı kararı.
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-76412%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-76412%22]}) (Erişim tarihi: 09.04.2020).

¹⁵⁰Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 42326/98 Başvuru numaralı kararı.
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-60935%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-60935%22]}) (Erişim tarihi: 09.04.2020).

¹⁵¹Bkz: 1.3.1. Genetik verilerin diğer verilerden farkları s. 24 vd. ve 1.3.2.3. Sağlık hakkı s. 28 vd.

¹⁵²Aslanova, 2018, a.g.k., 101; N. Başalp (2004). *Kişisel verilerin korunması ve saklanması*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, s. 42; Demirayak, 2014, a.g.k., 30; E. Küzeci (2020). *Kişisel verilerin korunması*. (4. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 278-279; O. Şimşek (2008). *Anayasa hukukunda kişisel verilerin korunması*. (1.bası). İstanbul: Beta Yayın Dağıtım A. Ş., s. 86, 121.

¹⁵³Kanun 07.04.2016 tarih ve 29677 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

¹⁵⁴Duttge, 2013, a.g.k., 181-183.

olarak korunmaya ihtiyaç duymaktadır.¹⁵⁵ Aşağıda öncelikle uluslararası alanda genetik verilerin korunması ele alınacak, daha sonra ise ülkemizdeki durum incelenecektir.

1.4.1. Uluslararası alanda genetik verilerin korunması

Uluslararası alanda değinilmesi gereken ilk düzenleme Biyotıp Sözleşmesi'dir. 1997 tarihinde imzaya açılan bu sözleşmeye Türkiye de 2003 yılında taraf olmuştur. Sözleşme gen analizleri ve kişilik haklarının korunmasına ilişkin önemli hükümler barındırmaktadır. Sözleşme'nin 10. maddesinde özel yaşam ve bilgilendirilme hakkı düzenlenmiş, herkesin kendi sağlığı ile ilgili bilgiler bakımından özel yaşamına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında ise kişinin bilme ve bilmeme hakları hükmüne bağlanmıştır. Gen analizi sonucunda elde edilen veriler bakımından da özel yaşama saygı, bilme ve bilmeme haklarının korunması gerektiği muhakkaktır. Kişinin sağlığı ve bu kapsamda genetik verileri ile ilgili bilgilerin gizliliğinin sağlanamaması hem özel yaşamın gizliliğini ihlal edecek hem de eşitlik ilkesini zedeleyecektir.¹⁵⁶

10. madde dışında Sözleşme'nin dördüncü bölümü insan genomu başlığı ile genetiğe ayrılmıştır. Bu başlık altındaki 11. madde ayırım yapmamayı düzenlemekte ve bir kimseye genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayrımcılık uygulanmasını yasaklamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesinde de ayrımcılık yasağı getirilmiştir. Biyotıp Sözleşmesi'nin 11. maddesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesinde sayılan kriterlere genetik özelliklerin de eklendiği belirtilmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın ayrımcılık yapmamayı düzenleyen 21. maddesinde de genetik özelliğe dayalı ayrımcılığın yasak olduğu vurgulanmıştır. Sözleşme'nin 12. maddesi genetik hastalıkları teşhise veya kişinin hastalığa neden olan geni taşıyıp taşımadığına, bir hastalığa genetik yatkınlığa ya da hassasiyeti ortaya çıkarmaya yönelik gen analizlerinin hangi amaçlarla yapılacağını

---

¹⁵⁵Genetik verilerin ayrı bir koruma gerektirip gerektirmediği yönünde iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre genetik veriler özel bir öneme sahiptir. Diğer görüşe göre ise genetik veriler diğer tıbbi bilgilerden farklı değildir. Birinci görüşün daha çok hukukçular, ikinci görüşün ise daha çok medikal profesyoneller, hekimler tarafından savunulduğu ifade edilmektedir. İ. S. Söğüt (2017). *Özel nitelikli kişisel veri olarak genetik verilerin korunması*. (Yayına hazırlayan: H. Oğan), *Kişisel sağlık verileri II. ulusal kongresi 3-4 Haziran 2017*. İstanbul: Türkiye Tabipleri Birliği Yayınları, s. 74-75.

¹⁵⁶Z. Kıvılcım-Forsman (1999-2000). Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyo-tıp Sözleşmesi. *İnsan Hakları Yılığ*, 21-22, s. 102.

¹⁵⁷Demirayak, 2014, a.g.k., 35; Kıvılcım-Forsman, 1999-2000, a.g.k., 103.

saymış ve bu amaçlara uygun gen analizinin yapılmasını uygun genetik danışmanlık verilmesi şartına bağlamıştır. 12. maddede sayılan amaçlar sağlık ve sağlık amaçlı bilimsel araştırmalar olup bu amaçlara yenisinin eklenmesinin mümkün olmadığı, dolayısıyla sayılan amaçlar dışındaki amaçlarla kişinin rızası bulursa dahi gen analizi yapılamayacağı ifade edilmektedir.¹⁵⁸ Bunun yanında madde yapılacak olan gen analizleri ile ilgili düzenleme getirmiş olup halihazırda yapılmış bulunan bir gen analizinin sonuçlarının kullanılması ile ilgili bir sınırlama öngörmemektedir. Sözleşme'nin 13. maddesi insan genomuna yapılacak müdahaleler ile ilgili olup burada da müdahalenin amaçlarının yalnızca önleme, teşhis ve tedavi olabileceği ve sadece herhangi bir altsoyun genomunda değişiklik yapılmaması halinde yapılabileceği düzenlenmiştir. 14. madde ise cinsiyet seçimini ele almakta ve ciddi bir genetik hastalıktan kaçınma hali hariç yapay dölllenme tekniklerinin doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla kullanılmasını yasaklamaktadır. İnsan genomu başlığı altında yer alan bu maddelerin doğrudan uygulanma kabiliyeti bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁹

Biyotıp Sözleşmesi Sağlık Amaçlı Genetik Teste Dair Ek Protokol ile gen analizlerinin uygun kullanımı konusu ele alınmaktadır. Embriyo üzerinde gerçekleştirilen genetik araştırmalar ve araştırma amaçlı genetik uygulamalar Ek Protokol kapsamında yer almamaktadır. Protokol'ün 3. maddesi ile genetik testler ile insanoğlunun huzur ve yararının sağlanması tek başına bir bilimin ya da bir toplumun yararından üstün tutulmuş, 4. maddesi ile de genetik kalıtıma dayalı olarak bir grubun üyesi olma ya da bireysel olarak bir kişinin ayrımcılığa tabi tutulması yasaklanmıştır. Protokol'de Sözleşme'nin 12. maddesine uygun olarak genetik danışmaya da olanak tanınmıştır. Geride kalan aile bireylerinin yararına olması halinde hukuk tarafından öngörülen rıza ya da yetki alındıktan sonra ölü bir bireyin veya hayattayken örnekleri alınmış ancak daha sonra ölmüş bir bireyin biyolojik örneklerinin kullanılabilmesi 15. madde ile düzenlenmiştir. Herkesin özel hayatına saygı gösterilmesini, gen analizi sonucu elde edilen verilerin korunmasını talep etme, gen analizinden kaynaklanan bilgileri öğrenme hakkına sahip olduğu, bilgilendirmeyi istemeyen bireye saygı duyulacağı, bilgilendirme talebinin ya da bilgilendirilmenin reddi durumlarının istisnai hallerde sınırlandırılabilmesi 16. maddede hükme bağlanmıştır. Gen analizi sonucu elde edilen verilerin diğer aile bireyleri için

---

¹⁵⁸Demirayak, 2014, a.g.k., 37; T. Katoğlu (2006). Türk hukukunun bir parçası olarak Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55 (1), s. 175.

¹⁵⁹Katoğlu, 2006, a.g.k., 166-167.

kullanılacağı hallerde de analiz yapılan bireyin bilgilendirilmesi, ayrıca kamunun da genetik testin yapısı ve ortaya çıkaracağı sonuçlar hakkında bilgilendirileceği 18. ve 20. maddelerde belirtilmiştir. Protokol’de ayrıca sağlık amaçlı genetik tarama programları da düzenlenmiştir.

Biyotıp Sözleşmesi Türkiye tarafından da imzalanıp iç hukukun bir parçası haline getirildiği için Sözleşme’nin bağlayıcı olup olmadığı hususu ele alınmalıdır. Sözleşme’nin 1. maddesi taraf devletlere Sözleşme hükümlerinin yürürlüğe sokulması açısından kendi iç hukuklarında gerekli düzenlemeler yapma yükümlülüğü yüklemektedir. Bu madde uyarınca Sözleşme hükümlerinin dolaylı olarak bağlayıcı olma niteliği kazanacağı belirtilmektedir.¹⁶⁰ Ayrıca Biyotıp Sözleşmesi, Anayasanın 90. maddesinin 5. fıkrası uyarınca kanun hükmünde olduğu için de iç hukukumuz açısından bağlayıcıdır. Sözleşme’nin 23. maddesinde taraf devletlerin Sözleşme’de öngörülen hak ve ilkelerin hukuka aykırı şekilde ihlalini önlemek ve durdurmak için uygun yargısal korumayı, 25. maddesinde Sözleşme hükümlerinin ihlal edilmesi halinde yaptırım uygulanmasını sağlayacakları hükme bağlanmıştır. Sözleşme’nin 29. maddesi uyarınca bazı durumlarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Sözleşme’nin yorumuna ilişkin hukuki sorunlar hakkında istişari nitelikte görüş bildirmesi mümkündür. Ancak söz konusu madde uyarınca taraf devletlerin vatandaşlarının ya da mahkemelerinin Sözleşme’nin yorumuna ilişkin bir talepte bulunmaları mümkün değildir.¹⁶¹ Sözleşme’nin 30. maddesinde ise taraf devletlere, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’nin talebi üzerine Sözleşme hükümlerinden herhangi birinin etkin şekilde uygulanmasını sağlamak için kendi iç hukukunda ne tarz bir düzenleme bulunduğunu açıklama yükümlülüğü yüklenmektedir.

Uluslararası alanda genetik verilerin korunması ile ilgili değinilmesi gereken düzenlemelerden bir diğeri ise UNESCO’nun gen analizleri ile ilgili bildirgeleridir. Bu bildirgelerden ilki 1997 yılında kabul edilen İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’dir.¹⁶² Bildirge’nin 1. maddesinde insan genomu insanlığın ortak değeri olarak kabul edilmiş ve insan genomunun, sembolik anlamda insanlığın mirası olduğu belirtilmiştir. Bildirge’nin 5. maddesi kişinin genomunu etkileyecek bir araştırma, tanı veya tedavi girişiminin yapılma şartlarını belirlemekte, her bireyin genetik inceleme ve

---

¹⁶⁰Zengin, 2011a, a.g.k., 224.

¹⁶¹Demirayak, 2014, a.g.k., 40.

¹⁶² <http://www.unesco.org.tr/Pages/459/73/%C4%B0nsan%20Genomu%20ve%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20Evrensel%20Bildirgesi> (Erişim tarihi: 10.04.2020).

bunların doğuracağı sonuçlar hakkında bilgi sahibi olmak ya da olmamak kararına saygı gösterilmesi gerektiğini düzenlemektedir.¹⁶³ Bildirge'nin 6. maddesinde hiç kimsenin genetik özellikleri nedeniyle insan hak ve temel özgürlükleri ile onurunu ihlal etmeye yönelik veya bunları ihlal edici sonuçlar doğuracak bir ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı belirtilerek ayrımcılık yasağı getirilmiştir. Zaten Bildirge'nin başlangıç bölümünde de genetik özelliklere dayalı her türlü ayrımcılığın yasaklanması amacı vurgulanmaktadır. 7. maddede araştırma veya başka amaçla, muhafaza edilen veya işleme tabi tutulan, kimliği bilinen bir kişiyle ilişkilendirilmiş genetik verilerin yasa tarafından belirlenen koşullarda gizli tutulacağı hükmü getirilerek genetik gizlilik koruma altına alınmıştır. 9. maddede ise onay verme ve gizliliğin korunmasına dair ilkelere ancak insan haklarını ve temel özgürlüklerini koruyabilmek için, yasa ile zorlayıcı nedenlerden ötürü ve uluslararası hukukun sınırları içinde sınırlama getirilebileceği belirtilmiştir. Bildirge bunun dışındaki maddelerde daha çok genetik araştırmalar ile ilgili düzenlemeler getirmiştir.

İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile uyumlu olarak 2003 yılında Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildirge'nin giriş kısmında bireylerle ilgili genetik yatkınlıkların habercisi ve önceden teşhisi mümkün kılması nedeniyle insan genetik verilerinin özel statüsü vurgulanmıştır. Bildirge insan genetik verilerinin elde edilmesi, işlenmesi, kullanılması ve saklanması ile ilgili olarak düzenlemeler getirmektedir. Ancak cezai suçların araştırma, tespit ve dava süreçleri ile uluslararası insan hakları hukukuna uygun bir şekilde yürütülen iç hukuka tabi ebeveynlik testleri 1/c maddesi ile Bildirge kapsamı dışında bırakılmıştır. Bildirge 3. maddesinde her bireyin kendine özgü bir genetik yapısı olduğunu belirttikten sonra bireyin kimliğinin sadece genetik özelliklere indirgenemeyeceğini, kimliği oluşturan pek çok faktör olduğunu ifade etmektedir. 4. maddede genetik verilerin özel konumu ve bu özel konumun gerekçeleri belirtilmiştir.¹⁶⁴ 5. maddede genetik verilerin ancak tanı ve sağlık hizmetleri; epidemiyolojik, özellikle topluma dayalı genetik çalışmaları içeren tıbbi ve diğer bilimsel çalışmalarla antropolojik ve arkeolojik çalışmalar; adli tıp, hukuk, ceza davaları ve diğer davalar; İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve uluslararası insan hakları hukukuyla uyumlu diğer amaçlarla elde edilebileceği,

---

¹⁶³Bildirge'nin biyolojik uygulamalar ve tıbbi müdahaleler konusunda aydınlatılmış rıza ile ilgili olarak tartışmalı hususlara yer verdiğine ilişkin olarak bkz: Zengin, 2011a, a.g.k., 215-216.

¹⁶⁴Bu gerekçeler için bkz: s. 24 dipnot 87.

işlenebileceği, kullanabileceği ve saklanabileceği belirtilmektedir. Bildirge'nin 7. maddesi ayrımcılık yapmama ve aşağılamama başlığını taşımakta olup insan genetik verilerinin, insan haklarını, temel özgürlükleri, insanlık onurunu ihlal edecek ya da bir bireyin, ailenin, topluluğun veya toplumun aşağılanmasına yol açabilecek amaçlara hizmet edecek şekilde kullanılmaması için her türlü çabanın sarf edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. 8. ve 9. maddeler insan genetik verilerinin elde edilmesi, işlenmesi, kullanılması ve saklanması için alınacak onamı ve onamın geri alınmasını, 10. madde kişinin araştırma sonuçları hakkında bilgilendirilme ve bilgilendirilmeme hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir. 10. madde kapsamında uygun görüldüğünde, sonuçlardan olumsuz yönde etkilenebileceği düşünülen kişinin hısımlarına da bilgilendirilmeme hakkı tanınmalıdır. 13. madde hiç kimsenin kendi genetik verilerine erişiminin engellenemeyeceğini belirtmiş, kimlik bilgileri geriye dönüşümsüz şekilde yok edilmiş veriler, iç hukuka göre ulusal güvenlik, kamu düzeni ve halk sağlığının korunması amacı ile ilgili sınırlandırmalar istisna olarak belirlenmiştir. 14. madde uyarınca devletler bireylerin mahremiyetini ve genetik bilgilerin gizliliğini korumaya gayret göstereceklerdir. Ayrıca genetik veriler özellikle sigorta şirketleri, işverenler, eğitim kurumları ve şirketler gibi üçüncü kişilerin erişimine kapalı olacaktır. Yine genetik veriler toplanma ve işleme amacı ve süreci dışında kişinin tanımlanmasına imkan verecek şekilde saklanmayacaktır.

UNESCO tarafından yayımlanan her iki bildirgenin de herhangi bir bağlayıcılığı olmadığı ifade edilmektedir. İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22. maddesinde de devletlerin bildirmede öngörülen ilkelerin teşviki ve her türlü uygun önlem yoluyla bu ilkelerin uygulanmasını sağlamak için çaba harcamaları gerektiği düzenlenmiştir. Ancak zamanla bildirgenin örf ve adet hukuku niteliği kazanarak bağlayıcı hale gelebileceği de ifade edilmektedir. Bunun karşısında örf ve adet hukukunun ulusal hukuk sistemlerinde dahi tali kaynaklar arasında olduğu ve uluslararası hukukta önemli bir ağırlığı bulunmadığı, yasal düzenlemelerin bile bütünlük oluşturmadığı ve büyük eksikliklerin olduğu bir konuda örf ve adet hukukuna başvurulmasının uygun olmayabileceği belirtilmektedir. Tüm bunlara rağmen uluslararası alandaki ilk düzenlemelerden olması ve iç hukukta yer alacak

düzenlemelerde bildirelerde yer alan ilkelerin gözetilmesi için devletlere çağrıda bulunulması nedenleriyle bildirelerin önemi yadsınmamalıdır.¹⁶⁵

25 Mayıs 2018 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün¹⁶⁶ 4. maddesinde genetik veri bir gerçek kişinin fizyoloji ve sağlığı ile ilgili bilgiler sağlayan ve bu kişiden alınan biyolojik numunenin analizinden kaynaklanan, bu kişinin kalıtım yoluyla kazandığı özelliklerine ilişkin kişisel veri olarak tanımlanmış ve 9. maddede özel kategorideki kişisel veri olarak kabul edilmiş, işlenmesi yasaklanmıştır. Ancak üye devletlerin söz konusu veriler ile ilgili olarak sınırlamalar veya ek koşullar getirebileceği belirtilmiştir.

Yukarıda yer verilen düzenlemeler dışında Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan rehberlere de bu başlık altında yer vermek gerekmektedir. 1998 yılında yayımlanan Tıbbi Genetik ve Genetik Hizmetlerinde Etik Konulara İlişkin Uluslararası Rehber Önerisi'nde genetik danışmanlık, gen analizleri, aydınlatılmış onam, tıbbi gizlilik konularında rehber olabilecek kurallar belirlenmiştir. Kurallar arasında muhtemel bir ayrımcılığın önlenmesi için kişinin rızası olmadan bilgilerin açıklanmaması, bilmeme hakkına saygı gösterilmesi gerektiği gibi hususlar yer almaktadır. Yine Dünya Sağlık Örgütü 2003 yılında Tıbbi Genetikte Etik Konuların Gözden Geçirilmesi başlıklı bir rehber yayımlayarak genetik danışmanlık, aydınlatılmış onam, gizlilik gibi konularda öneriler getirmiştir. Bu kapsamda üçüncü kişilerin ciddi risk altında bulunduğu durumlarda tıbbi gizliliğin ihlal edilebileceği belirtilmektedir.

Avrupa Komisyonu da 2004'te Araştırma, Geliştirme ve Klinik Uygulamalarda Genetik Testlerinin Etik, Yasal ve Sosyal Boyutları başlıklı öneriyi yayımlayarak genetik bilginin diğer aile üyelerine etkisine işaret edilmesi, bilme ve bilmeme haklarına saygı gösterilmesinin uygulamaya aktarılabilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulması, genetik ayrımcılığın önlenmesi gibi hususlarda öneriler getirmiştir.

Dünya Tıp Birliği de Ekim 2005'te Genetik ve Tıp Hakkında Bildiri'yi kabul etmiş, Ekim 2009'da düzeltme yapmıştır.¹⁶⁷ Bildiride gen analizinin ancak kişinin aydınlatılmış onamı ile yapılabileceği belirtilerek aydınlatılmış onamın geçerli olabilmesi için

---

¹⁶⁵ Akpınar, 2010, a.g.k., 26; Demirayak, 2014, a.g.k., 44; Gürbüz, 2010, a.g.k., 112; Kapelańska-Pręgowska, 2013, a.g.k., s. 135; Zengin, 2011, a.g.k., 214, 217.

¹⁶⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> (Erişim tarihi: 02.04.2018).

¹⁶⁷ <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-genetics-and-medicine/> (Erişim tarihi: 11.04.2018).

bulunması gereken koşullar sayılmış, genetik bilgilerin gizliliğinin sıkı bir şekilde korunması gerektiği düzenlenmiştir.

1.4.2. Türkiye’de genetik verilerin korunması

Türk hukukunda gen analizlerinin nasıl yapılacağına koşullarını, analiz sonucu elde edilen verilerin kullanılma şartlarını, korunmasını ve saklanmasını düzenleyen özel bir kanun bulunmamaktadır. Ancak kimi düzenlemeler gen analizleri ile ilgili hükümler içermekte olup genel hükümler ve kişisel verilerin korunması ile ilgili hükümler kapsamında genetik verilerin korunması mümkündür. Ayrıca Türkiye tarafından imzalanan Biyotıp Sözleşmesi’nin iç hukukta bağlayıcı olduğu unutulmamalıdır.

Türk hukukunda genetik verilerin korunmasına öncelikle Anayasada yer verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Anayasanın özel hayatın gizliliği başlığını taşıyan 20. maddesinde herkesin kendisi ile ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Söz konusu hüküm Anayasaya 2010 yılında eklenmiş olup kişisel verilerin korunması hakkının bağımsız bir hak olarak Anayasada yer almadığı dönemde de maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkı ve insan onuru ilkesi ile ilişkilendirilerek kişisel verilerin Anayasada garanti altına alındığı ifade edilmektedir. Ancak söz konusu garantiyi yeterli görmeyen kanunkoyucu 20. maddeye eklediği 3. fıkra ile kişisel verilerin korunmasına ilişkin doğrudan düzenleme getirmiştir.¹⁶⁸Söz konusu düzenleme kişinin; kişisel verileri hakkında bilgilendirilmesini, bu verilere erişebilmesini, bunların düzeltilmesini ya da silinmesini talep edebilmesini, kişisel verilerinin amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenebilmesini kapsamaktadır. Ancak kişisel verilerin korunması hakkı da sınırsız olmayıp kişinin açık rızası ya da kanunda öngörülen hallerde kişisel verilerin işlenmesi mümkündür.¹⁶⁹ Gen analizi sonucu elde edilen veriler de kişisel verilerden olduğundan 20. maddenin korunması kapsamına girmektedir.¹⁷⁰

Türkiye’de kişisel verilerin korunması uzun süre özel bir düzenleme olmaması nedeniyle kişilik hakkının korunması kapsamında ele alınmak zorunda kalmıştır. Gen analizi kişinin vücudundan örnek alınarak gerçekleştirildiğinden ve sonuçta elde edilen

---

¹⁶⁸Başalp, 2004, a.g.k., 100; Demirayak, 2014, a.g.k., 51; Şimşek, 2008, a.g.k., 111.

¹⁶⁹Şimşek, 2008, a.g.k., 127.

¹⁷⁰Demirayak, 2014, a.g.k., 52.

bilgiler kişinin şimdiki ve gelecekteki sağlık durumu hakkında bilgiler verdiği için genetik veriler de kişilik hakkının kapsamına girmektedir.¹⁷¹ Türk hukukunda kişilik hakkını koruyan düzenlemeler Medeni Kanun'un 23. ve 24. maddelerinde yer almış, kişilik hakkının ihlali halinde ihlalin sona erdirilmesi ve tazminat ise Medeni Kanun madde 25 ve Borçlar Kanunu madde 58'de düzenlenmiştir. Medeni Kanun'un 24. maddesi uyarınca yapılan gen analizinin kişilik haklarına aykırı olmaması için kişinin rızası ile yapılması, üstün nitelikte özel ya da kamusal yararın bulunması veya kanunun verdiği yetkinin kullanılması sebebiyle işlemin gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Söz konusu koşullardan biri bulunmadan gen analizi yapılacak olursa ya da gen analizi sonucu elde edilen veriler hukuka aykırı olarak kullanılırsa kişi Borçlar Kanunu madde 58 kapsamında manevi tazminat talebinde bulunabilir.¹⁷²

Medeni Kanun hükümleri kişisel verilerin korunması noktasında yetersiz kalmakta olup kişisel verilerin nasıl ve ne şekilde kullanıldığı veya kullanılacağı çoğunlukla kişinin denetimi dışındadır. Kişi bunu hiçbir zaman öğreneme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle kişinin kurumsal olarak korunma ihtiyacı bulunmakta olup bu tür verileri elde eden kurumların özel sorumluluklarının bulunması gerekmektedir.¹⁷³ Kişisel verilerin işlenmesinde kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen kişilerin yükümlülükleri ile uymaları gereken usul ve esasları düzenlemek amacıyla 24/03/2016 tarihinde Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kabul edilmiştir. Kanunun 3. maddesinde kişisel verilerin işlenmesi; kişisel verilerin tamamen veya kısmen otomatik olan ya da herhangi bir veri kayıt sisteminin parçası olmak kaydıyla otomatik olmayan yollarla elde edilmesi, kaydedilmesi, depolanması, muhafaza edilmesi, değiştirilmesi, yeniden düzenlenmesi, açıklanması, aktarılması, devralınması, elde edilebilir hâle getirilmesi, sınıflandırılması ya da kullanılmasının engellenmesi gibi veriler üzerinde gerçekleştirilen her türlü işlem olarak tanımlanmıştır. Kişisel verilerin işlenmesinin bu kadar geniş tanımlanması teknik ilerlemeler nedeniyle tüketici olmayan nötr bir tanımın benimsenmesi gerektiği gerekçesiyle eleştirilmektedir.¹⁷⁴ Aynı maddede kişisel verinin kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi olduğu ifade edilmiştir. Kanunun 6. maddesinde ise özel nitelikli kişisel veriler sayılmış olup kişilerin genetik verilerinin özel nitelikli kişisel veri olduğu hükme bağlanmıştır. Kişisel verilerin

---

¹⁷¹Başalp, 2004, a.g.k., 101; Demirayak, 2014, a.g.k., 63; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 447.

¹⁷²Başpınar, 2012, a.g.k., 105-106.

¹⁷³Memiş ve Yıldırım, 2004, a.g.k., 303.

¹⁷⁴Başalp, 2004, a.g.k., 109.

işlenmesi 4. madde kapsamında ancak kanunlarda öngörülen usul ve esaslar uyarınca mümkün olabilecek iken özel nitelikli kişisel verilerin ilgilinin açık rızası olmadan işlenmesi yasaklanmıştır. 6. maddede ise sağlık ve cinsel hayata ilişkin verilerin rıza bulunmaksızın işlenmesi sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbi teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanın planlanması ve yönetimi amacıyla mümkün görülmüştür. Genetik veriler de kişinin sağlığına ilişkin verilerden olduğundan rıza bulunmaksızın verilerin işlenebilmesi aynı koşullara tabi olacaktır. Kanunun 7. maddesinde ise kanuna uygun olarak işlenen kişisel verilerin işlenmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalkması halinde re'sen veya ilgili kişinin talebi üzerine silineceği, yok edileceği veya anonim hale getirileceği belirtilmiştir.¹⁷⁵ 10. madde ilgili kişilerin; kişisel verilerinin işlenmesinin amacı, toplanma yöntemi ve sebebi, işlenen kişisel verilerin kimlere hangi amaçlarla aktarılacağı, veri sorumlusunun ve varsa temsilcinin kimliği ve 11. maddede sayılan hakları hakkında bilgilendirilmesini düzenlemektedir. 11. maddede ise ilgilinin hakları; kişinin kendisine ilişkin verileri öğrenme, düzeltme, sildirme, verilerin aktarıldığı üçüncü kişileri bilme, kanuna aykırı işlenen kişisel veriler nedeniyle zarara uğraması halinde zararın giderilmesini isteme olarak sayılmıştır. Kanunun 17. maddesinde kişisel verilere ilişkin suçlar bakımından Türk Ceza Kanunu'nun 135-140. maddelerinin uygulanacağı belirtilmiş, 18. maddesinde kanundaki kimi yükümlülükler uymamak kabahat olarak tanımlanarak idari para cezalarına yer verilmiştir.

Türk Ceza Kanunu'nda kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi, verilmesi, ele geçirilmesi, yok edilmemesi ile ilgili özel hükümler bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki kanunun 139. maddesi uyarınca söz konusu suçlar şikayete bağlı değildir. Kanunun 135. maddesi hukuka aykırı olarak kişisel verilerin kaydedilmesini bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırmaktadır. Maddenin ikinci fıkrasında ise suça konu kişisel verinin, özel nitelikli kişisel veri olması halinde verilecek cezanın yarı oranında arttırılması öngörülmüştür. Gen analizi sonucu elde edilen veriler de kişinin sağlık durumuna ilişkin olduğundan bu verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi 135. maddenin 2. fıkrası kapsamında değerlendirilecektir. 136. madde kişisel verileri hukuka

---

¹⁷⁵Bu maddenin arşiv kayıtlarının araştırmaya açılmasını sıkıntıya soktuğu, bu nedenle verilerin alındığı sırada verilerin ileride araştırmalara açılabilmesine yönelik olarak da onam alınması gerektiği ifade edilmektedir. Akarsu, 2018, a.g.k., 50-51.

aykırı olarak başkasına veren, yayan veya ele geçiren kişinin iki yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağını ifade etmektedir. Söz konusu suçların kamu görevlisi tarafından görevinin verdiği yetki kötüye kullanılmak veya belirli bir meslek ve sanatın sağladığı kolaylıktan yararlanmak suretiyle işlenmeleri hali suçun nitelikli şekli olarak düzenlenmiş ve verilen cezanın yarı oranında arttırılması öngörülmüştür. 138. madde ise kanunların belirlediği sürenin geçmiş olmasına rağmen verileri sistem içinde yok etmekle yükümlü olanların görevini yerine getirmemesini suç sayarak bir yıldan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklarını hükme bağlamaktadır. Maddenin ikinci fıkrasında suçun konusunun Ceza Muhakemesi Kanunu hükümlerine göre ortadan kaldırılması veya yok edilmesi gereken veri olması halinde verilecek cezanın bir kat arttırılacağı düzenlenmektedir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 78. maddesi uyarınca kişilerden alınan örnekler üzerinde yapılacak moleküler genetik incelemeye hakim karar verecek olup soybağının veya elde edilen bulgunun şüpheli veya sanığa ya da mağdura ait olup olmadığının tespiti amacı dışında inceleme yapılması yasaktır. 80. maddede; 75., 76. ve 78. maddelere göre alınan örnekler üzerinde yapılan inceleme sonuçlarının kişisel veri olduğu açıkça belirtilmiş, bunların başka bir amaçla kullanılmayacağı ve dosya içeriğini öğrenme yetkisine sahip bulunanlar tarafından başkasına verilemeyeceği, bilgilerin kovuşturmayaya yer olmadığı kararına itiraz süresinin dolması, itirazın reddi, beraat veya ceza verilmesine yer olmadığı kararı verilip kesinleşmesi halinde Cumhuriyet Savcısının huzurunda derhal yok edileceği düzenlenmiştir.

Türk hukukunda gen analizleri konusunda yol gösterici nitelik taşıyan ve genetik değerlendirme merkezlerini ve faaliyetlerini düzenleyen Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği bulunmaktadır. Yönetmeliğin 1. maddesinde yönetmeliğin amacı, genetik hastalıkların tanısının belirlenmesi ve genetik danışmanlık verilmesi amacıyla, genetik hastalıklar değerlendirme merkezlerinin ruhsatlandırılması, açılması, çalışması ve denetlenmesi ile ilgili usul ve esasların düzenlenmesi olarak ifade edilmektedir. 20. maddede ise genetik değerlendirme merkezlerinde başvurana yönelik olarak aydınlatma yükümlülüğü yerine getirildikten sonra başvuranın bilgilendirilmiş açık rızası alınarak işlem yapılacağı, sonuçların kişinin açık rızası olmadan üçüncü kişilere ve kurumlara bildirilemeyeceği belirtilmektedir.¹⁷⁶ Bunun dışında Türk Tabipleri

---

¹⁷⁶ Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılan "Genetik Hastalıklar Tanı Merkezleri Yönetmeliği" genetik danışmanlık, bilmeme hakkı, üçüncü kişinin korunması gibi hususlarda sessiz kaldığı için eleştirilmekteydi. Akpınar, 2010, a.g.k., 24. Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği de bu konularda herhangi bir hüküm içermediğinden aynı eleştiriler

Birliği Tıbbi Genetik Veriler Bildirgesi ile de insan genetik verilerine ilişkin tıbbi uygulamalar ile ilgili etik ilkeler getirilmiş; aydınlatılmış onam, verilere üçüncü kişilerin erişiminin engellenmesi gibi hususlarda düzenlemeler yapılmıştır.

---

bu yönetmelik için de dile getirilebilir. Her ne kadar Yönetmeliğin 18. maddesinde yönetmelik kapsamında yapılacak testlerin uygun genetik danışmanlık hizmeti verilmesi şartıyla yapılabileceği düzenlenmiş ise de bu danışmanlığın içeriği ile ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GENETİK AYRIMCILIK

2.1. Ayrımcılık

2.1.1. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı

Ayrımcılık kavramı ele alınırken bu kavram ile yakından ilişkili olan eşitlik ilkesinin de incelenmesi, eşitlik kavramının ne anlama geldiğinin bilinmesi gerekir. Eşitlik ve ayrımcılık genellikle aynı ilkenin olumlu ve olumsuz görünümüleri olarak ifade edilmekte olup aralarında bölünmezlik ve bütünsellik ilişkisinin bulunduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁷ Eşitlik farklı toplumlarda ve farklı zamanlarda değişik şekillerde anlaşılmış olup hukuk kuralları içinde kendisine ilk kez Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'nde yer bulmuştur. Zamanla eşitlik ilkesi şekli eşitlik ve maddi eşitlik olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Şekli eşitlik, her bireyin eşit olduğunu varsaymakta ve ayrımcılık yapılmayıp mevcut durumun korunmasını eşitliğin varlığı için yeterli görmektedir. Görüldüğü üzere şekli eşitlik anlayışında eşitlik ve ayrımcılık yasağı aynı şeyi ifade etmektedir. Ancak şekli eşitlik gerçek eşitliğin sağlanması noktasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu eşitlik anlayışında bireylerin farklılıkları gözatılmemekte ve farklı niteliklere sahip bireyler de baskın grupların özelliklerine göre oluşturulmuş kurallara uymaya zorlanmaktadır. Örneğin görme engelli bir bireyin üniversiteye girmesi şekli eşitliğin sağlanması için yeterlidir. Ancak görme engelli birey diğer öğrencilerin yararlandıkları eğitim materyaline ulaşamıyorsa ya da söz konusu materyallerin tüm masrafını kendisi karşılıyorsa görme engelli birey ile engelsiz birey arasında gerçek anlamda eşitlik olduğundan bahsedilemez. Şekli eşitlik anlayışının gerçek anlamda eşitlik sonucunu doğurmaması ve var olan eşitsizlikleri pekiştirmesi nedeniyle maddi eşitlik anlayışı doğmuştur. Maddi eşitlik, farklı durumda olanlara farklı davranılması ilkesini

---

¹⁷⁷M. Gülmez (2009). *İnsan hakları ve Avrupa Birliği hukukunda ayrımcılığın kaldırılması ve Türkiye*. Ankara: Belediye-İş Sendikası, s. 9. Anayasa Mahkemesi de 2014/256 başvuru numaralı kararında eşitlik ilkesi ile ayrımcılık yasağının bazen yan yana bazen de aynı şeyi ifade etmek için kullandıklarını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 2014/256 Başvuru numaralı kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Basvurular/tr/pdf/2014-256.pdf> (Erişim tarihi: 11/10/2019).

getirerek mevcut eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Şekli eşitlikte yukarıda verilen örnekteki gibi görme engelli bireye engelli değilmiş gibi davranılarak eşitsizlik pekiştirilirken maddi eşitlikte görme engelli bireyin farklılıkları gözetilerek eğitim verilen mekan ve eğitim materyalleri engelli bireylere uyumlu hale getirilerek eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilir.¹⁷⁸

Türk hukukunda eşitlik kanun önünde eşitlik başlığı ile Anayasanın 10. maddesinde düzenlenmiştir. Madde eşitlik ilkesi ile birlikte ayrımcılık yasağına da yer vermiştir. Madde metninde birtakım ayrımcılık nedenleri sayılsa da “ve benzeri sebepler” ifadesine yer verilmesi metinde özel olarak sayılmayan nedenlere dayalı ayrımcılıkları da kapsamaktadır.¹⁷⁹

Ayrımcılık, bir kişiye ya da gruba karşı önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışların bütünüyle ilgili olup bir kişiye ya da gruba belli bir özelliği nedeniyle geçerli bir neden olmaksızın farklı davranılması, haklı kılınamayan fark gözetme şeklinde tanımlanabilir. Ancak eşit durumda olmayan kişilere geçerli bir neden olmaksızın eşit davranılması da ayrımcılık oluşturmaktadır. Ayrımcılığın yasaklanması eşitliğe ulaşmadaki en önemli araçlardan biri olmakla birlikte bazen eşitliği sağlamak için ayrımcılık yapılması, ayrımcılığa maruz kalma potansiyeli bulunan dezavantajlı gruplara yönelik özel düzenlemeler getirilmesi gerekir. Pozitif ayrımcılık olarak adlandırılan bu durumda eşitliğin fiilen sağlanması amaçlanmaktadır. Örneğin kamuya açık tuvaletlerden herkesin yararlanma hakkı varken ortopedik engelli kişiler çoğu durumda bu tuvaletlerden yararlanamazlar. Bu durumda devlet bu tuvaletlerin açılması ve kullanılması ile ilgili rampa yapılması, asansör zorunluluğu gibi düzenlemeler getirerek söz konusu kişilerin de bu haktan yararlanmasını sağlayarak pozitif ayrımcılık uygulamış olur.¹⁸⁰ Türk hukukunda da Anayasanın 10. maddesine eklenen fıkralar ile pozitif ayrımcılık kabul edilmiştir.

---

¹⁷⁸A. Alkan; R. Erdem ve R. Çelik (2016). Sağlık alanındaki ayrımcı tutum ve davranışlar: kavramsal bir inceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19 (3), s. 369; İ. I. Gül ve U. Karan (2011). *Ayrımcılık yasağı kavram, hukuk, izleme ve belgeleme*. (1. baskı). (Ed: B. Yeşiladalı, G. Ayata), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 5-7; U. Karan (2012). Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı: hukuksal çerçeve. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 136-138; U. Karan (2017). *Uluslararası insan hakları hukuku ve anayasa hukuku ışığında eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 35.

¹⁷⁹Gülmez, 2009, a.g.k., 548-549. Ayrıca madde metninde eşitliğin öncelikle hak ve özgürlüklerden yararlanmada söz konusu olduğunun belirtilmesi gerektiğine ilişkin bkz: Gülmez, 2009, a.g.k., 547.

¹⁸⁰Doğan, 2014, a.g.k., 316; M. Göregenli (2012). Temel kavramlar: önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 21; Karan, 2012, a.g.k., 139; Karan, 2017, a.g.k., 65; M. Paker (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan

Pek çok uluslararası sözleşme ile ayrımcılık yasaklanmıştır. Bunların başında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi gelmektedir. Türkiye de bu sözleşmelere taraftır. Belirtilen sözleşmeler temel hak ve özgürlüklere ilişkin olduğu için kanunlar ile uluslararası sözleşmelerin aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde Anayasanın 90. maddesi uyarınca uluslararası sözleşme hükümleri uygulanacaktır. Söz konusu sözleşmelerin bir kısmında ayrımcılıktan ne anlaşılması gerektiği de tanımlanmıştır. Ayrımcılığın tanımı yapılmaya bile sözleşmelerdeki ortak unsur ayrımcılığın kişinin sahip olduğu ya da sahip olduğunun varsayıldığı bir niteliği nedeniyle gerçekleştirilmesidir. Belirtmek gerekir ki uluslararası sözleşmeler hak ve özgürlükler açısından asgari sınırı belirlemektedir. Devletler her zaman bu sınırın üstüne çıkabilirler. Ayrıca uluslararası sözleşmeler ayrımcılığı her alanda ve her ilişkide yasaklamamaktadır. Bu noktada ortada üç ihtimal olduğundan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki uluslararası toplumun henüz mutabakat sağlayamamış olması, ikincisi belli bir alana müdahale etmeme konusunda mutabakat sağlanması ve sonuncusu da devletlere takdir yetkisi tanınması olarak belirtilebilir.¹⁸¹

Ayrımcılık yasağı doğrudan ayrımcılık ve dolaylı ayrımcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

Aynı veya benzer durumdaki bireylere farklı muamelede bulunulması doğrudan ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır. Bu farklı muamelenin ayrımcılık olmaktan çıkması için ancak meşru bir amacının olması, haklı bir nedene dayanması gerekir. Doğrudan ayrımcılık şekli eşitlik anlayışının bir görünümü olarak ifade edilmekte olup iki farklı şekilde karşımıza çıkabilir. Öncelikle hukuk kuralının kendisi ayrımcılığa sebep olabilir. İkinci ihtimalde ise hukuk kuralının kendisi ayrımcı olmamakla birlikte uygulanması

Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 42; Y. Şişman (2014). Engelliler açısından eşitlik, ayrımcılık ve eğitim hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak-Haziran, s. 61; G. Tanay (2012). *Ayrımcılık suçu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 54.

¹⁸¹İ. I. Gül (2012). Hukukta ayrımcılık yasağı. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 121-122; Z. Odyakmaz, B. Keskin ve Y. Deniz (2016). 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu üzerine bir değerlendirme-I. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7, s. 726-727; Y. Şahinkaya (2016). *Uluslararası insan hakları hukukunda nefret söylemi ve karşılaştırmalı nefret suçları*. (1. baskı). Ankara: Adalet Yayınevi, s. 15; Tanay, 2012, a.g.k., 37; 67.

ayrımcılığa yol açabilir. Engelli olması sebebiyle bir çocuğun okula kaydedilmemesi bu duruma örnek verilebilir. Ancak görme engelli öğrencilerin sınavlarda şekil içeren sorulardan muaf tutulmaları haklı bir nedene dayandığından ayrımcı bir muamele sayılmayacaktır. Doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılığa göre daha açık olduğundan ortaya çıkarılması daha kolaydır. Ayrımcılığın tespit edilebilmesi için bir karşılaştırma yapılması gerekmekte olup karşılaştırma ölçütü olarak benzer ya da aynı durumda olan kişilerin kullanılması gerekir. Örneğin bir işyerinde farklı ücretle çalışan kadın ile erkek işçi arasında ayrımcı bir muamele olup olmadığının tespit edilebilmesi için aynı sektörde çalışan kadın işçi değil erkek işçi esas alınmalıdır.

Dolaylı ayrımcılık ise farklı durumda bulunan kişilere aynı veya benzer muamelede bulunulmasıdır. Burada herkese aynı muamelede bulunulmasına rağmen söz konusu muamele bazı kişi veya gruplar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Görüldüğü üzere doğrudan ayrımcılıkta farklı muamele yasaklanırken dolaylı ayrımcılıkta sonuçları ayrımcı olacak aynı muamele yasaklanmaktadır. Örneğin belirli bir boyun altındaki kişilerin polislik mesleğine alınmaması ilk bakışta ayrımcı bir uygulama olarak görülmeyebilir. Ancak söz konusu kural kadınlar bakımından dolaylı ayrımcılık yaratabilir. Bu kapsamda dolaylı ayrımcılığın unsurları görünüşte tarafsız uygulama ya da kural bulunması, bu kural ya da uygulamanın olumsuz sonuçlar doğurması ya da olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali yaratması, bu kuralın ve uygulamanın meşru bir nedeninin bulunmaması olarak ifade edilmektedir.¹⁸²

Türk hukukunda da 6 Nisan 2016 tarihinde kabul edilen ve 20 Nisan 2016 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 2. maddesinde doğrudan ve dolaylı ayrımcılık tanımlanmıştır. Maddeye göre doğrudan ayrımcılık bir gerçek veya tüzel kişinin, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını söz konusu kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanarak engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muameledir. Dolaylı ayrımcılık ise bir gerçek veya tüzel kişinin, görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda söz konusu kanunda sayılan ayrımcılık temelleriyle

---

¹⁸²Gül ve Karan, 2011, a.g.k., s13-15; Karan, 2012, a.g.k., 141-142; Tanay, 2012, a.g.k., 42, 49. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık dışında dolayısıyla ayrımcılık, taciz, makul uyumlaştırma, çoklu temelde ayrımcılık, mağdurlaştırma gibi kavramlar için bkz: Gül ve Karan, 2011, a.g.k., 16 vd.; Gül, 2012, a.g.k., 125 vd.; Karan, 2017, a.g.k., 228 vd.; Tanay, 2012, a.g.k., 50-54. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu madde 2/1-e, j. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf> (Erişim tarihi: 18.06.2018).

bağlantılı olarak, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasıdır.

2.1.2. Ayrımcılığın bir türü olarak genetik ayrımcılık

Tarihsel süreç içerisinde ayrımcılıkla mücadele genelden özele (sınıf-ırk-din-mezhep-cinsiyet) doğru bir gelişim göstermiştir. Gen analizlerinin sonuçlarından ve genetik özelliklerden kaynaklanan ayrımcılık da ayrımcılıkla mücadelenin son görünüşlerinden biri olarak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere özellikle biyoteknoloji alanında gelişmiş ülkelerde kendini göstermektedir.¹⁸³

Genetik ayrımcılık, bireylere veya akrabalarına gerçekte olan ya da olduğu varsayılan genetik özellikleri nedeniyle farklı muamele edilmesi olarak tanımlanabilir. Görüldüğü üzere burada gen analizi yaptıran birey dışındaki aile fertleri de genetik ayrımcılığa uğrama tehlikesi ile karşı karşıyadır. Genetik ayrımcılık bireyin sağlığı ile ilgili olduğu için ırk, etnik köken, cinsiyet, din temelli ayrımcılık gibi ayrımcılık türlerinden ayrılmaktadır. Gen analizi sonucu erken teşhis ve tedavi bireyin yararına bir durum oluşturmakta iken genetik ayrımcılığa uğrama tehlikesi ile birey analiz yaptırmaktan vazgeçerse sağlığı doğrudan etkilenebilecektir.¹⁸⁴ Her ne kadar bir bireyin tüm yaşamının, davranışlarının genetik özellikleri ile baştan itibaren belirlenmesi mümkün olmasa da öğrenilen genetik bilgilerin özel bir kötüye kullanma potansiyeli içerdiği ifade edilmektedir.¹⁸⁵ Türkiye’de yapılan bir çalışmada katılımcılara genetik bilginin paylaşılmasının toplum içinde eşitsizlik yaratacağına inanmıyorum düşüncesine katılıp katılmadıkları sorulmuş, katılımcıların %44,2’si bu düşünceye katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada katılımcılara yöneltilen sorulardan bir diğeri de genetik analiz testi ile elde edilen bilginin ayrımcılık temelli olarak aleyhte kullanılabileceği

---

¹⁸³S. Akbulut (2012). Gerçekten eşit miyiz? Acı(ma), zayıf gör(me) ve yok say(ma) ekseninde engelli ayrımcılığı. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 150; P. R. Billings vd. (1992). Discrimination as a consequence of genetic testing. *American Journal of Human Genetics*, 50, s. 477; B. I. Çetin (2017). “Gen-etik” bilgi ve çalışma hayatında ayrımcılık: Türkiye için proaktif bir model önerisi. *İş Ahlakı Dergisi*, 10 (1), s. 18. Amerika Birleşik Devletleri’nde işverenlerin işçilerin sağlık sigortasına olan katkısından dolayı çalışma hayatında genetik ayrımcılık ile ilgili kaygının yaygın olduğu ifade edilmektedir. Joly vd., 2017, a.g.k., 10. ¹⁸⁴Çetin, 2017, a.g.k., 17-18; Joly vd., 2017, a.g.k., 7; Küzeci, 2018, a.g.k., 97; K. Staley (2003). *Genetic testing in the workplace a report by genewatch UK*, s. 36; M. A. Rothstein and M. R. Anderlik (2001). What is genetic discrimination, and when and how can it be prevented?. *Genetics in Medicine*, 3 (5), s. 356; K. B. Stewart vd. (2009). Verification of consumers’ experiences and perceptions of genetic discrimination and its impact on utilization of genetic testing. *Genetics in Medicine*, 11 (3), s. 193.

¹⁸⁵Duttge, 2013, a.g.k., 183.

düşüncesine katılıp katılmadıklarıdır. Katılımcıların %66,7'si bu görüşe katıldıklarını belirtmişlerdir.¹⁸⁶

Genetik ayrımcılık, ayrımcılığın bir türü olarak kabul edilerek uluslararası belgelerde yasaklanmıştır.¹⁸⁷ Türk hukukunda genel ayrımcılık yasağı dışında genetik ayrımcılığı yasaklayan özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak taraf olunan uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki bağlayıcılığı unutulmamalıdır.

Genetik ayrımcılık sağlık, etik, meslek ahlakı, çalışma hayatı, gizlilik gibi birçok farklı alanla ilişki içinde olan disiplinlerarası bir konudur. Gen analizlerinin uygulanması ile sosyal hayatta ayrımcılık yasağını ihlal eden pek çok durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü hukuk düzeninde bireylerin sağlık durumları üzerine inşa edilmiş oldukça fazla sayıda kurum bulunmaktadır.¹⁸⁸ Bu nedenle aşağıda genetik ayrımcılık ile karşılaşılan alanlar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.2. Genetik Ayrımcılık ile Karşılaşılan Alanlar

2.2.1. Çalışma hayatı

Genetik ayrımcılık ile sıklıkla karşılaşma tehlikesi olan alanlardan biri çalışma hayatıdır. Gerek işe alma ve işten çıkarma aşamasında gerekse de iş sözleşmesi devam ederken işveren genetik özellikleri nedeniyle işçiye farklı muamelede bulunabilir. Gen analizleri işe almada, işten çıkarmada ve terfide etkili olabilmekte, bu suretle bireyin çalışma hayatına ve giderek tüm hayatına yön verebilmektedir.¹⁸⁹ Gen analizleri neticesinde çalışma hayatında ortaya çıkan ayrımcılık; işe alım sürecinde gen analizi yaptırmış kişiden analiz sonuçlarının açıklanmasının istenmesi, analiz sonuçlarının işe alım kararında etkili olması, halihazırda çalıştırılan işçilerin genetik olarak izlenmesi,

---

¹⁸⁶Evsel, 2007, a.g.k., 130, 137.

¹⁸⁷Söz konusu düzenlemeler için bkz: 1.4.1. Uluslararası alanda genetik verilerin korunması, s. 38 vd.

¹⁸⁸Çetin, 2017, a.g.k., 8; Y. Joly, I. N. Feze and J. Simard (2013). Genetic discrimination and life insurance: a systematic review of the evidence. *BioMed Central Medicine*, 11 (25), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3606414/> (Erişim tarihi: 03.08.2018); s. 1-2; Zengin, 2011a, a.g.k.,92.

¹⁸⁹Başpınar, 2012, a.g.k., 92, P. W. Brandt-Rauf and S. I. Brandt-Rauf (2004). Genetic testing in the workplace: ethical, legal and social implications. *Annual Review of Public Health*, 25, s. 141; S. Metin (2010). *Biyo-tıp etiği ve hukuk*. (1. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 206; J. Rifkin (1998). *Biyoteknoloji yüzyılı*. (1. bası). (Çev: Celal Kapkın), İstanbul: Evrim Yayınevi, s. 188. Çalışma hayatında genetik ayrımcılığın yorumuna ilişkin farklı muamele teorisi ve farklı etki teorisi olmak üzere iki farklı teori bulunmaktadır. Söz konusu teorilerin açıklamaları için bkz: Çetin, 2017, a.g.k., 18-19.

terfilerin kişilerin genetik özelliklerine göre belirlenmesi, işten çıkarma biçiminde karşımıza çıkabilmektedir.¹⁹⁰ Genetik özellikler bireyin doğuştan getirdiği özellikler olup bunları değiştirme şansı bulunmadığından genetik ayrımcılık adaletsizliklere yol açmaktadır. Ancak bazı hallerde çalışma hayatında genetik bilgilerin kullanılmasının uygun olacağı belirtilmektedir. Bu duruma örnek olarak daha çok bireyin sahip olduğu genetik özelliğin madencilik gibi bazı sektörlerde onun iş kazasına uğraması ihtimalini arttırması, bir pilotun önemli derecede Alzheimer hastalığı olması nedeniyle uçağı yere indirmemesi, kazaya sebebiyet vermesinin söz konusu olması gibi haller verilmektedir.¹⁹¹

Gen analizlerinin iş ilişkilerinde kullanımına ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlandığı belirtilmektedir. 1970-1980 arasındaki yıllarda siyah ırktan işçilerin bazı kimyasal maddelere aşırı tepki verdiği ve düşük basınçlarda solunum problemleri yaşadığı tespit edilerek bu kişilerin Hava Savunma Akademisi'ne girmelerine izin verilmemiştir. Başlangıç aşamasında işçi sağlığı, iş güvenliği ve araştırma amaçlı yapılan analizler sonraki aşamalarda ayrımcı uygulamalar için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹²

Bazı ülkelerde genetik verilerin çalışma hayatında kullanılmasına ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin Almanya'da 2009 yılında çıkarılan Genetik Teşhis Kanunu'nun 19. maddesi ile gerek halihazırda çalışanlardan gerekse de iş sözleşmesi kurulmadan önce gen analizinin istenemeyeceği, 20. maddesinde bu analizlerin yalnızca işçi sağlığı ve güvenliği için kullanılabilmesi düzenlenmiştir. Fransa'da Medeni Kanun ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile genetik karaktere ya da bir hastalığa yatkınlığı genetik olarak belirleyen testlere dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır. İsveç'te gen analizlerinin yalnızca tıbbi ya da araştırma amacıyla yapılabileceği düzenlenmiştir. 2011 yılında yapılan düzenleme ile Finlandiya'da gerek işe alma aşamasında gerekse de iş sözleşmesi devam ederken çalışanlardan gen analizi istenemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Danimarka'da 1996 yılında çıkarılan İş Piyasasında Sağlık Verilerinin Kullanımı Kanunu ile işverenlerin işçilerden ileride yakalanma ihtimalleri olan genetik hastalıkları öğrenme amacıyla gen analizi yaptırmalarını istemeleri yasaklanmakta ancak

---

¹⁹⁰Çetin, 2017, a.g.k., 17.

¹⁹¹Aslanova, 2018, a.g.k., 100; Robertson, 2003, a.g.k., 6. Yine bireyin petrokimyasal ürünlerde bulunan benzenden etkilenme şiddeti ile NQO1 gen değişiklikleri arasında ilişki olduğu, gen analizi ile etkilenme riski taşıyan işçinin bu tür maddelerden korunabileceği belirtilmektedir. M. Şen (2012). Gen analizlerinin iş hukuku alanında kullanımı. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 132-133.

¹⁹²Karagöz, 2013, a.g.k., 218; Memiş, 2012, a.g.k., 48-49; Staley, 2003, a.g.k., 36.

işçinin kendisi ya da diğer işçiler için makul bir neden olması halinde işçinin sağlık durumu hakkında bilgi toplanmasına izin verilmektedir. Avusturya’da ise Gen Teknolojisi Kanunu’nda yer alan düzenleme ile hangi amaçla olursa olsun işverenler tarafından genetik verilerin kullanılması yasaklanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde Genetik Bilgilere Dayalı Ayrımcılığa Karşı Kanun çıkarılarak genetik özelliklerinden dolayı işçiye ayrımcılık yapılması, işçi ve ailesi hakkında genetik bilgi talep edilmesi kural olarak yasaklanmıştır. Ancak söz konusu yasa 15 kişiden fazla işçi çalıştıran işverenleri kapsama almaktadır. Kanada’da da İş Kanunu’nda yapılan bir düzenleme ile işverenlerin işçilerden genetik test istemeleri ya da yaptırılan genetik testlerin sonuçlarının açıklanmasının istenmesi yasaklanmıştır.¹⁹³

Bazı ülkelerin aksine Türk hukukunda iş sözleşmesi kurulmadan önce veya iş ilişkisinin devamında işçiden gen analizi istenmesini yasaklayan açık bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁹⁴ Ancak bu noktada Anayasanın 17. maddesi ile Medeni Kanun’un 23. maddesi gözden uzak tutulmamalıdır. İşçinin rızasının bulunduğu hallerde ya da işsiz kalma baskısı ile işçi rıza göstermek zorunda kaldığında¹⁹⁵ iş sözleşmesinin öncesinde veya iş sözleşmesinin devamında gen analizi yaptırılması mümkün olacaktır. İş Kanunu madde 75 uyarınca işveren işçi hakkında edindiği bilgileri dürüstlük kuralları ve hukuka uygun olarak kullanmak zorunda olup gizli kalmasında işçinin haklı çıkarı bulunan bilgileri açıklamamakla yükümlüdür. Ayrıca İş Kanunu’nun 5. maddesinde eşit davranma ilkesi düzenlenmiş olup iş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamayacaktır. Maddede yer alan “ve benzeri sebepler” ifadesi ayrımcılık oluşturabilecek nedenlerin kapsamının genişletilmesini, yeni ayrımcılık nedenlerinin de göz önüne alınabilmesini

---

¹⁹³P. Alten (2009). GINA: a genetic information nondiscrimination solution in search of a problem. *Florida Law Review*, 61, s. 398; American Medical Association (2013). *Genetic discrimination and the Genetic Information Nondiscrimination Act*, s. 5; G. J. Annas, P. W. Roche and R. C. Green (2008). GINA, genism and civil rights. *Bioethics*, 22 (7), s. iii; Çetin, 2017, a.g.k., 24-26; Joly vd., 2017, a.g.k., 8; Memiş, 2012, a.g.k., 50; Şen, 2012, a.g.k., 139-141; P. Whittaker and N. C. Alivizatos (2003). Ethical aspects of genetic testing in the workplace. *Opinion of the European Group on Ethics and New Technologies to the European Commission*, No: 18, s. 11. http://ec.europa.eu/archives/bepa/european-group-ethics/docs/avis18_en.pdf (Erişim tarihi: 14.08.2018); J. Walker (2014). Genetic discrimination and Canadian law (background paper). *Library of Parliament*, 2014-90-E, s. 3-4; F. Yıldırım (2018). Avusturya Gen Tekniği Kanunu kapsamında genetik verilerin değerlendirilmesi yasağı. *Uluslararası gen hukuku sempozyumu*. (Ed: Ö. Yenerer Çakmut), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 65.

¹⁹⁴Bunun sebebi ülkemizde işyerini ilgilendiren alanlarda yapılan gen analizlerinin yaygın olmaması, bu türde yargıya yansıyan vakaların bulunmaması olarak belirtilmektedir. Şen, 2012, a.g.k., 143.

¹⁹⁵İşçi-işveren ilişkisinde işçi; çoğunlukla ekonomik ve sosyal yönden işverene göre dezavantajlı konumda bulunduğundan işçinin rıza göstermemesi halinde işsiz kalacağı, kötü muamele göreceği gibi korkularla rıza göstermesi halinde özgür irade ile gösterilen rızadan bahsedilemez. C. A. Braun (2018). Kişisel verilerin işlenmesinde rıza. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), s. 21.

olanaklı kılmaktadır.¹⁹⁶ İş hukukunda ayrımcılık yasağı; iş ilişkisinin henüz kurulmadığı aşamadan iş sözleşmesinin feshi aşamasına kadar her alanda geçerli olan, işverenin işçinin değiştiremeyeceği ya da değiştirmesi beklenemeyecek özellikleri nedeniyle bu işçiye diğer işçilere kıyasla daha kötü davranışta bulunmasını engelleyen bir kurum olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁷ 5. maddenin 6. fıkrasında iş ilişkisinde veya sona ermesinde eşit davranma ilkesine aykırı davranılması halinde işçinin dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebileceği belirtilmiştir. Aynı kanunun 99. maddesinde, 5. maddeye aykırı davranışta bulunmanın yaptırımını idari para cezası olarak düzenlenmiştir. Bunun yanında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 6. maddesinde de işveren veya işveren tarafından yetkilendirilmiş kişinin işverenin çalışanı ya da bu amaçla başvuran kişi aleyhine bilgilenme, başvuru, seçim kriterleri, işe alım şartları ile çalışma ve çalışmanın sona ermesi süreçleri dahil olmak üzere işle ilgili süreçlerin hiçbirinde ayrımcılık yapamayacağı düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler yanında Türkiye'nin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 111 numaralı İstihdam ve Meslek Alanında Ayrımcılık Sözleşmesi'ne¹⁹⁸ taraf olduğu da unutulmamalıdır. Sözleşme'nin 1. maddesinde ayrım; ırk, renk, cinsiyet, siyasal inanç, ulusal veya sosyal köken bakımından yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edecek veya bozacak her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁹

Türkiye'de yapılan bir çalışmada katılımcılara genetik analiz testlerinin meslek içi ayrımcılık yapılması amacıyla kullanılabilmesi düşüncesine katılıp katılmadıkları sorulmuş, katılımcıların %61,7'si bu düşünceye katıldıklarını ifade etmişlerdir.²⁰⁰ Philadelphia'da yapılan bir araştırmada ise katılımcıların %17'si genetik testlerin mesleki ayrımcılık amacıyla kullanılabilmesini belirtmişlerdir.²⁰¹ İleride Huntington hastalığına yakalanma ihtimali yüksek olan bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada ise katılımcıların %90'ı mevcut işverenlerinin genetik test sonuçlarından haberdar olduklarını ancak

---

¹⁹⁶Gülmez, 2009, a.g.k., 592.

¹⁹⁷G. B. Yıldız (2008). *İşverenin eşit işlem yapma borcu*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 68.

¹⁹⁸https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377273/lang--tr/index.htm (Erişim tarihi: 02.12.2019)

¹⁹⁹Burada dikkat edilmesi gereken nokta istihdam ve meslek alanındaki tüm ayrımcı davranışların değil maddede sayılan yedi ölçüte dayalı ayrımcılığın yasaklanmasıdır. Ancak taraf devletlere ayrımcılık yasağının kapsamını genişletme konusunda takdir yetkisi tanınmıştır. Gülmez, 2009, a.g.k., 129-130.

²⁰⁰Eysel, 2007, a.g.k., 136.

²⁰¹Peters, Rose and Armstrong, 2004, a.g.k., 363.

gelecekteki işverenlerine test sonuçlarını açıklamayacaklarını belirtmişlerdir. Aynı çalışmada katılımcıların neredeyse tamamı test sonuçlarının kariyer planlarını ve gelecekteki iş imkanlarını etkilediğini; işten çıkarılma, performans değerlendirme, uzun dönemde sorumluluk alma konularındaki belirsizlik nedeniyle çıkmazda hissettiklerini söylemişlerdir.²⁰²

2.2.1.1. İşe almada

İşe almada işveren tarafından gen analizi istenmesi insan haklarına aykırı bir uygulama ve çalışma hürriyetinin engellenmesi olarak değerlendirilmektedir. Gen analizleri neticesinde elde edilen bilgiler bireyin iş bulamamasına ve psikolojik açıdan zarara uğramasına yol açabileceğinden konu hakkında yasal düzenlemeler yapılması gerektiği ifade edilmektedir. İşçiden gen analizi istenebilecek haller ise işçinin rızasının bulunması ve işçinin işin gerektirdiği niteliklere sahip olup olmadığının tespit edilebilmesi için analizin zorunlu olması halleri olarak belirtilebilir. Ancak bu durumda dahi gen analizi sonucu elde edilen verilerin başka amaçlarla kullanılmaması ve ayrımcılık yapılmaması gerekmektedir. Bu aşamada işveren hastalıklara yatkın olması nedeniyle işten erken ayrılacak ya da erken emekli olabilecek kişileri işe almaktan kaçınılabilir.²⁰³

Türkiye’de işe alımlarda gen analizi istenmesi yaygın bir uygulama olmamakla birlikte ileride bu tür taleplerin ortaya çıkması mümkündür. Türk hukukunda çalışma ve sözleşme hürriyeti Anayasanın 48. maddesi ile güvence altına alınmıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Kanun’un 4. maddesinin 1. fıkrasının ç bendi uyarınca işveren çalışana görev verirken onun sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne almalıdır. Bu kapsamda alınacak tedbirlerden ilki işe giriş aşamasında muayene yapılmasıdır. Söz konusu muayene sonucu alınacak sağlık raporunun kapsamı hakkında ise ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak işe girişte aranan sağlık raporu, işin özelliklerinin ve işin yapılması sırasında ortaya çıkabilecek riskler karşısında işçinin

---

²⁰²E. Penziner vd (2008). Perceptions of discrimination among persons who have undergone predictive genetic testing for Huntington’s disease. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*, 147(3), s. 323. Daha eski tarihlerde yapılan araştırma sonuçları için bkz: Brandt-Rauf and Brandt-Rauf, 2004, a.g.k., 144-146; E. V. Lapham, C. Kozma and J. O. Weiss (1996). Genetic discrimination: perspective of genetic consumers. *Science*, 274, s. 623 vd.

²⁰³Cummings and Magnusson, 2001, a.g.k., 1090. Bu noktada işverenlere belirli oranda genetik hastalığa sahip birey çalışma zorunluluğu getirilmesi, devletin memur alırken genetik hastalığı bulunan kişilere daha çok kontenjan ayırması gibi öneriler de dile getirilmiştir. Kaşıkçı, 2007, a.g.k., 160.

sağlığının kontrol edildiği bir rapor olacaktır. Yani yapılacak iş ile sağlık raporu arasında uygun bir bağlantı olmalıdır. Bu sınırları aşan, iş ile ilgisi olmayan konuların araştırılması ve dolayısıyla işe girişte işçiden gen analizi istenmesi, bu talebi kabul etmeyen işçi ile iş sözleşmesi yapılmaması işçinin kişilik hakkının ihlali olacaktır. Aynı şekilde sağlık raporu dışında işe girişte işçiye genetik özellikleri ile ilgili sorular sorulması da kişilik hakkı ihlali teşkil edecektir. Buna rağmen işçi söz konusu sorulara muhatap olduğunda bilerek yalan beyanda bulunarak işvereni yanıltabilir. Bu durumda İş Kanunu'nun 25/II-a maddesi kapsamında işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkını kullanabilip kullanamayacağı gündeme gelecektir. Söz konusu madde uyarınca bu hakkın kullanılabilmesi için işçinin işvereni yanıltmasının sözleşmenin esaslı noktalarında olması gerekmektedir. Dolayısıyla işverenin işçiye iş ile ilgisi olmayan genetik özellikleri ile ilgili sorular yönelmesi karşısında işçinin işvereni yanıltması İş Kanunu'nun 25/II-a maddesi kapsamında haklı fesih nedeni olarak değerlendirilmeyecektir. Aksine bu durumda işveren tarafından iş sözleşmesinin feshi kötüniyetli fesih olarak değerlendirilebilir.²⁰⁴

2.2.1.2. İşten çıkarmada

Uygulamada işçilere gen analizi uygulanması ve elde edilen sonuçlara göre işçinin işten çıkarılması gibi durumlarla karşılaşılabilir. Örneğin 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Burlington Northern Santa Fe Railroad şirketi, işçilerin işleriyle ilgili olarak yaşadıkları karpal tünel sendromu iddiaları üzerine işçilerin rızası olmadan genetik test yaptırmış ve test sonuçlarına göre bir işçinin işine son verilmiştir. Bunun üzerine Birleşik Devletler Çalışmada Fırsat Eşitliği Komisyonu bu durumun Amerikan Özürlüler Yasası'na aykırı olduğunu belirterek dava açmış ve test programının durdurulmasını talep etmiştir. Şirket ise bazı işçilerin genetik olarak karpal tünel sendromuna²⁰⁵ meyilli olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶ Yine Amerika Birleşik Devletleri'nde Terri Seargent isimli bir çalışan başarılı bir kariyere ve olumlu performans

²⁰⁴A. Başbuğ (2014). İşçinin genetik özellikleri ve iş hukuku. *V. Sağlık hukuku kurultayı*. (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 456-465; Yıldız, 2008, a.g.k., 163.

²⁰⁵Karpal tünel sendromu; ele doğru uzanan sinirin bilek ile avuç içi arasında kalan karpal tünelere sıkışması olarak tanımlanmakta olup ağrı, karıncalanma, uyuşma gibi belirtiler göstermektedir. <https://www.acibadem.com.tr/checkup/saglik-sozlugu/> (Erişim tarihi: 03.09.2018).

²⁰⁶R. Nedelcu vd. (2004). Genetic discrimination: the clinician perspective. *Clinical Genetics*, 66, s. 312; Whittaker and Alivizatos, 2003, a.g.k., 10.

değerlendirmelerine sahip olmasına rağmen analizlerde solunum yolu hastalıklarına eğilimli olduğu anlaşıldığı için işten çıkarılmıştır. Seargent, Birleşik Devletler Çalışmada Fırsat Eşitliği Komisyonu'na başvurmuş ve Komisyon kişinin işten çıkarılmasını ayrımcılık olarak kabul etmiştir.²⁰⁷ Connecticut'ta bir enerji şirketinde çalışan Pamela Pink 2010 yılında yapılan testte göğüs kanserine yakalanma eğilimi yüksek çıktığı için işten çıkarıldığını iddia etmiştir.²⁰⁸

İşveren tarafından iş sözleşmesinin kurulması aşamasında gen analizi istenemeyeceği gibi sözleşme devam ederken de böyle bir talebin ileri sürülmesi mümkün olmamalıdır. Söz konusu talep ile karşılaşılması halinde işçinin gen analizi yaptırmaması da aleyhine bir sonuç doğurmamalı ve iş sözleşmesinin feshine yol açmamalıdır.²⁰⁹

Türkiye'nin de taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 158 numaralı Hizmet İlişkisine Son Verilmesi Sözleşmesi'nin²¹⁰ 4. maddesinde işçinin kapasitesine veya işin yürütümüne veya işyeri gereklerine dayalı geçerli bir neden olmadıkça hizmet ilişkisine son verilemeyeceği ifade edilmiş; 5. maddesinde ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile sorumlulukları, hamilelik, din, siyasi görüş, etnik ya da sosyal kökenin hizmet ilişkisine son verme için geçerli bir neden teşkil etmeyeceği özel olarak belirtilmiştir. İş Kanunu'nun 18. maddesinde de benzer bir düzenleme getirilmiş ancak madde metninde 5. maddedeki gibi "ve benzeri nedenler" ifadesine yer verilerek fesih için geçerli sebep oluşturmayacak haller genişletilmiştir.

2.2.2. Sigorta sözleşmeleri

Bireyler, günlük hayatlarında karşılaşabilecekleri bazı olayların ortaya çıkaracağı zararlı ekonomik sonuçlardan korunmak amacıyla sigorta sözleşmeleri yapmaktadırlar. Bu sayede benzer risklerle karşılaşması ihtimali bulunan kişiler bir araya getirilmekte ve söz konusu zararlı sonuçlar bu kişiler arasında paylaştırılmaktadır. Sigortacı, sigorta yaptırmak için kendisine başvuran kişinin riziko durumunu inceleyerek ödenecek prim miktarını belirlemektedir. Bu nedenle bir kişinin belirli bir riziko ile karşılaşma ihtimali

---

²⁰⁷N. L. Jones and A. M. Smith (2008). Genetic information: legal issues relating to discrimination and privacy. *Genetic discrimination*. (Ed: L. J. Albertson), New York: Nova Science Publishers, s. 47.

²⁰⁸A. Cohen (22.02.2012). Can you be fired for your genes?. *Time*. (<http://ideas.time.com/2012/02/20/can-you-be-fired-for-your-genes/>) (Erişim tarihi: 03.09.2018)

²⁰⁹Başbuğ, 2014, a.g.k., 465.

²¹⁰https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377301/lang--tr/index.htm (Erişim tarihi: 02.12.2018)

daha yüksekse ödeyeceği prim de daha yüksek olacaktır. Sigorta şirketleri hayat sigortası ve sağlık sigortası gibi sigorta türlerinde prim miktarlarını belirlerken yaş, meslek, cinsiyet, sağlık durumu gibi birtakım kriterler kullanmaktadırlar.²¹¹ Bu noktada gen analizi sonuçlarının sigorta sözleşmelerinde kullanılması hususu gündeme gelebilecektir. Nitekim gen analizi sonucunda kişinin genetik olarak bazı hastalıklara yatkın olduğu ortaya çıkabilecektir.

Sigorta sözleşmesi tam iki tarafa borç yükleyen bir sözleşme olup belirlenen prim ile üstlenilen riziko arasında denge kurulması gerekmektedir. Bu dengenin kurulabilmesi için sigortacının rizikoya ilişkin hususlar hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Sigorta sözleşmelerinde sigorta ettiren rizikoyu etkileyen faktörler hakkında bilgi sahibi olup sigortacı da sigorta ile ilgili teknik bilgilere sahiptir. Bu noktada karşımıza asimetrik bilgi problemi çıkmaktadır. Asimetrik bilgi, sözleşmenin tarafları arasındaki bilgi farklılığından kaynaklanmakta olup bilginin taraflar arasında eşit olmayan şekilde dağılması olarak tanımlanmaktadır. Bu durum daha yüksek bilgi sahibi olan tarafın sözleşmede avantajlı duruma geçmesine yol açmaktadır. Tarafların edimleri arasında denge sağlanabilmesi için bilgi asimetrisinin giderilmesi gerekmektedir. Sigorta sözleşmelerinde asimetrik bilgi problemi; sigorta ettirenin sigorta ettireceği şey hakkında sigortacıya tam ve doğru bilgi vermesi, sigortacının da sigorta ettireni sözleşmenin içeriği hakkında bilgilendirmesi, sözleşme devam ederken gerçekleşen önemli değişiklikleri bildirmesi suretiyle aşılmaktadır.²¹² Türk hukukunda Türk Ticaret Kanunu'nun 1423. maddesi ile sigortacıya aydınlatma yükümlülüğü yüklenmiştir. Madde uyarınca sigortacı ve acentesi, sözleşmenin kurulmasından önce sigorta ettirene gerekli inceleme süresini tanıyarak sigorta sözleşmesine ilişkin tüm bilgileri, sigortalının haklarını, sigortalının özel olarak dikkat etmesi gereken hükümleri, gelişmelere bağlı bildirim yükümlülüklerini, sözleşme süresi boyunca önemli sayılabilecek olayları ve gelişmeleri yazılı olarak bildirecektir. Bunun karşısında ise sigorta ettirenin beyan yükümlülüğü yer almaktadır. Türk Ticaret Kanunu'nun 1435. maddesinde sigorta ettirene sözleşmenin

---

²¹¹Demirayak, 2014, a.g.k., 67; A. O. Hacıömeroğlu (2015). Sigorta sözleşmelerinin kuruluş safhasındaki sigorta ettirenin beyan yükümlülüğünün culpa in contrahendo sorumluluğu açısından değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 2 (1), s. 54; R. Kender (2011). *Türkiye'de hususi sigorta hukuku*. (Güncelleştirilmiş 11. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 1-4, 224.

²¹²E. Akgün (2010). *Sigorta sözleşmelerinde bilgilendirme yükümlülüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 14-16; Demirayak, 2014, a.g.k., 68-69; M. K. Omağ (1985). *Türk sigorta hukukunda rizikonun ağırlaşması sorunu*. İstanbul: Türk Sigorta Hukuku Derneği, s. 14-15.

yapılması sırasında bildiği veya bilmesi gereken tüm önemli hususları sigortacıya bildirme yükümlülüğü yüklenmiştir.

Gen analiz sonuçlarının sigorta ettirenin beyan yükümlülüğü içerisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ise ayrı bir önem taşımaktadır. Sigorta ettirenin herhangi bir gen analizi yaptırmış olmaması durumunda sigorta sözleşmesinin her iki tarafı da genetik hastalıklara yatkınlık hususunda bilgi sahibi olmayacağından asimetrik bilgidir söz edilemez. Riziko her iki taraf yönünden de aynı ölçüde belirsizlik taşımakta olup sigorta ettiren gen analizi yaptırmaya zorlanmamalıdır. Sigorta ettiren halihazırda bir gen analizi yaptırmış ve analiz sonucunda bazı genetik hastalıklara yatkın olduğu tespit edilmişse riziko ile ilgili sigortacıdan daha çok bilgi sahibi olacaktır. Söz konusu asimetrik bilgi nedeniyle sigortacı ilgili rizikoyu daha düşük bir prim karşılığında sigortalayabilir. Sürecin bu şekilde devam etmesi halinde sigorta ettirenler yalnız genetik hastalıklara yatkın olan kişilerden oluşmaya başlayacak, bu husus sigorta fiyatlarını yükseltecek ve düşük risklerle karşı karşıya olan kişiler yüksek fiyattan sigorta yaptırmak istemeyeceklerinden sigorta ettirenlerin çoğu yüksek risk grubundaki kişiler olacaktır.²¹³

Görüldüğü üzere sigorta ettiren hakkındaki genetik bilgileri öğrenmenin sigortacı açısından avantajları bulunmaktadır. Ancak söz konusu bilgilerin elde edilmesinin, genetik yapıları riskli görülen kişilerin hiç sigortalanmaması ya da çok yüksek primlerle sigortalanması ve giderek sigorta edilmeyecek bir sınıfın ortaya çıkması gibi sonuçlar yaratacağı konusunda endişe duyulmaktadır.²¹⁴

---

²¹³Demirayak, 2014, a.g.k., 72-73; M. A. Hall and S. S. Rich (2000). Laws restricting health insurers' use of genetic information: impact on genetic discrimination. *American Journal of Human Genetics*, 66, s. 301; M. Hoy vd. (2003). The impact of genetic testing on healthcare insurance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 28 (2), s. 204; Y. Jolly; B. M. Knoppers and B. Godard (2003). Genetic information and life insurance: a 'real' risk?. *European Journal of Human Genetics*, 11, s. 563; V. O. Nmehielle (2006). Genomics, insurance and human rights: is there a place for regulatory frameworks in Africa?. *African Journal of Legal Studies*, 1, s. 24; Robertson, 2003, a.g.k., 6. Bu düşüncenin aksi yöndeki bir çalışma için bkz: C. D. Zick vd. (2000). Genetic testing, adverse selection, and the demand for life insurance. *American Journal of Medical Genetics*, 93 (1), s. 37. İlgili çalışmada BRCA1 geninde mutasyon tespitine yönelik gen analizi pozitif çıkan kadınların negatif çıkanlara ya da gen analizi yaptırmayanlara oranla daha çok sigorta satın almadıkları tespit edilmiştir.

²¹⁴B. Godard vd. (2003). Genetic information and testing in insurance and employment: technical, social and ethical issues. *European Journal of Human Genetics*, 11, s. 123, 126; Memiş, 2002, a.g.k., 30; A. Uyanık Çavuşoğlu (2003). Genom analiz sonuçlarının özel sigorta sözleşmeleri kapsamında değerlendirilmesi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 23 (1-2), s. 829-830. 2.2.1. Çalışma hayatı başlığı altında dipnot 202'de bahsedilen çalışmada Huntington hastalığı için yapılan test sonuçları pozitif çıkan kişilerin tamamına yakını gelecekte sigortalanıp sigortalanmayacakları konusunda endişeli olduklarını ifade etmişlerdir. Penziner vd., 2008, a.g.k., 5. Kişiler genetik bilgilerinin sigorta şirketlerine verilmesinden rahatsızlık duyarken başkalarının yüksek harcamalarını finanse etmek için fazla prim ödemek istemediklerini de belirtmektedirler. Kaşıkçı, 2006, a.g.k., 160. Amerika Birleşik Devletleri'nde eski tarihlerde yapılan bir çalışmada ise katılımcıların %83'ü genetik test sonuçlarının

Bazı hukuk sistemlerinde gen analiz sonuçlarının sigorta sözleşmelerinde kullanılması açıkça yasaklanmıştır. Almanya’da Genetik Teşhis Kanunu’nun 18. maddesi ile sigorta şirketinin sigorta sözleşmesinin kurulmasından önce ya da sonra sigorta ettirenden gen analizi yaptırmasını ve yaptırılmış olan gen analizi hakkında bilgi istemesi yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın bir istisnası bulunmaktadır. 300.000 euroyu aşan hayat sigortası sözleşmelerinde sigorta şirketleri gen analiz sonuçlarını riziko analizinde kullanabilirler. İsviçre’de 2007 yılında yürürlüğe giren İnsanlar Üzerinde Genetik İncelemeler Hakkında Kanun’un 26. maddesi ile sigorta sözleşmesinin ön şartı olarak gen analizi istenmesi yasaklanmıştır. Her ne kadar 26. madde sadece sözleşmenin kurulmasından önceki safhadan bahsetse de sözleşmenin devamı sırasında yaptırılan gen analizi sonuçlarının da riziko ağırlaşması olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilmektedir. Kanunun 27. maddesinde bazı sigortalar açısından daha önce yapılan gen analiz sonuçlarının talep edilemeyeceği ve bu sonuçların kullanılmayacağı düzenlenmiştir. Söz konusu sigortalar açısından kişilerin kendi rızaları ile dahi analiz sonuçlarını bildirmeleri ve bunların kullanılması mümkün değildir. 27. maddede sayılanlar dışında kalan sigorta sözleşmelerinde ise sigorta şirketlerinin önceden yaptırılmış gen analiz sonuçlarını istemesinde bazı şartlar gerçekleştiği takdirde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Bu şartlar 28. maddede analizin güvenilir sonuçlar ortaya koyması ve prim hesaplaması açısından bilimsel olarak gerekli olduğunun ispatlanması şeklinde sayılmıştır. Ayrıca madde uyarınca sonuçlar yalnızca kişinin paylaşma amacıyla sınırlı olarak kullanılacak, yaptırmak istediği başka sigortalar için kullanılmayacaktır. Avusturya hukukunda 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe giren Gen Teknolojisi Kanunu ile konu düzenlenmiştir. Kanunun 67. maddesi uyarınca sigortacıların, sigorta ettirenlerden ya da sigorta başvurusunda bulunanlardan gen analiz sonuçlarını talep etmeleri, bu sonuçları kabul etmeleri ya da herhangi bir şekilde kullanmaları yasaktır. Bu yasağa herhangi bir istisna da getirilmemiştir. Kanun metninde sigorta başvurusunda bulunan ve sigorta ettiren ifadelerine birlikte yer verildiği ve sigorta başvurusunda bulunan kişinin icabının kabulü ile sigorta ettiren sıfatını alacağından bahisle gen analiz sonuçlarının sözleşmenin kurulmasından sonra riziko ağırlaşması olarak dikkate alınmayacağı belirtilmektedir. Kanunun 109. maddesinde yasağın ihlal edilmesi halinde idari para cezası uygulanacağı öngörülmektedir. Kanunun bu katı düzenleme şekli eleştirilere konu

---

sigortacılar ile paylaşılmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Ancak sigorta şirketinin genetik testin ücretini karşılaması halinde bu oran %78’e düşmektedir. Lapham, Kozma and Weiss, 1996, a.g.k., 622.

olmakta ve gen analizi yaptırarak yüksek risk grubunda olduğunu öğrenen bireylerin ucuza sigorta yaptırmaya devam edecekleri, bunun sonucunda herkes için primlerin yükseleceği ifade edilmektedir. Belçika bu konuda düzenleme yapan ilk Avrupa ülkesi olup Sigorta Sözleşmesi Kanunu ile genetik bilgilerin sigorta sözleşmeleri kapsamında kullanılmaları yasaklanmıştır. Lüksemburg'ta da sigorta sözleşmelerinde genetik bilgilerin dikkate alınması yasaktır. Amerika'da ise Genetik Bilgilere Dayalı Ayrımcılığa Karşı Kanun ile sağlık sigortası alanında genetik bilgilerin talep edilmesi ve kullanılması yasaklanmış, sigorta ettirenin aile bireylerinin genetik bilgilerinin kullanılması da yasak kapsamına alınmıştır. Ancak sağlık sigortası dışındaki sigortalarda genetik bilgilerin kullanılmasının önünde bir engel bulunmamaktadır.²¹⁵

Türk hukukunda gen analiz sonuçlarının sigorta sözleşmesinde kullanımına ilişkin özel bir düzenleme olmadığından konu genel hükümler kapsamında ele alınmaktadır. Türk Ticaret Kanunu'nun beyan yükümlülüğüne ilişkin 1435. maddesi uyarınca beyan edilecek hususlar sigorta ettirenin sözleşmenin yapılması sırasında bildiği veya bilmesi gereken tüm önemli hususlardır. Bu nedenle öncelikle gen analizi sonuçlarının önemli husus sayılıp sayılmayacağı tespit edilmelidir. Gen analizi kişinin sağlığı ile ilgili bilgiler verdiğinden özellikle hayat ve sağlık sigortalarında genetik bilgilerin kullanılması karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle her iki sigorta türü aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.2.2.1. Hayat sigortaları

Hayat sigortası, sigorta ettirenin ödeyeceği belli bir prim karşılığında sigortalının belirlenen bir tarihe kadar hayatta kalması ya da ölmesi halinde sigorta şirketinin belli bir meblağı ödeyeceği bir sözleşmedir. Hayat sigortasında sigortacının ödeme yapmasına yol açacak olay sigortalının ölümü ya da belirli bir tarihe kadar hayatta kalmasıdır.

---

²¹⁵American Medical Association, 2013, a.g.k., 5; Y. Büyükay (2012). Gen hukukunun düzenlenmesi bakımından İsviçre örneği ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, s. 209; Demirayak, 2014, a.g.k., 95-96, 111-115, 119-122, 131, 179, 182; Memiş, 2012, a.g.k., 52; Joly vd., 2013, a.g.k., 5-8; P. Kwiatkowski (2018). Consensual foundations on the policy of protecting the genetic information. *Filozofia*, 73 (1), s. 28; T. Lemmens (2000). Selective justice, genetic discrimination and insurance: should we single out genes in our laws?. *McGill Law Journal*, 45, s. 349; Uyanık Çavuşoğlu, 2003, a.g.k., 836; Yıldırım, 2018, a.g.k., 65-67. Genetik Bilgilere Dayalı Ayrımcılığa Karşı Kanun ile yapılan düzenleme sonucunda sigortacıların önemli sağlık bilgilerine ulaşamaması nedeniyle primlerin herkes açısından yükseleceği ve işverenlerin çalışanlarının sağlık sigortasını karşılamayacakları, geliri yüksek olan bir grup dışındakilerin sağlık sigortası kapsamından dışlanacakları da ifade edilmektedir. Alten, 2009, a.g.k., 399-400.

Türkiye’de özel hayat sigortası yaptırmak isteğe bağlıdır. Hayat sigortasının çeşitleri bulunmakta olup risk sınıfına göre hayat sigortaları; ölme ihtimaline karşı hayat sigortası, yaşama ihtimaline karşı hayat sigortası ve karma sigorta olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ölme ihtimaline karşı hayat sigortasında risk sigortalının ölümü iken, yaşama ihtimaline karşı yapılan sigortalarda hayatta kalmasıdır. Karma hayat sigortasında ise ölüm ve yaşama ihtimali tek bir sigorta ile teminat altına alınmaktadır.²¹⁶

Hayat sigortalarında ölüm ya da hayatta kalma rizikosunu etkileyen faktörler önemli hususlardan sayılmakta olup bu hususların başında şüphesiz sigortalı kişinin sağlık durumu gelmektedir. Bu nedenle sigortalının mevcut ve geçmişte geçirmiş olduğu hastalıklar ve belirtiler beyan yükümlülüğü içerisinde yer almaktadır. Gen analizi sonucunda da kişinin genetik bir hastalığa yatkın olup olmadığı tespit edildiğinden söz konusu sonuçlar sigortacının sözleşme yapma kararını etkileyecektir. Bu nedenle gen analizi yaptırılmışsa sonuçların sigortacıya bildirilmesi gerekmektedir. Söz konusu açıklamalar halihazırda yaptırılmış olan gen analiz sonuçlarının sigortacı ile paylaşılması ile ilgili olup kişi herhangi bir gen analizi yaptırmamışsa buna zorlanabilecek midir? Türk Ticaret Kanunu’nun 1492. maddesinde sigorta ettiren ile sigortacının, sigorta edilecek kişinin doktor incelemesinden geçmesini kararlaştırmış olmaları halinde kişinin bu incelemeyi yaptırmaya zorlanamayacağı belirtilmiştir. Gen analizi doktor incelemesine kıyasla daha kapsamlı ve daha ağır sonuçlar ortaya çıkarabileceğinden kişinin gen analizi yaptırmaya zorlanması da mümkün olmamalıdır. Ancak kişinin gen analizi yaptırmaması halinde sigortacının zorunlu sigortalar dışında sözleşme özgürlüğü çerçevesinde sözleşmeyi yapıp yapmamakta ya da sözleşme koşullarını belirlemede serbest olduğu ifade edilmektedir. Bu durum ise sigorta sözleşmesi öncesi gen analizini fiilen zorunlu hale getirecektir.²¹⁷

Sigorta sözleşmesinin devamı sırasındaki beyan yükümlülüğü ise Türk Ticaret Kanunu’nun 1444. maddesi ile düzenlenmiştir. İlgili madde uyarınca sigorta ettirenin,

---

²¹⁶E. D. Kabukçuoğlu Özer (2005). *Mukayeseli hukukta ve uygulamada hayat sigortası*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, s. 4, 9, 28, 34, 40, 116; M. Özbolat (2004). *Türkiye’de hayat sigortaları & bireysel emeklilik sistemi*. Ankara: Detay Yayıncılık, s. 25, 28; S. Ünan (1998). *Hayat sigortası sözleşmesi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 25. Hayat sigortaları uygulama biçimine göre ve teminat işlevlerine göre de çeşitlere ayrılmaktadır. Özbolat, 2004, a.g.k., 26.

²¹⁷Demirayak, 2014, a.g.k., 143-146, 149-153; Kabukçuoğlu Özer, 2005, a.g.k., 174; Uyanık Çavuşoğlu, 2003, a.g.k., 834-835. Gen analizi sonuçlarının sigortacılar ile paylaşılmasının sigorta ettirenler açısından da birtakım faydalarının olduğuna, sigortacıların önceden sigorta sözleşmesi yapmak üzere başvuran kişinin ailesinin sağlık durumu ile ilgili sorular sorduğuna ve böylece zaten kişinin genetik risk altında olup olmadığına göre değerlendirme yaptığını ilişkin olarak bkz: Joly vd., 2003, a.g.k., s. 562-564.

sözleşmenin yapılmasından sonra, sigortacının izni olmadan rizikoyu veya mevcut durumu ağırlaştırarak tazminat tutarının artmasını etkileyici davranış ve işlemlerde bulunması yasaklanmıştır. Eğer sigorta ettiren ya da onun izniyle bir başkası bu yasağı çiğnerse ya da sözleşme yapılırken açıkça riziko ağırlaşması olarak kararlaştırılan hususlardan biri gerçekleşirse sigorta ettiren durumu sigortacıya bildirecektir. Hayat sigortalarında, kişinin sonradan gen analizi yaptırması durumunda birtakım genetik hastalıklara yatkınlığının ortaya çıkması riziko ağırlaşması olarak değerlendirilebilir. Rizikonun ağırlaşması halinde sigortacının Türk Ticaret Kanunu'nun 1445. maddesinde düzenlenen sözleşmeyi feshetme ya da prim farkı isteme hakkı bulunmaktadır. Ancak sözkonusu maddenin 4. fıkrası ile hayat sigortalarında riziko artışına sigortalının sağlık durumundaki değişikliklerin sebep olması halinde sigortacının bu haklarını kullanamayacağı düzenlenmiştir.²¹⁸

2.2.2.2. Sağlık sigortaları

Kişiler hayatları boyunca pek çok sağlık sorunu ile karşılaşmış ve sağlıklerini kaybetme tehlikesi altındadırlar. Bu riskler nedeniyle ciddi miktarlara ulaşabilen sağlık harcamaları yapılmakta, hatta bazı insanların geliri bu harcamaları karşılamaya yetmemektedir. Sağlık harcamalarının kişileri sokabileceği maddi zararı azaltmak amacıyla sağlık sigortasına başvurulmaktadır. Sağlık sigortası yaptıranlara sağlıkları bozulduğu takdirde ödeme yapıldığı için sağlık sigortası, hastalık sigortası şeklinde de adlandırılmaktadır. Türkiye'de özel sağlık sigortası yaptırmak isteğe bağlıdır. Kişilerin özel sağlık sigortası yaptırmaya sebeplerinin başında sağlık sorunlarının yarattığı maddi sorunların üstesinden gelebilmek, sosyal güvenlik kuruluşlarının verdiği hizmetin yetersizliği, sağlık sorunlarının fazla olması gibi hususlar gelmektedir. Ayrıca özel sağlık sigortası yaptırmaya talebi ile eğitim seviyesi ve gelir düzeyi arasında doğru orantı bulunduğu ifade edilmektedir.²¹⁹

Sağlık sigortalarında riziko hastalığın ortaya çıkması halinde yapılan giderler olduğundan kişinin gerek kendisinin gerekse de ailesinin sağlık durumu ile ilgili bilgiler

---

²¹⁸Demirayak, 2014, a.g.k., 190, 194. Riziko ağırlaşması; sigorta süresi içinde rizikoyu belirlemeye yarayan faktörlerde meydana gelen, rizikonun gerçekleşme ihtimalini ya da doğacak zarar miktarını arttıran değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Omağ, 1985, a.g.k., 13.

²¹⁹A. Civan (2010). *Türkiye'de sağlık sigortacılığı sistemi*. İstanbul: Umur Matbaacılık, s. 11, 87, 99-100; E. Orhaner (2014). *Türkiye'de sağlık sigortası*. Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 176.

rizikonun ve prim miktarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özel Sağlık Sigortaları Yönetmeliği'nin²²⁰ 5. maddesinde sigorta şirketinin sigortalının yazılı izni ile depolanan kişisel sağlık verilerine ulaşabileceği, sigorta şirketinin ihtiyaç görmesi halinde sigortalının sağlık durumunun tespit edilebilmesi için hekim görüşü alınmasını isteyebileceği düzenlenmiştir. Sigortalının yazılı izin vermemesi halinde ise sözleşme beyana ve şirketin yazılı sorularına verilen cevaplar ile kurulacaktır. Bu halde de sigorta şirketi ihtiyaç görmesi halinde hekim görüşü alınmasını talep edebilecektir. Gen analizleri de sigortacılar tarafından sigorta sözleşmesinin kapsamının ve prim miktarının belirlenmesinde elverişli bir araç olarak görülmektedir.²²¹ Sağlık sigortalarında da sigortalının sağlık durumu önem arz ettiğinden gen analiz sonuçlarının bu sigorta türünde de beyan yükümlülüğü kapsamında yer aldığı kabul edilmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda katılımcıların gen analizlerinin sağlık sigortası sözleşmelerinin kapsamını sınırlamak için kullanılabileceğini ifade ettikleri görülmüştür.²²²

Sağlık sigortası sözleşmesi devam ederken gen analiz sonuçlarının sigortalının yüksek tedavi veya bakım gideri gerektirecek bir hastalığa yatkınlığını ortaya koyması durumunda rizikonun ağırlaştığı söylenebilir. Görüldüğü gibi gen analiz sonuçlarının riziko ağırlaşması olarak değerlendirilmesi mümkün olduğundan mevcut düzenlemeler uyarınca sigortacıya beyan edilmesi gerekecektir. Türk Ticaret Kanunu'nun 1445. maddesinin 4. fıkrası her ne kadar hayat sigortalarında riziko artışına sigortalının sağlık durumundaki değişikliklerin sebep olması halinde sigortacının sözleşmeyi feshetme ya da prim miktarını arttırma hakkını kullanamayacağını belirtse de 1519. madde uyarınca bu hüküm sağlık sigortalarında da uygulanacaktır.²²³

Sigorta ettirenin böyle bir beyan yükümlülüğü ile karşı karşıya kalması ise kendi verileri üzerinde karar verme hakkını ihlal edecektir. Bu nedenle Türk hukukunda sözleşmenin kurulmasından önce ya da sonra yapılan gen analizi sonuçlarının sigortacı

---

²²⁰Yönetmelik 23.10.2013 tarih ve 28800 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18962&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 08.05.2020).

²²¹Hoy vd., 2003, a.g.k., 204; Rothstein and Anderlik, 2001, a.g.k., 356.

²²²Türkiye'de yapılan çalışmada katılımcıların %71,6'sı bu düşüncüyü desteklerken, Philadelphia'da yapılan çalışmada söz konusu düşünceye katılım oranı %46 olmuştur. Eysel, 2007, a.g.k., 133; Peters, Rose and Armstrong, 2004, a.g.k., 363. Ancak sonuçlar değerlendirilirken çalışmaların yapıldığı tarihlerin de göz önünde tutulması gerekir.

²²³Demirayak, 2014, a.g.k., 143-146; Uyanık Çavuşoğlu, 2003, a.g.k., 834-835.

tarafından kullanılmasını yasaklayan özel bir düzenleme ihtiyacı bulunduğu söylenebilir.²²⁴

2.2.3. Sosyal sigortalar

Sosyal sigortalar, bir sosyal güvenlik kuruluşu olup çalışanlara hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, ölüm, yaşlılık, malullük, işsizlik gibi mesleki, sosyal ve ekonomik risklere karşı koruma sağlar. Sosyal sigortalar, diğer sosyal yardımlar gibi sosyal adaleti ve sosyal güvenliği gerçekleştirme amacına hizmet ederler. Bu vasıta ile insanlara insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlamaya çalışılır. Sosyal sigortalar; sosyal koruma, dayanışma, sosyal denkleştirme ve zorunluluk ilkelerine dayanır. Söz konusu ilkeler sayesinde toplumda daha çok kazanan daha az kazananlara destek olmuş olur ve bir nevi sosyal denge sağlanır. Konu açısından sosyal sigortaların en önemli özelliği zorunlu olmasıdır. Nitekim zorunlu olmasa kimse kendisi dışındaki birinin primine katkıda bulunmayı ya da kendisi açısından riziko oranını az gördüğü bir sigorta kolunun primini ödemeyi istemezdi. Sosyal sigortaları özel sigortalardan ayıran en büyük fark da sigortalılığın zorunlu oluşudur.²²⁵

Sosyal sigorta ilişkisi, hizmet ilişkisinin kurulmasıyla kanun gereği kendiliğinden kurulur. Bu husus Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Hakkında Kanun'un 92. maddesinde düzenlenmiştir. Madde kamu düzenine ilişkin olup madde uyarınca sosyal sigorta haklarından vazgeçmeye ya da yükümlülüklerinden kurtulmaya yönelik sözleşme hükümleri geçersizdir. Görüldüğü üzere kişi istese de istemese de sosyal sigorta kapsamına girmek zorundadır. Bu nedenle sigortalı olmak kişi bakımından sadece bir hak değil aynı zamanda yükümlülüktür.²²⁶

Sosyal sigortaların zorunlu olması ve kişinin bu sigortadan dışlanması mümkün olmaması nedeniyle sosyal sigortalarda gen analiz sonuçlarının kullanılması mümkün olmamalıdır. Aksi takdirde kişi analiz sonucunun uygun bulunmaması nedeniyle hem özel sigorta sözleşmesi yapamayacak hem de sosyal sigortadan yararlanamayacaktır. Bu

---

²²⁴Demirayak, 2014, a.g.k., 191, 195-197.

²²⁵F. Andaç (2016). *Sosyal güvenlik hukuku ve ilgili kuruluşlar*. Ankara: Detay Yayıncılık, s. 94; A. Güzel, A. R. Okur ve N. Caniklioğlu (2016). *Sosyal güvenlik hukuku*. (Yenilenmiş 16. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 142; A. C. Tuncay ve Ö. Ekmekçi (2015). *Sosyal güvenlik hukuku dersleri*. (Yenilenmiş 17. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 137-138; Zorunluluk ilkesine, isteğe bağlı sigortalılık ile istisna getirilmiştir. Güzel, Okur ve Rıza, 2016, a.g.k., 144; Tuncay ve Ekmekçi, 2015, a.g.k., 143.

²²⁶Tuncay ve Ekmekçi, 2015, a.g.k., 143.

durumun ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan her insanın sağlığını temin edecek uygun bir hayat seviyesine, hastalık durumunda güvenlik hakkına sahip olduğu şeklindeki 25. maddesine aykırı olacağı açıktır.²²⁷ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 5. maddesinde de sosyal güvenlik hizmeti sunan kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerinin bu hizmetten yararlanmakta olan veya yararlanmak üzere başvuran kişi aleyhine ayrımcılık yapamayacakları hükme bağlanmıştır.

2.2.4. Eğitim

Eğitim kavramı pek çok olguyu içine alan geniş bir kavram olmakla birlikte genellikle öğretim kavramı ile birlikte kullanılmaktadır. Eğitim, insanın doğuştan getirdiği tüm bilgi ve becerileri esas alarak onu yönlendirmek, geleceğe hazırlamak, hayatı sırasınca ihtiyaç duyacağı bilgiyi nasıl elde edeceğine yardımcı olmak şeklinde ifade edilmektedir. UNESCO'nun 1974 tarihli Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere İlişkin Eğitim Tavsiye Kararı'nın²²⁸ 1. maddesinde eğitim, bireylerin ve sosyal grupların bilinçli bir gelişmeyi öğrenmeleri yoluyla ortaya çıkan sosyal yaşam sürecinin tamamı olarak tanımlanmıştır. Öğretim ise bilgiyi kazanma yolunu ve kazanılan bilgiyi akılda tutarak yeri geldiğinde kullanabilmek ve hatırlamaktır.²²⁹ Eğitim hakkı temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekte olup insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmek yönünden tüm bireylerin eğitim ve öğrenim görebilmesi gerekmektedir. Bireyin diğer haklarını bilmesi ve koruyabilmesi de eğitim almasına bağlıdır.²³⁰

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinde herkesin eğitim hakkına sahip olduğu, eğitimin en azından ilk ve temel aşamada parasız olduğu, ilköğretimin zorunlu olduğu düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. maddesinde sözleşmeye taraf devletlerin herkese eğitim hakkını tanıyacağı ifade edilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesinde de her çocuğun eğitim hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. 1960 yılında UNESCO

²²⁷Hoy vd., 2003, a.g.k., 205; Nmehielle, 2006, a.g.k., 29; Uyanık Çavuşoğlu, 2003, a.g.k., 848-849.

²²⁸<http://www.unesco.org.tr/Pages/504/194/> (Erişim tarihi: 05.12.2019).

²²⁹S. Adıgüzel (2016). *Uluslararası hukukta ve Türkiye'de eğitim hakkı*. İstanbul: Legal Yayıncılık, s. 34; N. Altunkaya (2003). *Anayasa hukuku açısından Türkiye'de eğitim ve öğrenim hakkı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 23.

²³⁰Adıgüzel, 2016, a.g.k., 65; Şişman, 2014, a.g.k., 58.

tarafından Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme kabul edilmiş ve Sözleşme'nin 1. maddesinde amaç bakımından ayrımcılık teriminin hangi hususları kapsadığı belirtilmiş, herhangi bir kişiyi ya da grubu her düzeyde ya da herhangi bir türde eğitime erişimden mahrum bırakmak, sözleşmenin 2. maddesi hükümleri saklı kalmak üzere kişiler ya da gruplar için ayrı eğitim sistemleri veya kurumları kurmak ya da sürdürmek fiillerinin de ayrımcılık içerisine girdiği özellikle vurgulanmıştır. Sözleşme'nin 3. maddesinde taraf devletlerin öğrencilerin eğitim kurumlarına alınmasında hiçbir ayırım yapılmamasını, bunu gerektiğinde yasalarla güvence altına almayı taahhüt ettikleri belirtilmiştir. Son maddede ise taraf devletlerin sözleşmeyi uygularken eğitimde ayrımcılığın farklı biçimlerine karşı alınacak önlemleri saptamak amacıyla UNESCO tarafından benimsenen tavsiyelere en büyük özeni göstermeyi taahhüt ettikleri ifade edilerek eğitimde ayrımcılığın farklı biçimlerine de kayıtsız kalınmamıştır. Türkiye Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'ye taraf olmasa da²³¹ Türk hukukunda eğitimde ayrımcılık yasağı ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Eğitim hakkı Anayasanın 42. maddesinde kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağı şeklinde düzenlenmiştir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 4. maddesinde ayrımcılık yasaklanmış, 7. maddesinde herkesin eğitim hakkına sahip olduğu belirtilerek 8. madde ile herkesin fırsat eşitliğine sahip olduğu ifade edilmiştir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 5. maddesinde de eğitim ve öğretim hizmetleri ayrımcılık yasağının kapsamında sayılmıştır. Engelliler Hakkında Kanun'da engellilerin eğitime erişimi ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Kanunun 15. maddesinde engellilerin eğitim almasının hiçbir gerekçe ile engellenemeyeceği, engellilerin özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak bütüleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkanından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılacakları belirtilmiştir.²³²

---

²³¹<http://www.unesco.org.tr/Pages/520/115/T%C3%BCrkiye%27nin%20Taraf%20Olmad%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20UNESCO%20Uluslararası%C4%B1%20Anla%C5%9Fma,%20S%C3%B6zleşme%20ve%20Protokolleri%20Hakk%C4%B1nda%20Rapor> (Erişim tarihi: 17.07.2019).

²³²Hukukumuzda eğitim alanında ayrımcılığı yasaklayan bu düzenlemelerin yanında ayrımcı nitelik taşıyan düzenlemeler de halen mevcuttur. Söz konusu düzenlemeler için bkz: Karan, 2012, a.g.k., 144-145. Eğitim alanındaki mevzuatta ayrımcılık yasaklanmasına rağmen ayrımcılığın tanımının yapılmadığı, eğitimde ayrımcılığa uğrayanların ne tip bir başvuru yapabilecekleri, nasıl bir yardım alabilecekleri konusundaki düzenlemelerin eksik olduğu yönünde bkz: N. Kaya (2012). Türkiye'nin eğitim sisteminde azınlıklar ve ayrımcılık: kavramsal çerçeve ve temel sorunlar. *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar*. (Derleyenler: K. Çayır, M. Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 227.

Eğitim alanında her çocuğa yetenek ve kapasitesine göre eğitim verileceği gerekçesiyle gen analizlerine başvurulması oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracaktır.²³³ Bu durum insan zekası ve öğrenme becerisinin yalnızca hücresel özellikler üzerinden belirlenmesi ve kişilerin buna göre sınıflandırılması bakımından da sorunludur. Söz konusu gerekçe ile öğrenciler üzerinde analiz yapılması gelecekte hayatlarını etkileyen bilgilere ulaşılmasına neden olacağı gibi öğrenciler arasında farklı uygulamalara ve ayrımcılığa yol açacaktır. Bunun sonucunda eşitlik ilkesinin, eğitim hakkının ve eğitimde fırsat eşitliğinin ihlal edileceği açıktır.²³⁴ Ayrıca ğrencilerin genetik özelliklerine göre gruplandırılması ve alacakları eğitimin buna göre belirlenmesi öğrencilerin birbirine karşı ayrımcı fiillerde bulunmasına da yol açabilecektir. Çocukluktan itibaren genetik özelliklerine göre farklı gruplandırılan bireyler yüksek ihtimalle hayatlarının ileriki aşamalarında da bu özelliklere önem atfedecekler, hayatlarını buna göre şekillendirecekler ve genetik açıdan kendilerinden farklı grupta olanlara yönelik ayrımcı uygulamalarda bulunacaklardır.

2.2.5. Evlat edinme

Evlat edinme, hiç ya da istediği kadar çocuğu olmayan kimseler ile evlat edinilen ve altsoyu arasında nesebe ilişkin hükümler doğuran ve mahkeme kararı ile kurulabilen, şekle bağlı bir medeni hukuk işlemi olarak tanımlanmaktadır. Eski dönemlerde evlat edinme genellikle soyun devamı ve mirasçı sahibi olma amaçlarına hizmet etmiştir. Ancak son zamanlarda evlat edinme kurumu ile güdülen amaç; ocuk özlemi duyan kişilerin bu özlemini gidermek, kimsesiz çocukların aile ortamında sağlıklı gelişimlerini sağlamaktır.²³⁵

²³³Kiřinin eğitilebilmesinin doğuştan kalıtım yoluyla getirilen genetik olanaklar ve sonradan yaratılan olanaklar olarak büyük lde iki grup etkene bağlı olduğu yönünde bkz: Altunkaya, 2003, a.g.k., 32.

²³⁴Bařpınar, 2012, a.g.k., 94; Doğan, 2014, a.g.k., 278; Z. Kıvılcım-Forsman (2000). Genetik teknolojisi ve insan hakları. *Türkiye’de insan hakları*. (Haz: O. Seçkin). Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, s. 516; Zorluoğlu, 2013, a.g.k., 382. Amerika Birleşik Devletleri’nde mahkemeye taşınan bir olayda kistik fibrozis hastalığı bulunduğu öğrenilen bir çocuğun okumakta olduğu okuldan kaydının silinmesi yönündeki okul yönetiminin talebi tartışılmıştır. T. Wood (2018). Genetic information discrimination in public schools: a common sense exception. *The University of the Pacific Law Review*, 49, s. 310.

²³⁵H. Belen (2005). *Yeni Medeni Kanun hükümleri uyarınca evlat edinme*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. ř., s. 3, 6; C. Kaya (2009). *Türk hukukunda evlat edinme*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. ř., s. 3-6; M. Demir (2003). Bazı lke yasaları ile karşılaştırmalı olarak evlat edinmenin yasal koşulları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), s. 255; M. Kizir (2009). *Türk hukukunda evlat edinme*. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1), s. 154.

Türk hukukunda evlat edinme kurumu Türk Medeni Kanun'un 305. ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. 305. madde uyarınca küçüğün evlat edinilebilmesi için diğer koşullar yanında her halde küçüğün yararının bulunması gerekmektedir. Küçüğün yararı, evlat edinme kurumunun en önemli ve mutlak koşulu olarak kabul edildiğinden küçüğün yararı ile ilgili her türlü durum ve koşulun kapsamlı bir biçimde inceleneceği, özellikle evlat edinen ile edinilenin kişiliklerinin ve sağlık durumlarının araştırılacağı ifade edilmektedir.²³⁶ Ayrıca Medeni Kanun'un 316. maddesi uyarınca inceleme yapılırken gerekirse uzmanların görüşleri de alınabilecektir. Kanun'un 320. maddesine göre hazırlanan Küçüklerin Evlat Edinilmesinde Aracılık Faaliyetlerin Yürütülmesine İlişkin Tüzük'ün²³⁷ 3. maddesinde evlat edinme işlemine aracılık faaliyetlerinin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne yürütüleceği belirtilmiş, 6. maddesinde başvuran kişilerden istenecek belgeler düzenlenmiştir. Bu belgelerin içinde fiziksel, zihinsel ve ruhsal bir engelinin, sürekli bakımı gerektiren, bulaşıcı veya süregen bir hastalığının bulunmadığını, ayrıca alkol ve uyuşturucu madde bağımlısı olmadığını belirten sağlık kurulu raporu da bulunmaktadır. Ayrıca başvuruların incelenmesi başlıklı 7. maddede hazırlanacak sosyal inceleme raporunda, başvuru sahiplerinin ve varsa birlikte yaşadıkları kişilerin sağlık durumlarının da değerlendirileceği belirtilmiştir. Evlat edinen ile edinilenin sağlık durumlarının araştırılması sonucunda yapılacak değerlendirmede birbirlerine genetik olarak uygun olmadıkları sonucuna varılabilir. Bunun yanında evlat edinilen çocuğun evlat edinecek aile tarafından genetik özelliklere göre seçilmesi de gündeme gelebilecek ve ayrımcı uygulamalar karşımıza çıkabilecektir. Örneğin annesi şizofren olduğu bilinen bir çocuk şizofreninin genetik yollarla aktarılan bir hastalık olduğu ve ileride bu hastalığa yakalanma ihtimali bulunduğu gerekçesiyle evlat edinilmek istenmeyebilir.²³⁸

Evlat edinecek ailenin genetik özellikleri nedeniyle evlat edinmeye izin verilmemesi de gündeme gelebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde önceki yıllarda

---

²³⁶Demir, 2003, a.g.k., 259; E. Koç (2015). HMK ve TMK çerçevesinde evlat edinme ve evlatlık ilişkisinin kaldırılması davasına ilişkin bazı tespitler. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXXIII (1), s. 378; A. C. Ruhi (2003). *Türk hukukunda evlat edinme ve evlat edinme ile ilgili yabancı mahkeme kararlarının Türkiye'de tanınması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 40; A. Türkeri (2007). *Türk medeni hukukunda evlat edinmenin hukuki sonuçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.

²³⁷Tüzük 15.03.2009 tarih ve 27170 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.200914729.pdf> (Erişim tarihi: 08.05.2020).

²³⁸Doğan, 2013a, a.g.k., 117; Doğan, 2014, a.g.k., 296; D. Hellman (2003). What makes genetic discrimination exceptional?. *American Journal of Law and Medicine*, 29, s. 80.

yaşanan bir olayda Huntington hastalığına yakalanma ihtimali %50 olarak belirlenen kişinin başvurusu söz konusu hastalığın ciddi bir hastalık olması ve %50 oranının yüksek olması, yakında bu hastalığa yakalanabileceği ve evlat edineceği çocuğa yetişkin olana kadar bakmasının mümkün olmayabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Ancak aynı hastalığa sahip olan kişiler söz konusu hastalığın genetik olması nedeniyle kendileri çocuk sahibi olmak yerine evlat edinme yolunu tercih etmek isteyebilirler.²³⁹

2.2.6. Sperm bankaları

Döllenme yeteneğine sahip sağlıklı spermelerin, soğutulularak saklanması ve çocuk sahibi olmak isteyen kişilere verilmesi şeklindeki işleme sperm bağıışı, işlemlerin gerçekleştiği merkezlere ise sperm bankası adı verilmektedir. Türk hukukunda Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği²⁴⁰ ile tıbbi zorunluluk hallerinde erkeğin spermını dondurmasına izin verilmektedir. Tıbbi zorunluluk hallerinin neler olduğu Yönetmelik'in 20. maddesinde sayılmıştır. Ancak bu durum yurtdışındaki sperm bankası uygulamalarından farklı olup dondurulan sperm başka bir kadının çocuk sahibi olması için kullanılamayacaktır. Yönetmeliğin 28. maddesi yollaması ile uygulanacak olan Ek 17 formunda herhangi bir şekilde donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve spermiler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaklanmıştır. Sperm bankasından alınacak sperm ile çocuk sahibi olmak Türkiye'de mümkün olmasa da Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkarak bu yöntemle çocuk sahibi olduğu bilinen bir gerçektir.²⁴¹

²³⁹Billings vd., a.g.k., 1992, 480; Hellman, 2003, a.g.k., 80.

²⁴⁰Yönetmelik 30.09.2014 tarih ve 29135 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.200914729.pdf> (Erişim tarihi: 08.05.2020).

²⁴¹M. V. Dülger (2013). Tıptaki ilerlemelerin getirisi olan uygulamaların hukuk açısından görünümü-özel tedavi yöntemlerinin sınır dışı uygulamalarının iç hukuk açısından değerlendirilmesi. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 26, s. 72; C. Yıldız, D. B. Kartal ve B. Tiryaki (2010). *Yardımcı üreme teknikleri raporu*. <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/raporlar/325.pdf> (Erişim tarihi: 09.10.2018), s. 557. Danimarka, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, İngiltere gibi birçok ülkede sperm bankaları faaliyet göstermekte olup Danimarka'daki Cyros adlı sperm bankasının 70'ten fazla ülkeye sperm ihracatı yaptığı belirtilmektedir. Dülger, 2013, a.g.k., 73. İngiltere'de özel sperm bankalarındaki bağıışı sayısı az olması, talep edilen yüksek ücretler, uzun bekleme süreleri, sperm ithalinin artması sebebiyle 2014 yılında hükümetin desteği ile tek başına çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara, lezbiyen çiftlere ve çocuk sahibi olmakta zorlanan heteroseksüel çiftlere hizmet vermek üzere Ulusal Sperm Bankası kurulmuştur. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141030_sperm_bankasi (Erişim tarihi: 09.10.2018).

Sağlıklı erkeklerden alınan spermeleri dondurarak çocuk sahibi olmak isteyenlere veren sperm bankaları çeşitli ülkelerde faaliyet göstermektedir. Ancak bu şekilde çocuk sahibi olunması karşımıza bazı etik ve hukuki problemler çıkarmaktadır. Örneğin bu şekilde doğan çocuğa bir başkasının sperminden meydana geldiği söylenecek midir? Sperm vericisi gizli kalmayı talep etmişse çocuk babasını öğrenme hakkına sahip olacak mıdır? Bir donörden birden fazla çocuk meydana gelmesi halinde çocuk kardeşlerini bulabilecek midir? Çocuk biyolojik babasına ya da tam tersi biyolojik baba çocuğa mirasçı olabilecek midir? Tüm bu sorular sperm bankalarının kullanımında özellikle kişinin kökenini öğrenme hakkı ve çocuğun psikolojisi ile ilgili sıkıntılar doğacağını göstermektedir. Nitekim sperm bankasından alınan sperm ile gebe kalınması halinde çocuğun tek ebeveynli bir hayat sürmesi muhtemeldir. Bilinçli olarak çocuğu böyle bir yaşama zorlamanın çocuk haklarına aykırı olduğu da ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu yöntemle meydana gelen çocukların biyolojik babaları veya kardeşleri ile evlenme ihtimalleri de olabilir. Bu durum da enest tehlikesi doğuracağı, insanlık vasfına aykırı sosyal yapı oluşturacağı düşüncesiyle eleştirilmektedir.²⁴²

Sperm bankacılığı alanında da genetik ayırmacı uygulamalar ile karşılaşılması mümkündür. Nitekim sperm almak isteyenler sperm bağışçısının uyuğu, ten rengi, göz rengi, boyu, kan grubu, zeka seviyesi gibi belirledikleri kriterler doğrultusunda tercih yapmaktadırlar. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı sperm bankalarının zeka ve diğer yetenekler yönünden üstün olduğu düşünülen erkeklerin spermelerini topladıkları, bunları yine üstün zekalı kadınlar için sakladıkları ifade edilmektedir. Bunun sonucunda insanları genetik özelliklerine göre ayırarak toplumu ıslah etme, hastalıklı olanı toplumdan ayıklama, üstün ırk kurma gibi öjenik uygulamalara zemin hazırlanabilir.²⁴³

2.2.7. Taşıyıcı Annelik

Taşıyıcı annelikte kadın ve erkeğe ait üreme hücreleri laboratuvar ortamında döllendirilerek taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmektedir. Bu yöntemle başta kısırlık olmak üzere doğal yollarla çocuk sahibi olmanın mümkün olmadığı diğer hallerde de

---

²⁴²Doğan, 2013a, a.g.k., 126; Gül, 2012, a.g.k., 186; İ. Gülhan (2010). Sperm bankası gebelikleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 18 (2), s. 124; G. S. Tek (2012). Türk hukukunda kadının vücudu üzerindeki tasarruf hakkını sınırlayan düzenlemeler. *Sağlık hukuku makaleleri II*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 116.

²⁴³Dülger, 2013, a.g.k., 72; Kaşıkçı, 2006, a.g.k., 164. Tuğ, Hancı ve Balseven, 2002, a.g.k., 57.

başvurulmaktadır. Taşıyıcı annelik üç farklı şekilde karşımıza çıkabilir. İlk ihtimalde kadının vücudu yumurta üretmesine rağmen hamile kalması tıbben sakıncalı olduğundan kadından alınan yumurta ile partnerinden alınan sperm döllenir ve taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilir. Bu duruma tam ya da genetik olmayan taşıyıcı annelik adı verilmektedir. İkinci ihtimalde kadının vücudu yumurta üretememekte ve rahmi de bulunmamakta ya da çocuğu taşıma ve doğurma yeteneği bulunmamaktadır. Bu halde erkekten alınan spermier yapay döllenme yolu ile taşıyıcı anneye aşılannmakta ve çoğu zaman taşıyıcı anne genetik anne olmaktadır. Bu durum geleneksel, genetik ya da kısmi taşıyıcı annelik olarak isimlendirilmektedir. Son ihtimalde ise çocuk sahibi olmak isteyen kadın ve erkeğin her ikisinin de çocuk yapma yeteneği bulunmamakta ve kadının da doğumu ya da hamileliği kaldırması mümkün olmamakta ya da rahmi bulunmamaktadır. Bu durumda üçüncü kişilere ait sperm ve yumurta döllenerek taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmektedir. Taşıyıcı anne ile çocuk sahibi olmak isteyen arasında yapılan sözleşme ise taşıyıcı annelik sözleşmesi olarak adlandırılmakta olup bu sözleşme ile taşıyıcı anne doğuracağı çocuğu gönüllü olarak ya da belirli bir ücret karşılığında çocuk sahibi olmak isteyen çifte vermeyi taahhüt etmektedir.²⁴⁴ Çocuk sahibi olmak isteyen ve bu nedenle taşıyıcı anne ile sözleşme yapan çift ise sosyal, akdi ya da gönüllü ebeveyn olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁵

Taşıyıcı annelik pek çok etik tartışmayı ve doğacak çocuğun soybağı ile ilgili sorunları da gündeme getirmektedir. Öncelikle para karşılığında taşıyıcı annelik yapılmasının kadın bedenini sömürdüğü, kadının bedenini ve doğacak çocuğu ticari bir meta haline getirdiği belirtilmektedir. Bunun yanında çocuk sahibi olmak isteyen çiftin çocuk doğduktan sonra çocuğu almak istememeleri, taşıyıcı annenin çocuğu teslim

---

²⁴⁴Nitekim pek çok genç Asyalı ya da Doğu Avrupalı kadının taşıyıcı annelik yaparak kendi ülkelerinde yasal bir iş yaparak kazanabilecekleri paradan çok daha fazla para kazanabilecekleri, Hindistan'da kişi başı yıllık gelir 500 dolar iken taşıyıcı annelik yaparak 3000-6000 dolar arasında gelir elde etmenin mümkün olduğu, bu sektörün ülkenin ikinci büyük endüstrisi haline geldiği belirtilmektedir. Dülger, 2013, a.g.k., 76. Bunun karşısında yapılan çalışmalarda katılımcıların taşıyıcı annelik yapma kararının verilmesinde finansal kazanç sağlama amacının temel motif olmadığını söyledikleri de ifade edilmektedir. Metin, 2012, a.g.k., 20.

²⁴⁵Aydın, 2013, a.g.k., 21-22; Erol, 2011, a.g.k., 46; F. İ. Gönenç (2014). Yardımcı üreme tekniklerinde hukuki sorunlar. *Uluslararası sağlık hukuku sempozyumu 16-17 Ekim 2014*. (Ed: H. Hakeri ve C. Doğan). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, s. 70; E. Şensöz Malkoç (2015). Uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan ihtilaflarda uygulanacak hukuk. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 35 (2), s. 2-22; S. Metin (2012). Yörüngesinden çıkan tabiat: etik, sosyal, psikolojik ve hukuki görünümüleriyle taşıyıcı annelik. *Sağlık hukuku makaleleri II*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 8-9; Yıldız, Kartal ve Tiryaki, 2010, a.g.k., 560. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki niteliği için bkz: Erol, 2011, a.g.k., 105 vd; Şensöz Malkoç, 2015, a.g.k., 23 vd.

etmemesi veya çocuk ile kişisel ilişki kurmak istemesi, her iki tarafın da çocuğu istememesi gibi çeşitli problemler de ortaya çıkabilir.²⁴⁶

Türkiye’de Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği ile taşıyıcı annelik yasaklanmıştır. Ayrıca Yönetmelik uyarınca ülke içi veya dışında Yönetmelikte yasaklanmış üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanarak çocuk sahibi olan çiftler, gebe kalan kişi, kocası, donörler ve Türkiye’de buna aracı olan kimseler hakkında suç duyurusunda bulunulacaktır. Ancak yasaklanmış üremeye yardımcı yöntemlerini kullanmak, Türk Ceza Kanunu’nda ya da başka bir kanunda suç olarak düzenlenmediğinden savcılık suç duyurusunu Türk Ceza Kanunu’nun 231. maddesinde yer alan soybağını değiştirme suçu kapsamında inceleyebilir. Türkiye’de taşıyıcı annelik uygulamasının yasaklanmış olması çocuk sahibi olmak isteyenlerin yurtdışında bu uygulamayı yaptırmadıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye gibi Fransa, İsviçre, Almanya, İspanya’da da taşıyıcı annelik yasak olmasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri’nin Kaliforniya eyaletinde, Ukrayna’da, İsviçre’nin Zürih kantonunda, bazı koşullarla İngiltere’de ve Yunanistan’da taşıyıcı anneliğe izin verilmiştir. Belçika, Hollanda, Finlandiya, Hindistan, Yeni Zelanda gibi kimi ülkeler ise taşıyıcı annelik ile ilgili herhangi bir düzenleme yapmayarak sessiz kalmaktadırlar.²⁴⁷ Farklı ülke hukuklarında farklı düzenlemelerin olması üreme turizmini ortaya çıkarmıştır. Ülkesinde taşıyıcı annelik yasak olmasına rağmen bu yöntemle çocuk sahibi olmak isteyenler işlemin serbest olduğu bir ülkeye giderek bu yöntemden faydalanmaktadırlar. Türkiye açısından böyle bir uygulamanın sonuçlarına baktığımızda çocuğun soybağı ile ilgili çeşitli ihtimallerle karşılaşmaktadır. Medeni Kanun’un 282. maddesi uyarınca çocuk ile annesi arasındaki soybağı doğum ile kurulacağından ve annenin soybağını reddetme hakkı da bulunmadığından çocuğun annesi taşıyıcı anne olacaktır. Bu durumda çocuk sahibi olmak isteyen kadın, evlat edinme yolu ile dünyaya

---

²⁴⁶Aydın, 2013, a.g.k., 24; H. Hakeri (2014). Taşıyıcı annelik. *Uluslararası sağlık hukuku sempozyumu 16-17 Ekim 2014*. (Ed: H. Hakeri ve C. Doğan). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, s. 89; N. Kırkbeşoğlu (2006). *Soybağı alanında biyoetik ve hukuk sorunları*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 71-72. Türkiye’de taşıyıcı anneliğin kabul düzeyinin de araştırıldığı bir çalışma için bkz: B. Baykal vd. (2008). Opinions of infertile Turkish women on gamete donation and gestational surrogacy. *Fertility and Sterility*, 89 (4), s. 817 vd. Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hemşirelik Yüksek Okulu öğrencilerinin taşıyıcı anneliğe yaklaşımlarının araştırıldığı bir çalışma için bkz: S. Kılıç vd. (2009). Gata hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinde taşıyıcı anneliğe yönelik tutumun belirlenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 51, s. 216 vd. Taşıyıcı annenin bebek ile kurduğu bağ ve bebeği bıraktıktan sonra hissettikleri üzerine bir çalışma için bkz: H. Baslington (2002). The social organization of surrogacy: relinquishing a baby and the role of payment in the psychological detachment process. *Journal of Health Psychology*, 7 (1), s. 57 vd.

²⁴⁷Farklı ülkelerde taşıyıcı anneliğe ilişkin düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kırkbeşoğlu, 2006, a.g.k., 69-70; Metin, 2012, a.g.k., 37-42.

gelen çocukla arasında soybağı ilişkisi kurabilecektir. Ancak bunun için Medeni Kanun'da yer alan küçüklerin evlat edinilmesine ilişkin koşulları yerine getirmesi gerekecektir. Çocuğun babası ise, taşıyıcı anne evli ise çocuk evlilik birliği içinde doğmuş olacağından taşıyıcı annenin kocası olacaktır. Bu durumda taşıyıcı annenin kocası soybağını reddetmedikçe çocuk genetik babası tarafından tanınamayacaktır. Taşıyıcı anne evli değilse çocuğun genetik babası tarafından tanınması mümkündür. Bu durumda çocuk sahibi olmak isteyen kadın ve erkeğin çocuğu birlikte evlat edinmeleri de mümkündür.²⁴⁸

Taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilen embriyo, besinleri ve oksijeni taşıyıcı annenin bedeninden alır. Taşıyıcı annenin içinde bulunduğu aşırı stres, üzüntü gibi psikolojik travmalardan da etkilenir. Bu nedenle taşıyıcı annelik sözleşmesinde taşıyıcı annenin sağlığına özen gösterme yükümlülüğü bulunduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda taşıyıcı anne sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanmayacak, düzenli aralıklarla hekime muayene olacaktır. Bunun yanında taşıyıcı annede AIDS, hepatit gibi birtakım viral hastalıklar bulunuyorsa bunların da çocuğa geçme riski vardır. Bu nedenle taşıyıcı annenin sağlık kontrolünün çok iyi yapılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴⁹ Bu doğrultuda çocuk sahibi olmak isteyen çift taşıyıcı annenin genetik geçmişi, herhangi bir genetik hastalığı bulunup bulunmadığını öğrenmek isteyebilir ya da birtakım genetik hastalıklara yatkın olup olmadığını belirlenmesi için gen analizi yaptırmasını isteyebilirler. Çiftlerin kendi yumurta ve sperm hücrelerinin laboratuvar ortamında döllenenek taşıyıcı annenin rahmine yerleştirildiği durumlarda doğacak çocuk her ne kadar genetik olarak yumurta ve spermi veren kişilerin genetik özelliklerini taşıyacak olsa da taşıyıcı annenin genetik bir hastalığının bulunması hamilelik sürecinde ya da doğum aşamasında sıkıntılara yol açabilir. Taşıyıcı annenin yumurta hücrelerinin kullandığı taşıyıcı annelik halinde ise taşıyıcı anne aynı zamanda çocuğun genetik annesi olacağından taşıyıcı annenin genetik özellikleri çocuk sahibi olmak isteyen çift için daha büyük önem arz edecektir. Çocuk sahibi olmak isteyen çift ile taşıyıcı anne dışında üçüncü kişilerin üreme hücrelerinin kullandığı durumlarda da, çocuk sahibi olmak

---

²⁴⁸Aydın, 2013, a.g.k., 60 vd.; Dülger, 2013, a.g.k., 75; S. Ergüneş (2012). Yapay dölllenme. *Sağlık hukuku makaleleri II*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s. 173; Erol, 2011, a.g.k., 164 vd.; Gönenç, 2014, a.g.k., 74; Kırkbeşoğlu, 2006, a.g.k., 79-80; Şensöz Malkoç, 2015, a.g.k., 17; Ungan Çalışkan, 2016, a.g.k., 497, 500.

²⁴⁹Dülger, 2013, a.g.k., 75-76; Erol, 2011, a.g.k., 112; Konuk, 2012, a.g.k., 71-72.

isteyen çift hem üreme hücreleri kullanılan kişilerin hem de taşıyıcı annenin genetik özelliklerini dikkate alacaktır.

2.2.8. Sahip olunacak çocuğun genetik özelliklerini belirleme

Son yıllarda doğum öncesi gen analizleri sayesinde anne babalar çocuklarının genetik özellikleri üzerinde daha fazla söz sahibi olmaya başlamışlardır. Çünkü bu yöntemle embriyolar farklı özellikleri bakımından taranarak seçilen genlere sahip cenin anne karnına yerleştirilebilmektedir. Böylelikle çiftler doğacak çocuğun sadece genetik açıdan bazı hastalıklara yatkınlığını önlememekte; boy, saç rengi, göz rengi, zeka gibi özelliklerini de seçebilmektedir. Ismarlanmış bebeklerin bir başka örneğini ise kardeşine dokusu uyan bebekler oluşturmaktadır. Kan kanseri olan çocuğa ilik nakli yapılabilmesi amacıyla dokusu uyacak bir kardeş ismarlanmasına doğacak çocuğun bazı hastalıklardan arındırılmış olarak doğacak olması nedeniyle tepkiler çok fazla olmamıştır. Ancak bu durumda doğacak çocuk yüksek ihtimalle dünyaya geliş nedenini ve kendi varlığını sorgulayacak, bağımsız bir birey olma yolunda yaralar alabilecektir. Ebeveynler bu şekilde çocuklarını seçebildikleri takdirde üstün nitelikli çocuklar aracılığı ile ayrımcılık kendisini gösterecek ve öjeni yeniden karşımıza çıkabilecektir. Nitekim bu şekilde mali imkanları yeterli olmayan ailelerin çocukları genetik olarak alt sınıf kabul edilecektir. Ayrıca söz konusu belirlemeler gelecek neslin bu belirlemelere rızası bulunmadığından kendisi olma hakkına müdahale olacaktır. Kaldı ki içinde bulunulan zamanda aileler tarafından istenen özelliklerin gelecekte de istenip istenmeyeceği bilinmemekte, gelecek nesillerin içinde yaşayacağı sosyal, kültürel ve doğal ilişkiler bakımından neyin iyi neyin kötü olacağı bugünden öngörülememektedir. Türkiye’de yapılan bir çalışmada katılımcılara anne karnına yapılacak bir müdahalenin istenilen özelliklerdeki bireyi seçmeyi mümkün kılacaksa bu müdahaleyi yaptırıp yaptırmayacakları sorusu yöneltilmiş katılımcılardan %32,5’i bu soruya olumlu cevap vermiştir.²⁵⁰

Özel nitelikte bebek seçimi kendisini en çok cinsiyet seçiminde göstermektedir. Bugün tıbbın ulaştığı noktada çocuğun cinsiyetinin önceden belirlenebilmesi mümkündür. Cinsiyet seçimi, doğacak bebeğin cinsiyetinin belirlenerek tıbbi olmayan

---

²⁵⁰Başpınar, 2012, a.g.k., 94; Doğan, 2014, a.g.k., 307, 310; Ekşi, 2013, a.g.k., 104; Evsel, 2007, a.g.k., 24-25, 112; Evsel ve Erbaş, 2007, a.g.k., 160; H. Erbaş ve G. Evsel (2012). Yeni annelikler ve yeni öjeni: sosyal bir değerlendirme. *Biyetik araştırmaları* (Ed: Y. I. Ülman, S. V. Genç). İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, s. 342; Kaşıkçı, 2006, a.g.k., 152-153; Öztan, 2006, a.g.k., 281; Robertson, 2003, a.g.k., 41; Tolun, 2007, a.g.k., 10; Zorluoğlu, 2013, a.g.k., 382.

amaçlar için kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Cinsiyet seçimi; dölleme öncesi, dölleme sonrası ve doğum sonrası olmak üzere üç evrede karşımıza çıkmaktadır.²⁵¹ Cinsiyet seçimi medikal ve medikal olmayan nedenlerle uygulanabilir. Medikal nedenler X ya da Y kromozomuna bağlı genetik hastalıkların önlenmesiyle medikal olmayan nedenler çiftlerin sahip olmadığı cinsiyette bir çocuğa sahip olmak istemesi, ölen çocuğun yerine aynı cinsiyetten başka bir çocuk istemeleri ya da sosyal, kültürel, ekonomik birtakım nedenlerle bir cinsiyet yönünde tercih kullanmalarındır. Cinsiyet seçimi eski tarihlerden beri var olmuş ve tarihsel süreç içerisinde soyun devamı, mirasın korunması, velayetlik gibi nedenlerle erkekler lehine bir seyir izlemiştir. Erkek çocuk sahibi olmak için cinsel birleşme tarihinin ve pozisyonunun belirlenmesi, özel diyet uygulanması, muska taşınması, dua okunması gibi yöntemler antik çağlardan beri kullanılmaktadır. Ayrıca kadın infantisitlere²⁵² de rastlanılmaktadır. Cinsiyet seçiminin erkek lehine bir seyir izlemesi toplumsal cinsiyet kalıpları ile kadınlara biçilen rollerden de kaynaklanmaktadır. Cinsiyet; kadın veya erkeğin doğuştan sahip olduğu biyolojik ve fiziksel özelliklerin tanımlanması iken toplumsal cinsiyet; biyolojik olmayıp sosyal ve kültürel olarak belirlenen cinsiyet rol ve kalıplarının ifadesidir. Medikal olmayan nedenler ile cinsiyet seçimi etik açıdan kabul edilemez bulunmakta olup izin verilmesi halinde cinsiyetin bir hastalık ya da satın alınabilen bir meta olarak görülmesi ve cinsiyet ayrımcılığı sonucunu doğuracağı ifade edilmektedir. Cinsiyet bir hastalık olmayıp bu nedenle de doğum öncesi ya da sonrası tedbir alınması gereken bir durum değildir.²⁵³

Biyotıp Sözleşmesi'nin 14. maddesinde cinsiyetle ilgili kalıtsal bir hastalıktan kaçınma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla yapay dölleme

---

²⁵¹ Döllemeden önce gerçekleştirilen cinsiyet seçimine birincil cinsiyet seçimi, döllemeden sonra gerçekleştirilen cinsiyet seçimine ikincil cinsiyet seçimi adı verilmektedir. S. Gölpınar ve B. Arda (1995). Tıbbi etik açısından doğum öncesi cinsiyet seçimi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 2-3, s. 86-87.

²⁵² Infantisit; annenin yeni doğan çocuğunu öldürmesi olarak tanımlanmaktadır. G. Öztürk (2012). İnsanlığın vahşi sabıkası: infantisit. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 24, s. 36. Kadın infantisitlere Arap toplumlarında, Çin ve Hindistan'da rastlanmaktadır. Hindistan'ın bazı bölgelerinde hala bu uygulamanın devam ettiği de ifade edilmektedir. A. Koyun ve N. Örnek Büken (2013). Bir eşitlik ve yaşama hakkı ihlali: cinsiyet seçimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 10 (1), s. 36. Hindistan'daki cinsiyet seçimi uygulamaları için bkz: F. Arnold, S. Kishor and T. K. Roy (2002). Sex-selective abortions in India. *Population and Development Review*, 28 (4), s. 759 vd.

²⁵³ Aydın, 1998, a.g.k., s. 87; Z. Y. Dökmen (2010). *Toplumsal cinsiyet*. (2. bası). İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 20; Evsel, 2007, a.g.k., s. 25; Gölpınar ve Arda, 1995, a.g.k., s. 88; Koyun ve Örnek Büken, 2013, a.g.k., s. 37, 42; S. M. Liao (2005). The ethics of using genetic engineering for sex selection. *Journal of Medical Ethics*, 31, s. 116; N. Özgüney Yener (2014). Genetik biliminde cinsiyetçi yaklaşımlar. *V. Sağlık hukuku kurultayı* (Ed: C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 478-482; İ. Savcı (1999). Toplumsal cinsiyet ve teknoloji. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 (1), s. 130; Tolun, 2007, a.g.k., s. 10.

tekniklerinin kullanılmasından kaçınılması gerektiği ifade edilerek medikal olmayan nedenlerle cinsiyet seçimine karşı çıkmıştır. Avusturalya, Belçika, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi ülkeler de medikal olmayan nedenlerle cinsiyet seçimini yasaklamışken; Avusturya, Yeni Zelanda, İsviçre gibi ülkelerde hangi nedenle olursa olsun cinsiyet seçimi yasaklanmıştır. Türkiye’de de Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği’nin 28. maddesi ile yollama yapılan Ek 17 formunda cinsiyetle ilgili ciddi bir hastalıktan kaçma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme amaçlı gonad ve/veya embriyo seçimi ve transferi yapılması yasaklanmıştır. Türk Ceza Kanunu’nun 99. ve Nüfus Planlaması Hakkında Kanun’un 5. maddeleri uyarınca hukukumuzda gebeliğin onuncu haftası tamamlanincaya kadar kürtaj yasaldır. Tıbbın ulaştığı noktada ise gebeliğin 6. haftasında dahi cinsiyeti öğrenmek mümkündür. Bu nedenle kürtajın belirli bir haftaya kadar serbest olmasına karşın cinsiyet seçiminin yasaklanmasının çelişkili olduğu, kimsenin yasal süresi içinde yapılan kürtajın nedenini sormayacağı ifade edilmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmada cinsiyet seçimine olumlu bakanların oranı %36,6 olarak tespit edilmiş olup %10’luk kısım da kararsız olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

2.2.9. Seçici Kürtaj

Üreme teknolojisindeki yeni gelişmeler sonucunda çiftlere sunulan bir diğer alternatif; gebelik sürecinde yapılacak testlerle doğacak çocuğun genlerinde, aranan hastalık riski yüksek olduğu ya da çocuk beklenen özelliklerde olmadığı zaman gebeliği sonlandırmaktır. Bugünkü teknoloji ile Down sendromu olan bir ceninin ya da istenmeyen bir kız ceninin tespit edilmesi ve kürtajla aldırılması mümkündür. Son zamanlarda öjenik uygulamaların yaygın olarak görüldüğü alanların başında doğum öncesi yapılan gen analizleri sonucu gerçekleştirilen kürtajların geldiği belirtilmektedir. Henüz doğmamış bir çocuğun kusurlu bir gen taşıdığı tespit edilmesine rağmen bu hastalık tüm yaşamı boyunca ortaya çıkmayabilir ancak ebeveynler bile bile bu riski

---

²⁵⁴ Aydın, 1998, a.g.k., 118; Evsel, 2007, a.g.k., 111-112; Özgüney Yener, 2014, a.g.k., 484. İnternet üzerinden satılan ve pinkorblue adı verilen test ile annenin parmağından aldığı kanı test ile birlikte gönderilen özel yapım tüpün içine koyarak göndermesi sonucunda gebeliğin 6. haftasından itibaren çocuğun cinsiyeti tespit edilebilmektedir. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bebegin-cinsiyetini-6-haftada-saptayan-test-6462228> (Erişim tarihi: 18.10.2018); <http://www.gazetevatan.com/6-haftada-cinsiyet-belirleyen-test-118341-yasam/> (Erişim tarihi: 18.10.2018). <https://www.tellmepinkorblue.com/> sitesinden testi satın almak mümkün olup test sonucunun istenme süresine bağlı olarak fiyatlar 159 dolar ile 359 dolar arasında değiştirmektedir.

almak istememiş ve çocuğu dünyaya getirmemiş olabilirler. Nitekim Türkiye'deki bir çalışmada gebelikte yaptırılan gen analizi sonucu ciddi bir genetik hastalığın söz konusu olduğu durumlarda kürtaj yaptırmayı düşünüp düşünmeyecekleri sorusu katılımcılara yöneltilmiş, katılımcıların %74,3'ü kürtaja olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir. Aynı soru kürtajın yasal olmadığı gebeliğin 10. haftasından sonra tespit edilen yaşamla bağdaşır hastalık ve sakatlıklar için katılımcılara yöneltilmiş, bu defa katılımcıların %59,3'ü kürtaja olumlu baktığını söylemiştir. Çiftlerin kürtaj kararı almasında hastalığa yatkınlık oranının nasıl belirlendiği, bu olasılığın hekimler tarafından nasıl yorumlandığı ve ebeveyn adaylarına nasıl aktarıldığı da oldukça önemlidir. Ayrıca analiz sonuçlarının çiftlere aktarılmasının ardından çiftler kürtaj kararını genellikle genetik danışmanlık hizmetinden yoksun olarak almaktadırlar. Böyle bir hizmet alsalar dahi kürtaj önerilip önerilmeyeceği hususunda objektif kriterler bulunmamaktadır. Bu durumda genetik danışmanın kendi ahlaki ve dini inancına bağlı sübjektif değerlendirmeler gündeme gelebilecek, kürtaj çiftlere bir alternatif değil öneri olarak sunulabilecektir.²⁵⁵

Seçici kürtajın en çok görüldüğü alan ceninin cinsiyetinin kız olması halidir. Nitekim gen analizleri sayesinde çocuğun cinsiyetinin erken haftalarda öğrenilmesi ve cinsiyetin isteğe uygun olmaması halinde gebeliğe son verilmesi mümkündür. Seçici kürtajla dünyaya gelmeden yok edilen kız çocuğu sayısının 60 milyondan fazla olduğu ifade edilmektedir. Geçtiğimiz yıllarda Çin ve Hindistan bu konuda öncü ülkeler olsa da günümüzde doğan çocukların cinsiyet dağılım eşitsizliğinde Çin birinci sırada yer alırken Azerbaycan ikinci sırada yer almaktadır. Her ne kadar Azerbaycan'da seçici kürtaj yasak olsa da çiftlerin erkek çocuk sahibi olmak istemeleri nedeniyle çok yaygın görülmektedir. Azerbaycan'ı takip eden ülkeler ise Ermenistan, Gürcistan ve Kore'dir.²⁵⁶

---

²⁵⁵Çaha, 2014, a.g.k., 58; A. Çorbacıoğlu Esmer ve A. Yüksel (2012). Prenatal tanı sonrası gebeliklerin sonlandırılması ve yasal durum. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 10 (Özel Sayı: 1 Düşükler), s. 85; Doğan, 2014, a.g.k., 309; Erbaş ve Evsel, 2012, a.g.k., 337-340; Evsel, 2007, a.g.k., 116, 118; Kıvılcım-Forsman, 2000, a.g.k., 518.

²⁵⁶<http://www.hurriyet.com.tr/secici-kurtajla-yok-edilen-kiz-cocugu-sayisi-60-milyon-6189215> (Erişim tarihi: 19.10.2018); <http://ozgurdenizli.com/azerbaycanin-oglum-olsun-belasi/> (Erişim tarihi: 19.10.2018). Ermenistan'da 2015 yılında cinsiyete dayalı kürtaja karşı bir yasa tasarısı meclise sunulmuştur. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/08/11/Ermenistan-da-se%C3%A7ici-kurtaj-yasaklanabilir/63608> (Erişim tarihi: 19.10.2018). Seçici kürtajın yasaklanmasının üreme ve kürtaj hakkına darbe anlamına geleceğine yönelik eleştiriler mevcut olmakla birlikte bir yandan kadının toplum içinde güçlenmesi amacından bahsedilirken bir yandan da kadın cinsinin aleyhine olduğu açık olan kız çocuklarının dünyaya gelme haklarının engellenmesinin paradoks olduğu da ifade edilmektedir. Konuk, 2012, a.g.k., 73.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GENETİK AYRIMCILIĞIN YAPTIRIMI

3.1. Medeni Hukuk Kapsamında

Genetik verilerin kişilik hakkının bir parçası olduğunu ve korunması gerektiğini yukarıda belirtmiştik.²⁵⁷ Bu nedenle gen analizlerinin kişilik haklarını ihlal etmesi ve bu ihlali gerçekleştiren kişiler açısından sorumluluk doğması muhtemeldir. Kişiliğin korunması Türk hukukunda genel hükümlerde Medeni Kanun'un 23 ve devamı maddeleri ile Borçlar Kanunu'nun 49 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. İsteğe dayalı olarak yapılan gen analizlerinde taraflar arasında çoğu zaman bir sözleşme ilişkisi bulunduğundan sözleşmeden doğan sorumluluk söz konusu olabileceği gibi kişinin geçerli rızasına dayanmadan gen analizi yapılması, elde edilen verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesi, başka kimselerle paylaşılması, genetik ayırmacılık amacıyla kullanılması hallerinde haksız fiilden doğan sorumluluk ya da vekâletsiz iş görmeden kaynaklanan sorumluluk da gündeme gelebilecektir.²⁵⁸

Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği'nin 8. maddesinde genetik değerlendirme merkezlerinin gerçek ve tüzel kişiler ile özel sağlık kurum ve kuruluşlarının planlama kapsamında Sağlık Bakanlığı tarafından ilan edilen kurallar çerçevesinde kurulabileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle gen analizinin gerçekleştirildiği yer özel bir sağlık kurum ve kuruluşu olabileceği gibi kamu kurum ve kuruluşu da olabilir. Böyle bir durumda gen analizini gerçekleştiren kişi yanında idarenin ya da özel sağlık kurum ve kuruluşunun da sorumluluğu doğabilir. Kamu kurum ve kuruluşunda gerçekleştirilen gen analizi nedeniyle doğan sorumluluk aşağıda ayrı bir başlık²⁵⁹ altında inceleneceğinden burada yalnızca özel sağlık kurum ve kuruluşunda gerçekleştirilen gen analizi sonucu doğan sorumluluktan bahsedilecektir.

Özel sağlık kurum ve kuruluşlarında gerçekleştirilen gen analizlerinde kural olarak gen analizini gerçekleştiren kişi ile değil özel sağlık kurum ve kuruluşu ile başvuran kişi arasında sözleşme ilişkisi kurulmaktadır. Bu nedenle doğacak sorumluluk da özel sağlık

²⁵⁷Bkz: 1.3.2. Genetik verilerin kişilik hakkı ile ilişkisi s. 26 vd.

²⁵⁸Karagöz, 2013, a.g.k., 221; Kayak, 2012, a.g.k., 260.

²⁵⁹Bkz: 3.5. İdare Hukuku Kapsamında s. 108 vd.

kurum ve kuruluşuna ait olacaktır. Analizi gerçekleştiren kişi Borçlar Kanunu madde 116 anlamında yardımcı kişi konumundadır.²⁶⁰ Ancak analizi gerçekleştiren kişi elde ettiği verileri hukuka aykırı olarak genetik ayrımcılık amacıyla kullanmış ise fiili aynı zamanda haksız fiil teşkil ettiğinden kendisi yönünden de sorumluluk doğacaktır. Bu durumda sorumlulukların yarışmasından bahsedilebilir. Gen analizi yaptıran kişi isterse sözleşme ilişkisine dayanarak özel sağlık kurum ve kuruluşuna isterse haksız fiil hükümlerine dayanarak analizi yapan kişiye karşı dava açabilir. Borçlar Kanunu'nun 60. maddesi uyarınca zarar gören aksini istemiş olmadıkça veya kanunda aksi öngörülmedikçe hakim zarar gören için en uygun sebebe dayanarak karar verecektir. Sözleşmenin diğer tarafı gen analizi yaptırmak üzere başvuran kişi olmakla birlikte gen analizlerinin özel durumu nedeniyle üçüncü kişilerin kişilik hakları da ihlal edilebileceğinden bu kişilere de dava açma hakkı tanınmaktadır.²⁶¹

Kural olarak sözleşmeden doğan sorumluluk kusur sorumluluğu olduğundan özel sağlık kurum ve kuruluşunun hukuki sorumluluğu da kusur sorumluluğudur. Ancak özel sağlık kurum ve kuruluşu yanında çalıştırdığı kişilerin fiillerinden Borçlar Kanunu'nun 66. ve 116. maddeleri uyarınca kusuru olmasa dahi sorumlu olacaktır. 66. maddedeki sorumlulukta adam çalıştıran, çalışanını seçerken, işi ile ilgili talimat verirken, gözetim ve denetimde bulunurken, zararın doğmasını engellemek için gerekli özeni gösterdiğini ispat ederse sorumluluktan kurtulabilir. 116. maddede ise böyle bir imkan tanınmadığından söz konusu hususlar ispat edilse dahi borçlu sorumluluktan kurtulamaz.²⁶²

3.1.1. Açılacak davalar

Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca kişilik hakkını koruyan davalar, özel koruma davaları (savunma davaları) ve tazminat davaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Medeni Kanun'un 25. maddesi uyarınca kişilik hakkı saldırıya uğrayan kişi, saldırı tehlikesinin önlenmesini, sürmekte olan saldırıya son verilmesini, sona ermiş

---

²⁶⁰Karagöz, 2013, a.g.k., 223; Tacir, 2011, a.g.k., 234-235. 116. madde uyarınca uzmanlığı gerektiren bir hizmet, meslek veya sanat ancak kanun veya yetkili makamlar tarafından verilen izinle yürütülebiliyorsa, borçlunun yardımcı kişilerin fiillerinden sorumlu olmayacağına ilişkin anlaşmalar kesin olarak hükümsüz olduğundan herhangi bir sorumsuzluk anlaşması yapılmış olsa bile bir sonuç doğurmayacaktır.

²⁶¹Sarikaya, 2011, a.g.k., 100.

²⁶²G. Hatırnaz Erol (2017). *Özel hastanelerin hukuki sorumluluğu ve hasta hakları*. (Güncellenmiş ve gözden geçirilmiş 5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 324-325.

olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespitini, hukuka aykırı saldırı dolayısıyla elde edilen kazancın vekâletsiz iş görme hükümlerine göre kendisine verilmesini isteyebilir. Medeni Kanun’da düzenlenen bu davalardan önleme, saldırıya son verilmesi ve tespit davaları özel koruma davaları olarak adlandırılmaktadır. Ancak kişilik hakkının etkin bir şekilde korunabilmesi için özel koruma davaları yeterli olmayıp kişilik hakkı ihlal edilen kişiye tazminat talep etme imkanı verilmelidir.²⁶³ Hem Medeni Kanun’un 25. maddesi hem de Borçlar Kanunu 49. ve devamı maddeleri uyarınca maddi ve manevi tazminat davası da açılabilir. Madde metninde ifade edildiği şekilde kişilik hakkını koruyan davalar genel yetkili mahkemenin yanında davacının kendi yerleşim yeri mahkemesinde de açılabilir.

3.1.1.1. Önleme davası

Bu dava saldırının henüz başlamadığı ancak başlama tehlikesinin bulunduğu durumlarda açılır. Ancak davanın açılabilmesi için herhangi bir saldırı tehlikesi yeterli olmayıp bu tehlikenin ciddi ve yakın olması gerekir. Tehlike bulunduğu sürece dava açılabilir, tehlike sona ermişse ya da gerçekleşmişse artık önlenecek bir tehlike bulunmadığından bu dava açılmaz. Dava sonucunda hakim davalı tarafı saldırı oluşturan belirli bir ya da birkaç davranıştan kaçınmaya mahkum edecek, bu şekilde mağdur meydana gelecek saldırıdan korunacaktır.²⁶⁴ Gen analizleri açısından kişinin rızası olmaksızın genetik verilerin üçüncü kişilere duyurulması tehlikesinin mevcut olması halinde bu davanın açılması mümkündür. Çünkü henüz saldırı başlamamıştır.²⁶⁵

3.1.1.2. Saldırıya son verilmesi davası

Bu dava saldırının başladığı ve devam etmekte olduğu hallerde açılır. Dava ile amaçlanan husus saldırı oluşturan duruma son verilmesidir. Ancak saldırı sona ermiş ise artık bu davanın açılması mümkün değildir. Bu durumda saldırının etkileri devam ediyor

---

²⁶³Eren, 2014, a.g.k., 782; A. Genç Arıdemir (2008). *Sözleşmeye aykırılıktan doğan manevi tazminat*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s.78.

²⁶⁴H. Bulut (2006). *Yargıtay kararları doğrultusunda kişilik hakları ve kişilik haklarına saldırıdan kaynaklanan hukuk davaları*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 177; Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 153-155; S. Helvacı (2001). *Türk ve İsviçre hukuklarında kişilik hakkını koruyucu davalar*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 128; S. Helvacı (2016). *Gerçek kişiler*. (7. bası), İstanbul: Legal Yayıncılık, s. 158; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 226-227.

²⁶⁵Doğan, 2013a, a.g.k., 151; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 449.

ise tespit davası, saldırının yeniden gerçekleşmesi tehlikesi bulunuyorsa önleme davası açılması düşünülebilir. Bu dava sonucunda hakim davalı tarafı saldırıya son vermeye mahkum edecektir. Kişinin hayat ve vücut bütünlüğüne yapılan saldırılarda saldırının gerçekleşmesi ile sona ermesi aynı anda olacağı için bu davanın açılabilmesinin oldukça nadir olduğu, davanın daha çok manevi, mesleki ve ekonomik değerlere saldırı hallerinde açılacağı ifade edilmektedir. Bu davada hakim iddia edilen durumun kişilik hakkına saldırı niteliğinde olup olmadığını kendisi değerlendirecek, bu husus ile ilgili olarak bilirkişiye başvurmayacaktır.²⁶⁶ Gen analizleri ile de kişinin vücut bütünlüğü ihlal edilebileceği için saldırıya son verilmesi davası ile karşılaşılacağı düşünülebilir. Ancak gen analizi neticesinde elde edilen genetik veriler kişinin rızası olmaksızın bir sisteme kaydedilmişse bu kaydın silinmesi saldırıya son verilmesi davasına konu olabilir. Hastanın kan grubunu tespit etmek amacıyla alınan kandan soybağı tespiti yapıldığının öğrenildiği halde de sonucun açıklanmaması için bu davanın açılacağı ifade edilmektedir.²⁶⁷

3.1.1.3. Tespit davası

Tespit davası, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 106. maddesinde düzenlenmiş olup, bir hakkın ya da hukuki ilişkinin varlığının veya yokluğunun ya da bir belgenin sahte olup olmadığının belirlenmesi amacıyla açılan davalardır. Kanunda belirtilen istisnai durumlar dışında tespit davası açılabilmesi için davacının hukuken korunmaya değer güncel bir yararının bulunması gerekir. Güncel yararın bulunması için üç şartın birlikte gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu şartlar davacının bir hakkının ya da hukuki durumunun güncel bir tehlike ile tehdit edilmiş olması, söz konusu tehdit nedeniyle davacının hukuki durumunun tereddütlü olması ve bu hususun davacıya zarar verebilecek nitelikte bulunması, başka bir şekilde ortadan kaldırılması mümkün olmayan tehlikenin tespit hükmü ile giderilmeye elverişli olmasıdır. Ancak tespit davası bir kanun hükmü ile açıkça düzenlenmiş ise güncel yarar şartının araştırılması kural olarak gerekmez. Tespit davaları müspet ve menfi tespit davaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Müspet tespit davası bir hakkın veya hukuki ilişkinin varlığının belirlenmesi için açılırken, menfi tespit

---

²⁶⁶Bulut, 2006, a.g.k., 178-179; Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 152-153; Helvacı, 2016, a.g.k., 158; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 224-226.

²⁶⁷Doğan, 2013a, a.g.k., 151.

davası bir hak veya hukuki ilişkinin yokluğunun tespiti için açılır. Tespit davası sonucunda verilecek kararlar yalnızca tespit hükmüdür, edaya yönelik bir emir içermez. Tespit hükmü, kesin hüküm ve kesin delil oluşturur.²⁶⁸

Bu davanın genel tespit davasının kişilik haklarına saldırı açısından özel olarak düzenlenmiş hali olduğu belirtilmektedir. Tespit davası, saldırının sona erdiği ancak etkilerinin hala devam ettiği hallerde açılabilir.²⁶⁹ Kişilik haklarına yapılan saldırı büyük bir çevre tarafından duyulmuş olmasına rağmen elde edilecek mahkeme kararı sadece davanın taraflarınca bilinecektir. Bu nedenle hukuka aykırılığı tespit eden mahkeme kararının toplum tarafından da bilinmesini sağlamak için davacıya düzeltmenin veya kararın üçüncü kişilere bildirilmesini ya da yayınlamasını talep hakkı tanınmıştır.²⁷⁰ Kişinin genetik özellikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığı örneğin işten çıkarıldığı ya da işe alınmadığı, işveren tarafından gen analizine zorlandığı, kendisinden daha yüksek sigorta primi talep edildiği hallerde kişi bu hukuka aykırılığın tespiti için dava açabilir.²⁷¹

3.1.1.4. Vekâletsiz iş görme davası

Vekâletsiz iş görme, temsil yükümlülüğü altında olmayan ve aralarında vekâlet veya iş görme temelli sözleşmeler bulunmayan kişilerin kendisi veya bir başkası menfaatine işlem yapması olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda kavramda yer alan vekâletsiz ifadesi taraflar arasında yalnızca vekâlet sözleşmesinin bulunmamasını değil iş görenin kanuni, sözleşmesel ya da ahlaki yükümlülüğünün bulunmaması ile temsil yetkisinin yokluğunu da ifade etmektedir. Vekâletsiz iş görmede işlem yapan kişi iş gören, hukuk alanında işlem yapılan kişi ise iş sahibi olarak adlandırılır. Vekâletsiz iş

---

²⁶⁸R. Arslan; E. Yılmaz ve S. Taşpınar Ayvaz (2016). *Medenî usul hukuku*. (2. baskı), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 293-294; H. Pekcanitez (2017). *Medenî usûl hukuku*. (15. bası). (Ed: H. Pekcanitez, M. Özekes, M. Akkan, H. Taş Korkmaz), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 975, 979; S. Tanrıver (2018). *Medenî usûl hukuku*. (Tümüyle gözden geçirilmiş, yenilenmiş ve genişletilmiş 2. bası), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 584-585.

²⁶⁹Buradaki özel tespit davası sona eren tecavüze bağlandığı için gelecekte meydana gelebilecek bir tecavüz tehdidine dayanarak genel tespit davası açmak mümkün değildir. Bu halde önleme davası açılabilir. Ancak dava saldırıyı gerçekleştiren kişi tarafından açılacaksa bu dava genel tespit davası olacaktır. Helvacı, 2001, a.g.k., 134-135.

²⁷⁰Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 155; Helvacı, 2016, a.g.k., s. 160; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 228-229. Kanunkoyucu herhangi bir ayırım yapmadığı için söz konusu talebin önleme, saldırıya son verilmesi ve tespit davasının her üçünde de ileri sürülebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu yönde karar verilebilmesi talebe bağlıdır. Bulut, 2006, a.g.k., 179.

²⁷¹Doğan, 2013a, a.g.k., 153; Sarıkaya, 2011, a.g.k., 107.

görme; gerçek vekâletsiz iş görme ve gerçek olmayan vekâletsiz iş görme olarak ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu ayırım açısından belirleyici olan husus gerçekleştirilen iş görme faaliyetinin kimin menfaatine olduğudur. Gerçek vekâletsiz iş görmeye iş, iş sahibinin menfaatine görülmekte ve bu durum hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilmektedir. Gerçek olmayan vekâletsiz iş görmeye ise iş görenin kendisinin ya da üçüncü bir kişinin menfaati ön plandadır ve bu nedenle hukuka aykırı bir işlem yürütülmektedir. Gerçek olmayan vekâletsiz iş görenin yaptırımını bir özel hukuk cezası niteliğinde olan menfaat devridir.²⁷²

Medeni Kanun'un 25. maddesinde kişilik hakkı ihlalinde menfaat devri talebi özel olarak düzenlenmiştir. İlgili maddede vekâletsiz iş görme ifadesi kullanılmış olsa da bu ifade ile kastedilenin gerçek olmayan vekâletsiz iş görme olduğu konusunda bir duraksama bulunmamaktadır. Devri gereken menfaatin varlığını ve miktarını ispat yükü kişilik hakkı ihlal edilen kişi üzerindedir. Ancak kişilik hakkı ihlal edilen kişinin elde edilen menfaati tam olarak ispat edemeyeceği durumlar bulunduğu için hayatın olağan akışı dikkate alınarak miktarın hakim tarafından hakkaniyete göre takdir edileceği de ifade edilmektedir.²⁷³

Vekâletsiz iş görme davası ile kişilik hakkı saldırıya uğrayan kişi, failin bu sebeple elde ettiği kazancı vekâletsiz iş görme hükümlerine göre talep etmektedir. Bu husus önleme, saldırıya son verilmesi ve tespit davalarının gerekli tatmini sağlayamadığı durumlarda önem kazanmakta ve onları tamamlayıcı bir işleve sahip olmaktadır. Bu davanın mağdurun elde etmek istemediği ya da elde edemeyeceği bir kazancın failde kalmasını engellediği için önemli olduğu ifade edilmektedir. Çünkü ortada mağdurun elde etmek istediği ya da elde edebileceği bir kazanç varsa bu mağdur için mahrum kalınan kazanç kapsamında bir zarardır. Bu zararın tazmin edilmesi de maddi tazminat davası ile istenebilir. Ancak mağdurun elde etmek istemediği ya da elde edemeyeceği bir

---

²⁷²G. S. Aydın (2017). *Kişilik hakkı ihlâlinden doğan vekâletsiz işgörme*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 24-25; E. Baş Süzel (2015). *Gerçek olmayan vekâletsiz iş görme menfaat devri yaptırımı*. (1. baskı), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 7; F. Eren (2014). *Borçlar hukuku genel hükümler*. (16. baskı), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 605; F. Eren (2018). *Borçlar hukuku özel hükümler*. (6. baskı), Ankara: Yetkin Yayınları, s. 897; H. G. Özdemir (2001). *Roma ve Türk hukuklarında vekâletsiz iş görme*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 77, 137; U. Saruhan (2018). *Gerçek vekâletsiz işgörme*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 34-36; 43-45. Vekâletsiz iş görme türlerine ilişkin terminoloji açısından ayrıntılı bir açıklama için bkz: Aydın, 2017, a.g.k., 21 vd.; Vekâletsiz iş görenin; caiz gerçek vekâletsiz iş görme, caiz olmayan gerçek vekâletsiz iş görme, iyiniyetli gerçek olmayan vekâletsiz iş görme ve kötüniyetli gerçek olmayan vekâletsiz iş görme olmak üzere dördü kategoride ele alınması ile ilgili olarak bkz: Eren, 2018, a.g.k., 898 vd.; Saruhan, 2018, a.g.k., 49 vd. Ayrıca menfaat devrinin özel hukuk cezası niteliğinde olduğunu söylemenin isabetli olmadığına ilişkin olarak bkz: Aydın, 2017, a.g.k., 40.

²⁷³Aydın, 2017, a.g.k., 227; Baş Süzel, 2015, a.g.k., 278, 290-291.

kazanç varsa ortada bir zarar bulunmadığından bu kazanç gerçek olmayan vekâletsiz iş görme hükümlerine göre istenebilir.²⁷⁴ Gen analizi sonucunda elde edilen genetik verilerin bir kazanç karşılığında başkalarına verilmesi, gen analizine maruz kalan kişi genetik verilerini açıklayarak bir kazanç elde etmek istemiyorsa vekâletsiz iş görmeden kaynaklanan davaya vücut verebilir. Örneğin sigorta yaptırmak isteyen bir kişinin genetik verilerinin sigorta şirketine satılması bu kapsamda düşünülebilir. Öte yandan birçok insanın genetik verisine sahip kişinin elde edeceği kazanç, tek başına kişinin elde edebileceği kazançtan çok daha yüksek olacaktır. Bu durumda ortada mağdurun elde etmek istemediği ya da elde edemeyeceği bir kazanç bulunmaktadır.²⁷⁵

3.1.1.5. Maddi tazminat davası

Tazminat davası; borcun borçlunun kusuru ile ifa edilmemesi ya da haksız fiil sonucunda zarara uğranılması halinde açılabilir. Maddi tazminat ile amaçlanan husus zarar verici olay ortaya çıkmasaydı zarar gören hangi durumda bulunacak idiye o durumun yeniden sağlanmasıdır. Bu dava ile kişilik hakkı saldırıya uğrayan kişinin uğradığı maddi zararın tazmini talep edilir. Maddi tazminat davası ile çoğu zaman zararın para ile giderilmesi talep edilse de mümkün olan hallerde aynen tazmin talep edilebileceği de unutulmamalıdır. Hakim davacının tazminat tarzı konusundaki talebi ile bağlı değildir. Borçlar Kanunu'nun 51. maddesi ile hakime tazminatın kapsamını ve ödenme biçimini, durumun gereğini ve özellikle kusurun ağırlığını göz önüne alarak belirleme yetkisi verilmiştir. Maddi tazminat talebi bir alacak hakkı olup bu hak bir başkasına devredilebileceği gibi mirasçılara geçmesi de mümkündür.²⁷⁶

Maddi tazminat davası açılabilmesi için fiil, hukuka aykırılık, zarar, illiyet bağı ve kusur unsurlarının bulunması gerekir. Fiil, zararı ortaya çıkaran davranış olup sadece yapma şeklinde ortaya çıkan fiiller değil gerekli harekette bulunmama, hareketsiz kalma

---

²⁷⁴Aydın, 2017, a.g.k., 32-35; Dural ve Öğüz, 2016, a.g.k., 156; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 239. Gerçek olmayan vekâletsiz iş görmenin tespitinde mağdurun kazancı elde etmek isteyip istemesinin önemi ve etkisi olmadığı hakkında bkz: Baş Süzel, 2015, a.g.k., 283.

²⁷⁵M. O. Vuraloğlu (2018). Kişisel verilerin işlenmesi suretiyle kişilik hakkı ihlalinde kazancın devri talebi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), s. 188.

²⁷⁶Eren, 2014, a.g.k., 774-777, 1035; H. N. Nomer (2013). *Borçlar hukuku genel hükümler*. (Gözden geçirilmiş 13. baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 180; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 68-70.

gibi yapmama şeklindeki davranışlar da bu kapsamda değerlendirilir.²⁷⁷ Dolayısıyla gen analizi yapılırken yeterli dikkat ve özenin gösterilmemesi, bu nedenle genetik verilerin kişinin rızasına aykırı olarak başkalarının eline geçmesi halinde diğer unsurlar da varsa hukuki sorumluluğun doğacağı açıktır.

Hukuka aykırılık, fiilin hukuk kurallarına aykırılık oluşturmasıdır. Hukuka aykırılık sorumluluğun unsurlarından biri olmakla birlikte kanunda bu unsurun tanımı yapılmamış ve hangi fiillerin hukuka aykırı sayılacağı belirlenmemiştir. Bu nedenle hukuka aykırılık somut olayın özelliklerine göre belirlenecektir. Kişilik haklarını ihlal eden fiiller hukuka uygunluk sebebi bulunmadığı sürece hukuka aykırı kabul edilecektir. Hukuka uygunluk sebeplerinden biri olan zarar görenin rızası vücut bütünlüğüne yönelik müdahalelerde ayrı bir öneme sahiptir. Ancak zarar görenin rızasının fiili hukuka aykırı olmaktan çıkarabilmesi rızanın geçerli olmasına bağlıdır.²⁷⁸ Sözleşmeden doğan sorumluluk kapsamında ise borçlunun sözleşmeden doğan yükümlülüklerine aykırı davranarak ya da sözleşmeden doğan yükümlülüklerini hiç veya gereği gibi ifa etmeyerek kişilik hakkını ihlal etmesi maddi tazminat talebine vücut verebilir.²⁷⁹

Zarar, tazminat borcunun ortaya çıkabilmesi için en önemli unsurlardan biridir. Ortada bir zarar yoksa tazminat borcunun doğmayacağı da açıktır. Maddi tazminat davası açılabilmesi için de maddi zararın varlığı aranır. Maddi zarar, kişinin iradesi dışında malvarlığında meydana gelen ve para ile ölçülebilen zarar olarak tanımlanmaktadır. Bu zarar malvarlığında azalma ya da ileride meydana gelecek çoğalmayı önleme şeklinde ortaya çıkabilir.²⁸⁰

---

²⁷⁷Eren, 2014, a.g.k., 517; M. Kıcalıoğlu (2015). *Haksız fiillerden doğan tazminat davaları*. Ankara: Yetkin Yayınları, s. 181, 446, 448; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 13.

²⁷⁸Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 23. Rızanın geçerli olabilmesi için bulunması gereken koşullar ile ilgili olarak bkz: 1.2.7. Gen analizlerinin hukuka uygunluk nedenleri s. 16 vd.

²⁷⁹Eren, 2014, a.g.k., 586, 1051; F. Erlüle (2015). *Türk Borçlar Kanunu'na göre bedensel bütünlüğün ihlalinde manevi tazminat*. (Gözden geçirilmiş 2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 155-156; S. Güleç Uçakhan (2017). *Maddi tazminat esasları ve hesaplanması*. (Güncellenmiş 8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 256; Kıcalıoğlu, 2015, a.g.k., 450. Haksız fiil sorumluluğunun unsurlarından biri olan hukuka aykırılığın karşılaştırmalı hukukta nasıl düzenlendiğine ilişkin olarak bkz: P. Çağlayan Aksoy (2016). *Hukuku ve ahlâka aykırılık unsurları çerçevesinde salt malvarlığı zararlarının tazmini*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 36 vd.

²⁸⁰E. Büyüksağış (2007). *Yeni sosyo-ekonomik boyutuyla maddi zarar kavramı*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 49; Eren, 2014, a.g.k., 520, 521; Güleç Uçakhan, 2017, a.g.k., 261; M. R. Karahasan, 2001a, *Tazminat hukuku maddî tazminat*. Cilt 1. (Genişletilerek yenilenmiş ve düzenlenmiş 6. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 54; Kıcalıoğlu, 2015, a.g.k., 195-198; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 39. Maddi zararın çeşitleri için bkz: Büyüksağış, 2007, a.g.k., 53 vd; Eren, 2014, a.g.k., 526 vd; Güleç Uçakhan, 2017, a.g.k.; 261-262; Karahasan, 2001a, a.g.k., 55 vd.; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 39. Maddi zarar kavramını genişletme eğilimi, bu eğilimin eleştirisi ve maddi zarar tanımlanırken para karşılığında piyasaya arz edilebilirlik ölçütünün kullanılması yönünde bir öneri için bkz: Büyüksağış, 2007, a.g.k., 163 vd.

Kusur, Borçlar Kanunu'nun 49. maddesinde sorumluluğun unsurlarından biri olarak düzenlemişse de kanunda kusurun tanımı yapılmamıştır. Kusur, davranış ile ilgili olumsuz bir duruma işaret etmektedir. Kusurun kast ve ihmâl olmak üzere iki türü olduğu kabul edilmektedir. Hukuka aykırı sonucun bilinmesi ve istenmesi kast olarak tanımlanmaktadır. İhmâl ise hukuka aykırı sonuç istenmemesine rağmen şartların gerektirdiği dikkat ve özenin gösterilmemesidir. Ancak bu ayırım istisnai haller dışında tazmin borcunun doğması açısından bir fark yaratmaz.²⁸¹ Kusursuz sorumluluk hallerinde ise kusur unsuru aranmayacaktır. Birden çok sorumlunun bulunması halinde kusur bunların birbirine rücu durumunun değerlendirilmesinde göz önüne alınır. Haksız fiil sorumluluğunda kural olarak kusuru zarar gören ispat edecektir. Ancak borca aykırılık varsa Borçlar Kanunu madde 112'de yer alan kusur karinesi burada da uygulama alanı bulacak ve borçlu kusursuzluğunu ispat ile yükümlü olacaktır.²⁸² Borçlar Kanunu'nun 115. maddesi uyarınca borçlunun hafif kusurundan sorumlu olmayacağına ilişkin olarak tarafların sözleşmeye kayıt koyması mümkündür. Ancak maddenin ikinci fıkrası uyarınca sorumluluk, kanun ya da yetkili makamlar tarafından verilen izinle yürütülen bir hizmet, meslek veya sanat faaliyetinden doğuyorsa borçlunun hafif kusurundan sorumlu olmayacağına ilişkin yapılan anlaşmalar geçersiz olacağından gen analizleri bakımından tarafların sorumsuzluk anlaşması yapması mümkün değildir.²⁸³ Gen analizi sonucu elde edilen verilerin açıklanması nedeniyle kişinin işten çıkarılması, kendisinden daha yüksek sigorta primi istenmesi gibi genetik ayrımcılık hallerinde kişi maddi bir zarara uğrayacağından bu zararını maddi tazminat davası ile isteyebilir.

Meydana gelen zarar ile fiil arasında bulunan bağ illiyet bağı olarak adlandırılmaktadır. İlliyet bağı sorumluluğun doğması için temel ve kurucu bir unsur olup bu unsur olmadan bir kişinin sorumluluğunun doğması mümkün olmaz. İlliyet bağının varlığı hem sözleşme sorumluluğunda hem de haksız fiil sorumluluğunda mutlaka aranacaktır.²⁸⁴

---

²⁸¹Borçlar Kanunu'nun 49. maddesinin 2. fıkrasında ahlaka aykırı bir fiil ile başkasına verilen zararın giderilmesi için kusurun kasıt şeklinde olmasını aranmaktadır. Sözleşme sorumluluğunda da bazı durumlarda kusurun kasıt derecesinde olması aranmıştır. Eren, 2014, a.g.k., 574.

²⁸²Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 159; Eren, 2014, a.g.k., 569, 574-576, 581; Kıcalıoğlu, 2015, a.g.k., 453-454; Oğuzman ve Öz, 2016a, a.g.k., 406; Oğuzman ve Öz, 2016b, 54-56.

²⁸³Oğuzman, Selici ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 232-233; K. Oğuzman ve T. Öz (2016a). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Cilt 1. (Gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş 12. bası). İstanbul. Vedat Kitapçılık, s. 406,413.

²⁸⁴Eren, 2014, a.g.k., 536, 537; Kıcalıoğlu, 2015, a.g.k., 482. İlliyet bağı ile ilgili olarak şart teorisi, uygun illiyet bağı teorisi için bkz: Eren, 2014, a.g.k., 538 vd.; Kıcalıoğlu, 2015, a.g.k., 483; Oğuzman ve Öz, 2016b, 45 vd.

Maddi tazminat davası; saldırıya son verilmesi davası, tespit davası, vekâletsiz iş görme davası ve manevi tazminat davası ile birlikte açılabilirken saldırının önlenmesi davası ile birlikte açılmaz. Çünkü saldırının önlenmesi davası saldırı gerçekleşmeden yani zarar doğmadan önce açılmaktadır. Önleme, saldırıya son verilmesi ve tespit davasının açılabilmesi için kişilik haklarına saldırının bulunması yeterliyken tazminat davalarının açılabilmesi için kusur ve zararın varlığı aranır.²⁸⁵

3.1.1.6. Manevi tazminat davası

Öğretide manevi tazminatın amacı ile ilgili tatmin görüşü, ceza görüşü, telafi görüşü, önleme ve caydırma görüşü, denkleştirme görüşü olmak üzere farklı görüşler ileri sürülmektedir.²⁸⁶ Yargıtay kararlarında ise devamlı olarak manevi tazminatın zarara uğrayanda manevi huzuru doğurmayı gerçekleştirecek tazminata benzer fonksiyonu olan özgün bir nitelik taşıdığı, bir ceza olmadığı, olay nedeniyle duyulan acı ve üzüntünün kısmen de olsa giderilmesinin amaçlandığı, malvarlığına ilişkin bir zararın karşılanmasının amaçlanmadığı, zenginleşme aracı olmadığı hususları vurgulanmaktadır.²⁸⁷ Manevi tazminat davası ile kişilik değerlerinin ihlalden doğan manevi zarar tazmin edilmekte, zarar görenin malvarlığı arttırılarak duyulan üzüntü, çekilen acı dindirilmeye çalışılmaktadır.²⁸⁸ Çeşitli kanunlarda manevi tazminat davası açılacak haller²⁸⁹ özel olarak düzenlenmiş olmakla birlikte Borçlar Kanunu'nun 58.

²⁸⁵Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 157-158; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 69. Ancak kusursuz sorumluluk hallerinde kusur şartı aranmayacaktır.

²⁸⁶Söz konusu görüşlerin ayrıntılı açıklaması için bkz: Eren (2014), a.g.k., 784 vd; Erlüle, 2015, 73 vd.; Genç Arıdemir, 2008, a.g.k., 7 vd.

²⁸⁷Yargıtay 4. Hukuk Dairesinin 11.12.2019 tarih ve 2017/1883 Esas ve 2019/5934 Karar sayılı kararı; Yargıtay 17. Hukuk Dairesinin 11.12.2019 tarih ve 2019/1103 Esas ve 2019/11798 Karar sayılı kararı; Yargıtay 17. Hukuk Dairesinin 11.12.2019 tarih ve 2019/1015 Esas ve 2019/11799 Karar sayılı kararı; Yargıtay 4. Hukuk Dairesinin 09.12.2019 tarih ve 2019/2790 Esas ve 2019/5881 Karar sayılı kararı; Yargıtay 17. Hukuk Dairesinin 04.12.2019 tarih ve 2019/2242 Esas ve 2019/11499 Karar sayılı kararı; Yargıtay 13. Hukuk Dairesinin 23.10.2019 tarih ve 2016/20094 Esas ve 2019/10401 Karar sayılı kararı; Yargıtay 17. Hukuk Dairesinin 23.10.2019 tarih ve 2017/2035 Esas ve 2019/9868 Karar sayılı kararı; Yargıtay 17. Hukuk Dairesinin 23.10.2019 tarih ve 2017/2978 Esas ve 2019/9888 Karar sayılı kararı; Yargıtay 4. Hukuk Dairesinin 15.02.2018 tarih ve 2017/5711 Esas ve 2018/958 Karar sayılı kararı. <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

²⁸⁸M. R. Karahasan (2001b). *Tazminat hukuku manevi tazminat*. Cilt 2. (Genişletilerek yenilenmiş ve düzenlenmiş 6. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 62; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 257.

²⁸⁹Burada incelenen Medeni Kanun'un 25. maddesinde düzenlenen manevi tazminat dışında aynı kanunun 121. maddesi nişanın bozulması halinde manevi tazminatı, 174. maddesi boşanma halinde manevi tazminatı, Borçlar Kanunu'nun 56. maddesi beden bütünlüğünün zedelenmesi halinde manevi tazminatı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 70. maddesi eser üzerindeki manevi hakların ihlalden manevi

maddesi manevi tazminat ile ilgili genel bir hüküm getirmiştir. Maddi tazminatta olduğu gibi manevi tazminat da sadece sözleşme dışı sorumluluk hallerinde değil sözleşme sorumluluğu kapsamında da talep edilebilir. Manevi tazminat talebinin devri ya da mirasçılara geçmesine ilişkin olarak Borçlar Kanunu'nda bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Medeni Kanun'un 25. maddesinde konu ile ilgili bir hüküm getirilmiş, manevi tazminat talebinin karşı tarafça kabul edilmesi halinde devredilebileceği, mirasbırakan tarafından ileri sürülmüş olması halinde de mirasçılara geçeceği kabul edilmiştir.²⁹⁰

Maddi tazminatta olduğu gibi manevi tazminata hükmedilebilmesi için de fiil, hukuka aykırılık, zarar, illiyet bağı ve kusur unsurları aranacaktır. Kişilik haklarını ihlal eden fiiller maddi tazminat yanında manevi tazminat talebini de gündeme getirebilir.²⁹¹

Manevi tazminata hükmedilebilmesi için manevi zararın oluşması gerekir. Manevi zarar, kişinin malvarlığı dışındaki manevi varlığında meydana gelen eksilme olup manevi açıdan uğranılan kayıpları ifade eder. Çoğu zaman manevi zarara uğrayan kişinin duygu dünyasında acı, üzüntü, ruhsal sarsıntı ya da çöküntü gibi birtakım tepkiler ortaya çıkmaktadır.²⁹² Genetik olarak bir hastalığı bulunup bulunmadığını ya da hangi hastalıklara yatkın olduğunu öğrenmek istemeyen birine bunların söylenmesi ve yaşamını bu bilgiyle devam ettirmek zorunda bırakılması manevi zarara yol açabilir.²⁹³ Yine kişinin genetik özellikleri nedeniyle ayrımcılığa uğraması örneğin işten çıkarılması, eğitim hakkının elinden alınması gibi hallerde de kişinin manevi zarara uğraması yüksek ihtimaldir.

Manevi tazminat genellikle bir miktar para olarak belirlenir. Ancak Borçlar Kanunu madde 58 uyarınca hakim para yerine veya para ile birlikte başka bir manevi tazminat belirleyebilir, saldırıyı kınayan bir karar verip bu kararın yayınlanmasına hükmedebilir.²⁹⁴

---

tazminatı, Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 149. maddesi sınai mülkiyet hakkına tecavüzde manevi tazminatı özel olarak düzenlemiştir.

²⁹⁰Eren, 2014, a.g.k., 780-782; Nomer, 2013, a.g.k., 191; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 274. Söz konusu düzenlemenin çağdaş eğilimlere ve gerçeklere uymadığına ilişkin bir eleştiri için bkz: Eren, 2014, a.g.k., 788.

²⁹¹Arıdemir, 2015, a.g.k., 104.

²⁹²Eren, 2014, a.g.k., 531; Erlüle, 2015, a.g.k., 133; Karahasan, 2001, a.g.k., 56; Kıcıoğlu, 2015, a.g.k., 478; Oğuzman ve Öz, 2016b, a.g.k., 268. Manevi zarar ile ilgili objektif, subjektif ve karma teoriler için bkz: Arıdemir, 2008, a.g.k., 177 vd.; Eren, 2014, a.g.k., 532 vd.; Erlüle, 2015, a.g.k., 39 vd.

²⁹³Doğan, 2013a, a.g.k., 156.

²⁹⁴Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 158; Oğuzman, Seliçi ve Oktay Özdemir, 2015, a.g.k., 233-237.

3.2. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Kapsamında

Gen analizi sonucunda elde edilen veriler kişiyi dış dünyaya karşı somutlaştıran, insan genleri hakkında tıbbi bilgiler içeren ve kişiliğin bir parçası olan kişisel verilerdendir. Nitekim Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun 75, 76 ve 78. maddelerine göre alınan örnekler üzerinde yapılan inceleme sonuçlarının kişisel veri niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesinde de açıkça genetik verilerden bahsedilmiş ve bu verilerin özel nitelikli kişisel veri olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle genetik veriler kişilik haklarının ihlaline ilişkin genel hükümler dışında Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında da korunacaktır.²⁹⁵

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında ilgili kişi kanunun uygulanması ile ilgili taleplerini veri sorumlusuna iletebilir, talebinin kabul edilmemesi halinde Kişisel Verileri Koruma Kurulu'na başvurabilir. Veri sorumlusu kanunun 3/1-1 maddesinde kişisel verilerin işleme amaçlarını ve vasıtalarını belirleyen, veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu gerçek veya tüzel kişi olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda veri sorumlusu, kişisel verilerin işlenmesi ile ilgili olarak ne, nasıl, niçin, hangi sürelerle sorularının cevabını belirleyen kişidir.²⁹⁶ Kanunun 11. maddesinde ilgili kişiye veri sorumlusuna başvurarak kişisel verilerinin işlenip işlenmediğini, işlenme amacını ve amacına uygun kullanıp kullanmadığını öğrenme, bilgi talep etme, kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişileri bilme, kişisel verilerde yanlışlık veya eksiklik olması halinde düzeltilmesini, silinmesini veya yok edilmesini isteme, kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişilerin bildirilmesini isteme, zarara uğraması halinde zararın giderilmesini talep etme hakları tanınmıştır.²⁹⁷ Kanunun 16. maddesinde ise Veri Sorumluları Sicili tutulacağı ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin veri işlemeye başlamadan önce bu sicile kaydolmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda Veri Sorumluları Sicili Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiş, Yönetmeliğin 15. maddesinde sicile kayıt

²⁹⁵Gürbüz, 2011, a.g.k., 119; Özel ve Gönül, 2014, a.g.k., 446; Sonat, 2013, a.g.k., 331. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 3. maddesinde yer alan tam anonimleştirme tanımının genetik veriler için uygun olmadığı ve değişmesi gerektiği yönünde bkz: Akarsu, 2018, a.g.k., 49.

²⁹⁶H. M. Develioğlu (2017). *6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile karşılaştırmalı olarak Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü uyarınca kişisel verilerin korunması hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 42; Taştan, 2017, a.g.k., 70. Veri Sorumluları Sicili Hakkında Yönetmelik madde 11 uyarınca tüzel kişilerde veri sorumlusu tüzel kişiliğin kendisidir.

²⁹⁷Bu hüküm ile ilgili kişilere dava açmadan kişisel verilerinin hukukla aykırı işlenmesinin durdurulması imkanı getirildiği için Medeni Kanun'da düzenlenen saldırıya son verilmesi ve tespit davalarına başvurunun pratik olmayacağı ifade edilmektedir. Taştan, 2017, a.g.k., 195-196.

yükümlülüğünün istisnaları düzenlenmiştir. Söz konusu istisnalar genetik verileri kapsamamaktadır. Ancak üniversiteler, araştırma merkezleri, şirketler, yazılımcılar gibi pek çok kuruluş genetik veri toplamaktadır. Herhangi bir kuruluşa bağlı olmadan genetik verileri toplayan grupların sicil kaydına alınıp alınmayacakları hususunda da bir açıklık bulunmamakta olup bunların da bir standarda bağlı olarak sicil kaydına alınmaları gerekmektedir.²⁹⁸

Veri sorumlusuna yapılan başvurunun reddedilmesi, verilen cevabın yetersiz bulunması ya da süresinde cevap verilmemesi hallerinde ilgili kişi Kişisel Verileri Koruma Kurulu'na şikayette bulunabilir. Kanununun 21. maddesine göre kurul dokuz üyeden oluşmakta, bunlardan beşini Türkiye Büyük Millet Meclisi, dördünü ise Cumhurbaşkanı seçmektedir.²⁹⁹ Kurul yaptığı inceleme sonucunda ihlalin varlığını tespit ederse tespit ettiği hukuka aykırılığın veri sorumlusu tarafından giderilmesine karar verir, ihlalin yaygın olduğunu tespit ederse bu konuda ilke kararı alır ve yayımlar, telafisi güç veya imkansız zararların doğması ve açıkça hukuka aykırılık olması halinde veri işlenmesinin veya verinin yurtdışına aktarılmasının durdurulmasına karar verebilir.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 11. maddesinde kişisel verilerin kanuna aykırı olarak işlenmesi sebebiyle zarara uğranılması halinde zararın giderilmesini talep etme hakkı olduğu düzenlenmiş, 14. maddesinde de kişilik hakkı ihlal edilenlerin genel hükümlere göre tazminat hakkının saklı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla veri sorumlusuna başvuru ve Kurula şikayet hallerinde de kişilik hakkının ihlali sebebiyle genel hükümlere dayanılarak maddi ve manevi tazminat davası açılması mümkündür.

Kişisel Verileri Koruma Kurulu 31.01.2018 tarih ve 2018/63 sayılı ilke kararı³⁰⁰ ile özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinde veri sorumluları tarafından alınması gereken önlemleri belirlemiştir. Kurulun diğer kararlarına bakıldığında doğrudan genetik veriler ile ilgili bir karara rastlanmasa bile kişisel verilere erişim yetkisi bulunan veri sorumlularının yetkileri ve amaçları dışında verileri işlemelerinin veya üçüncü kişilerle paylaşmalarının engellenmesi için tedbir alınması gerektiği, kişilerin kimlik ve iletişim bilgileri gibi kişisel verilerinin sorgulanmasına olanak veren yazılım/program/uygulamaların kullanılmasının veri güvenliği ihlallerine yol açacağı ve

---

²⁹⁸Akarsu, 2018, a.g.k., 50.

²⁹⁹İlgili maddede Kurul üyesi olabilmek için aranan şartlara bakıldığında kişisel verilerin korunması ile ilgili herhangi bir uzmanlık istenmediği, sadece dört yıllık lisans düzeyinde öğrenim görmüş olmak şartının yer aldığı görülmektedir.

³⁰⁰<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4110/2018-10> (Erişim tarihi: 11.02.2020)

veri sorumluları hakkında idari işlem tesis edileceği belirtilmiştir.³⁰¹ Kurul son zamanlarda özel nitelikli kişisel veri niteliğinde olan sağlık verisinin bir gazetede köşe yazısına konu edilmesi ile ilgili olarak da Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesindeki şartlardan birine dayanılmadığı için gazete hakkında idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.³⁰²

3.3. Ceza Hukuku Kapsamında

Gen analizi sonucu elde edilen verilerin hukuka aykırı ve ayrımcılık teşkil edecek şekilde kullanılması ceza hukuku alanında birtakım yaptırımları gündeme getirecektir. Her ne kadar Türk Ceza Kanunu'nda gen analizleri ile ilgili özel bir düzenleme bulunmasa da gerek gen analizinin insan vücudu üzerinde gerçekleştirecek bir eylem olması gerekse elde edilen verilerin kişisel veri niteliğinde olması Türk Ceza Kanunu kapsamında düzenlenen bazı suçların işlenmesi ihtimalini doğurmaktadır. Her bir suçun ayrı ayrı incelenmesi bu tezin sınırlarını aşacağından Türk Ceza Kanunu kapsamında gen analizleri ile ilgili olarak işlenebilecek suçlar ayrı başlıklar halinde ele alınacak ve genel olarak açıklanacaktır.

3.3.1. İnsanlığa karşı suçlar

İnsanlığa karşı suçlar kavramı özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası hukuk metinlerinde yer almaya başlamış ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler kavramın içeriğinin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Uluslararası hukukta insanlığa karşı suçlar en geniş ve ayrıntılı şekilde Roma Statüsü'nde düzenlenmiştir. Statü'nün 7. maddesi insanlığa karşı suçları tanımlamaktadır. Hukukumuzda da insanlığa karşı suçlar Türk Ceza Kanunu'nun 77. maddesinde yer almaktadır. Ancak her iki madde arasında suçun maddi unsuru yönünden fark olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Roma Statüsü'nde insanlığa karşı suçlar herhangi bir sivil topluluğa karşı geniş çapta veya sistematik bir saldırının bir parçası olarak işlenen belli eylemler olarak sayılmışken Türk

---

³⁰¹Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 31.05.2018 tarih ve 2018/63 sayılı ilke kararı. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/5248/2018-63> (Erişim tarihi: 11.02.2020); Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 18.10.2019 tarih ve 2019/308 sayılı ilke kararı. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6568/2019-308> (Erişim tarihi: 11.02.2020)

³⁰²Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 09.12.2019 tarih ve 2019/372 sayılı kararı. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6663/2019-372> (Erişim tarihi: 11.02.2020)

Ceza Kanunu'nda belli fiillerin siyasi, felsefi, ırki veya dini saiklerle toplumun bir kesimine karşı bir plan doğrultusunda işlenmesinin insanlığa karşı suç oluşturacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Statü'de toplu yok etme, sürgün veya halkın zorla nakli, zorla kısırlaştırma, siyasi veya diğer nedenlerle kovuşturma, kişilerin zorla kaybedilmesi, ırk ayrımcılığı fiilleri de sayılmışken bu fiiller Türk Ceza Kanunu'nun 77. maddesinde yer almamaktadır. Bu nedenle ilgili fiiller Türk Ceza Kanunu uyarınca insanlığa karşı suç oluşturmayacaktır. Ancak söz konusu fiillerin Türk Ceza Kanunu'nda yer alan diğer suçları oluşturması mümkündür.³⁰³

Suçun maddi unsuru suçun bir plan doğrultusunda sistemli olarak işlenmesi, saldırının toplumun belli bir kesimine yönelik olması ve insanlığa karşı suç oluşturan fiillerden birinin işlenmesidir. Manevi unsur bakımından ise özel kast kabul edilmiştir. Bu doğrultuda fail siyasi, felsefi, ırki ya da dini saiklerle maddede sayılan fiillerden birini işlemelidir.³⁰⁴

Genetik özelliklerine göre gruplandırılmış bir kesime karşı bir plan doğrultusunda sistemli bir şekilde Türk Ceza Kanunu'nun 77. maddesinde sayılan fiillerin işlenmesi de insanlığa karşı suç teşkil edebilecektir. Her ne kadar madde metninde genetik saiklere yer verilmemiş olsa da çoğu durumda böyle bir uygulama siyasi ya da ırki saiklerle yapılacaktır. Genetik açıdan üstün bir ırk yaratılması için kasten öldürme ya da yaralama fiillerinin genetik açıdan alt grupta görülen bireylere karşı bir plan doğrultusunda sistematik bir şekilde işlenmesi mümkündür. Aynı şekilde genetik açıdan üstün olduğu varsayılan kadınların zorla hamile bırakılması da bu kapsamda gündeme gelebilir. Ayrıca söz konusu bireylerin benzer amaçlarla bilimsel deneye tabi kılınmaları ya da genetik olarak alt sınıf kabul edilen bireylerin köleleştirilmesi de mümkündür.³⁰⁵

---

³⁰³E. Azarkan (2003). Uluslararası hukukta insanlığa karşı suçlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), s. 275; S. Elekdağ (2006). *İnsanlığa karşı suçlar*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü, s. 5; A. Parlar ve M. Öztürk (2018). *Uygulamada uluslararası suçlar*. İstanbul: Aristo Yayınevi, s. 33. İnsanlığa karşı suçların tarihçesi için bkz: Azarkan, 2003, a.g.k., 276 vd; M. Delmas-Marty vd. (2012). *İnsanlığa karşı suç*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 16 vd.; A. Seymen Çakar (2012). İnsanlığa karşı suçlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, s. 170 vd.

³⁰⁴N. Aydın (2008). *Türk suç ve ceza hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 120-121; E. Şen ve E. Malbeleş (2011). *Türk Ceza Kanunu'nda uluslararası suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 44.

³⁰⁵Fransız Ceza Kanunu'na 2004 yılında insan türüne karşı suç kategorisi girmiş olup bu suç tipi öjenizm suçunu da kapsamaktadır. Delmas-Marty vd., 2012, a.g.k. 78.

3.3.2. Hayata karşı suçlar

Hukuk düzeni insan yaşamını üstün değer olarak kabul ettiğinden insan yaşamını koruyabilmek için insan öldürme suç olarak kabul edilmiştir. Türk hukukunda yaşam hakkından vazgeçmek mümkün olmadığından³⁰⁶ öldürülmeye rıza gösterme ceza hukuku açısından da herhangi bir etki doğurmayacaktır. Hayata karşı suçlar Türk Ceza Kanunu'nun 81. ve devamı maddelerinde kasten ve taksirle öldürme olmak üzere ikiye ayrılarak düzenlenmiştir. Kasten öldürme suçu serbest hareketli bir suç olup 81. maddede düzenlenen suçun işlenmesi için genel kast yeterlidir. Kasten öldürme suçunun ihmali davranış ile de işlenmesi mümkün olup kanun bunu ayrı bir maddede düzenlemiştir. Madde uyarınca ihmali bir davranışla ölümün meydana gelmesine sebep olan kişinin bu sonuçtan sorumlu olması için sonucu önlemek hususunda hukuken yükümlü olması gerekir. Bu yükümlülük kanundan veya sözleşmeden doğabilir.³⁰⁷

Genetik ayrımcılık sonucu olarak kasten insan öldürme suçunun işlenmesi mümkündür. Kasten öldürme suçu genetik özellikleri nedeniyle çocuğa ya da engelli kişilere karşı işlenebileceğinden kasten öldürme suçunun nitelikli halleri ile de karşılaşılabılır. Ayrıca genetik olarak kusurlu kabul edilen çocuklara bakma yükümlülüğü altında olan kişilerin bu yükümlülüklerini ihlal ederek kasten öldürme suçunu ihmali davranışla işleyebilecekleri de gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin anne babanın velayet ilişkisinin gereği olarak çocukları üzerinde koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunmaktadır. Çocuğun genetik yönden farklı olması nedeniyle anne baba bu yükümlülüğü ihlal ederek kasten öldürme suçunu işleyebilirler.

3.3.3. Vücut dokunulmazlığına karşı suçlar

Vücut bütünlüğü ve dokunulmazlığı da yaşam hakkı gibi kişilik hakkının bir parçası olup öncelikle Anayasanın 17. maddesi ile koruma altına alınmıştır. Bu maddeye uygun olarak Türk Ceza Kanunu'nda da vücut dokunulmazlığına karşı suçlar düzenlenmiştir. Bu suçlar içinde kasten yaralama ve insan üzerinde deney suçu da yer almaktadır.

---

³⁰⁶Ancak tedaviyi reddetme ve durdurma hakkının kullanılmasının kişinin yaşamından vazgeçmesine yol açabileceği yönünde yukarıda yapılan açıklamalar gözden uzak tutulmamalıdır. Bkz: 1.3.2.2. *Yaşam hakkı* s. 27 vd.

³⁰⁷Aydın, 2008, a.g.k., 131-133, 138; V. Özbek vd. (2015). *Türk ceza hukuku özel hükümler*. (Genişletilmiş ve güncellenmiş 9. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 101; G. Taneri (2014). *Vücut dokunulmazlığına karşı suçlar*. Ankara: Bilge Yayınevi, s. 20, 25, 117.

Kişinin vücuduna acı veren, sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan her eylem yaralamadır.³⁰⁸ Gen analizi de çoğu zaman kişinin vücudu üzerinde gerçekleştirileceğinden hukuka uygunluk nedenlerinden biri bulunmadan yapılan gen analizinin kasten yaralama suçunu oluşturması mümkündür. Kasten yaralama suçunun beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı işlenmesi halinde verilecek cezanın yarı oranında arttırılacağı düzenlenmiştir. Genetik özellikleri nedeniyle beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişinin vücuduna acı verecek şekilde gen analizinin gerçekleştirilmesi halinde suçun bu görünümüyle de karşılaşılabılır. Kasten yaralama fiilinin çocuk yapma yeteneğini ortadan kaldırması suçun neticesi sebebiyle ağırlaşmış şeklini oluşturmakta olup genetik olarak kusurlu kabul edilen ve bu nedenle çocuk yapma yeteneğinden mahrum bırakılmak istenen kişinin bu şekilde yaralanması da olanak dahilindedir. Kanun uyarınca kasten yaralama suçunun ihmali davranış ile de işlenmesi mümkün olduğundan genetik olarak kusurlu kabul edilen çocuklara bakma yükümlülüğü altında olan kişilerin bu yükümlülüklerini ihlal ederek kasten yaralama suçunu ihmali davranışla işlemeleri de mümkündür.

Kanundaki koşulların bulunmaması halinde insan üzerinde deney veya tedavi amaçlı deneme yapmak da kanunun 90. maddesinde suç olarak düzenlenmiştir. Genetik nedenlerle kişilerin rızası alınmadan ya da maddedeki koşullar gerçekleşmeden deneye tabi tutulmaları da bu suça vücut verecektir.

3.3.4. Çocuk düşürtme, düşürme veya kısırlaştırma suçları

Türk Ceza Kanunu 99., 100. ve 101. maddelerinde çocuk düşürtme, düşürme ve kısırlaştırma suçlarını düzenlemiştir. Türk hukukunda 10. haftaya kadar rıza üzerine ve yetkili kişiler tarafından yapılması şartıyla gebeliğin sona erdirilmesi mümkündür. Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 6. maddesinin 2. fıkrası ve Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 10. maddesinin 3. fıkrası uyarınca gebeliğin sona erdirilmesinde kişi evli

---

³⁰⁸Her fiilin yara açmadığı, psikolojik bir araz da yaratabileceği, yaralanma olmadan da vücut bütünlüğünün ihlal edilebileceği gerekçesiyle yaralama ifadesi eleştirilmekte müessir fiil ya da etkili eylem denmesinin daha isabetli olacağı belirtilmektedir. Z. Hafizoğulları ve M. Özen (2010). *Türk ceza hukuku özel hükümler kişilere karşı suçlar*. Ankara: U-S-A Yayıncılık, s. 70; Özbek vd., 2015, a.g.k., 193.

ise kocasının da izni aranmaktadır.³⁰⁹ Ancak Türk Ceza Kanunu açısından kocanın rızası bir önem taşımaz. Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen şartlar var olmak şartıyla gebe kadının rızası üzerine gebeliğin sona erdirilmesi suç oluşturmaz. Ayrıca kanunun 99. maddesinin 6. fıkrası uyarınca kadın bir suçun mağduru olması nedeniyle gebe kalmışsa rızasının bulunması ve 20. haftayı aşmaması şartıyla gebeliğin sona erdirilmesi mümkündür.³¹⁰ Tıbbi zorunluluk veya kanunun 99. maddesinin 6. fıkrasında belirtilen şartlar bulunmadıkça rızaya dayalı olsa dahi gebeliğin 10 haftadan fazla olduğu durumlarda gebelik sona erdirilemez. Bu durumda hem rıza gösteren kadın hem de çocuğu düşüren kişi cezalandırılacaktır.³¹¹ Söz konusu suçlar kasten işlenebilen suçlardır. Çocuk düşürtme ve düşürme suçlarının oluşabilmesi için kadının gebe olması gerekir. Ülkemizde yasaklanmış olsa da taşıyıcı annelik uygulaması yapılmışsa bu gebeliğe son verilmesi de çocuk düşürtme ya da düşürme suçuna vücut verecektir. Kısırlaştırma, tıbbi bir müdahale olup kişinin cinsel arzu ve faaliyetlerine zarar verilmeksizin cinsel üreme yeteneğinin ortadan kaldırılmasıdır. Kişinin rızası ile kısırlaştırılması mümkün olup geçerli rızaya dayanılmadan yapılan kısırlaştırma işlemi ile yetkili kişi tarafından yapılmayan kısırlaştırma işlemi suç sayılmıştır.³¹²

Genetik ayırıcı uygulamalar, kişilerin üreme hakkına müdahale şeklinde de karşımıza çıkabilir. Irk sağlığı açısından genetik olarak alt sınıf kabul edilen insanların çocuk sahibi olmalarının önlenmesi, bu insanların kısırlaştırılması, genetik yönden kusurlu olacağı düşünülen çocuğun dünyaya gelmesine izin verilmemesi gibi öjenik amaçlı uygulamalar bu duruma örnek verilebilir.³¹³ Dolayısıyla genetik nedenlerle de çocuk düşürtme, düşürme ve kısırlaştırma suçları işlenebilir. Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesi uyarınca gebelik süresi 10 haftadan fazla olsa da gebelik, annenin hayatını tehdit ediyorsa veya edecekse veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyete neden olacaksa sona erdirilebilir. Türk Ceza Kanunu'nda da tıbbi zorunluluk bulunması halinde 10 haftadan uzun gebeliklerin sona erdirilmesine izin

---

³⁰⁹ Çocuk sahibi olup olmama kararı, kişilik hakkı içerisinde olup kişinin kendi geleceğini belirleme hakkının gereği olarak gebeliğin sona erdirilmesinde kadının kendisinden başkasının izninin aranmasının isabetli bir düzenleme olmadığı görüşündeyiz.

³¹⁰ Belirtmek gerekir ki gebeliğin 20. haftayı aşmadığı ve kadının bir suçun mağduru olarak gebe kaldığını beyan ettiği hallerde başka bir koşul aranmadan gebeliğin sonlandırılması embriyoların aşı ve kozmetik sektöründe kullanılması göz önüne alındığında tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir. Ancak mağduru olunan suç ile ilgili soruşturma şartı getirilmesi de kadının hayatından endişe ettiği ve ismini açıklamak istemediği hallerde sorunlara sebep olacak ve kadının mağduriyetini arttıracaktır.

³¹¹ Özbek vd., 2015, a.g.k., 297, 301.

³¹² Aydın, 2008, a.g.k., 178; Hafizoğulları ve Özen, 2010, a.g.k., 130, 139.

³¹³ Öztan, 2006, a.g.k., 267.

verilmiştir. Bu sebeplerle genetik nedenlerle gebeliğe son verildiği hallerde doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyete neden olunacağı iddia edilebilir. Ancak her genetik farklılığın maddede belirtilenler açısından ağır maluliyete neden olmayacağı açıktır. Bu nedenle her somut durumun konunun uzmanları tarafından değerlendirilmesi gerekir. Nitekim Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesinde de 10 haftadan uzun gebeliklerin sona erdirilmesinde doğum ve kadın hastalıkları uzmanı ile ilgili daldan bir uzmanın objektif bulgulara dayanan gerekçeli raporu aranmıştır.

3.3.5. Hürriyete karşı suçlar kapsamında inceleme

Türk Ceza Kanunu'nda hürriyete karşı suçlar başlığı altında düzenlenen suçlardan eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi, iş ve çalışma hürriyetinin ihlali ile nefret ve ayrımcılık suçlarının genetik ayrımcılık ile ilişkili olabileceği düşünüldüğünden bu suçlar kapsamında inceleme yapılacaktır.

Eğitim ve öğrenim hakkı hukukumuzda öncelikle Anayasanın 42. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bu güvenceye uygun olarak Türk Ceza Kanunu da 112. maddesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hukuka aykırı şekilde engellenmesini suç olarak düzenlemiştir. Madde metninde cebir veya tehdit ya da hukuka aykırı başka bir davranışla suçun işlenebileceği belirtilmiştir. Her ne kadar hukuka aykırı başka bir davranış hükmünün sınırlarını ve kapsamını belirlemenin zor olduğu ifade edilse de bu hükümden hukuka aykırı idari işlemleri, hileli davranışları, yasanın emir ve talimatına aykırılığı anlamak gerektiği öne sürülmektedir.³¹⁴ Genetik ayrımcılık da hukuka aykırı bir davranış teşkil edeceğinden genetik özellikleri nedeniyle kişilerin öğrenme becerilerinin bulunmadığı iddiası ile eğitim kurumlarına kaydedilmemesi ya da öğrenim gördüğü eğitim kurumundan atılması bu suça vücut verebilecektir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun 119. maddesi uyarınca suçun kamu görevinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılarak işlenmesi halinde verilecek ceza arttırılacağından özellikle devlet okullarına kayıt yapılmaması halinde bu ağırlaştırıcı neden ortaya çıkabilir.

Çalışma hürriyeti Anayasanın 48. ve 49. maddeleri ile güvence altına alınmıştır. Çalışma hürriyeti, hem işçilerin çalışma hürriyetini hem de sözleşme hürriyeti ve özel teşebbüs kurma hürriyetini kapsamına almaktadır. Türk Ceza Kanunu da iş ve çalışma

---

³¹⁴Hafizoğulları ve Özen, 2010, a.g.k., 182; E. Yurtcan (2012). *Yargıtay kararları ışığı altında hürriyete karşı suçlar*. (Güncelleştirilmiş 3. baskı). Ankara: Adalet Yayınevi, s. 160.

hürriyetinin ihlalinin 117. maddesinde 4 fıkra olarak düzenlemiştir. Maddenin ilk fıkrasında cebir, tehdit veya hukuka aykırı başka bir davranışla iş ve çalışma hürriyetinin ihlali hüküm altına alınmıştır. Genetik ayrımcılık şeklinde karşımıza çıkan hukuka aykırı bir davranışla da bu suç işlenebilecektir. Nitekim genetik özellikleri nedeniyle kişiye çalışma hakkı tanınmaması bu kapsamda değerlendirilecektir. Maddenin ikinci fıkrasında düzenlenen çaresizliğini, kimsesizliğini ve bağıllığını sömürmek suretiyle birini ücret vermeksizin veya düşük ücretle ya da insan onuruyla bağdaşmayacak koşullarda çalıştırmak da kişilerin genetik özellikleri sebebiyle karşımıza çıkabilir. Örneğin işçinin yaptırmak zorunda bırakıldığı gen analizi sonuçlarında ortaya çıkan yakalanması ihtimali olan hastalık nedeniyle çaresizliğinden yararlanarak düşük ücretle çalıştırılması bu suçta vücut verebilir. Çaresizlik, kimsesizlik ve bağıllık terimleri belirsizlik içermekte olup suçun oluşması için madde metni uyarınca failde sömürme kastı da bulunmalıdır. Bu nedenle hükmün uygulama alanının daraldığı ifade edilmektedir.³¹⁵

Türk hukukunda eşitlik Anayasanın 10. maddesinde düzenlenmiş olup tarafı olduğumuz pek çok uluslararası sözleşme de ayrımcılığı yasaklamaktadır. Türk Ceza Kanunu da 122. maddesi ile nefret ve ayrımcılık suçunu düzenlemiştir. Her ne kadar madde metninde 6529 sayılı kanunun 15. maddesi ile değişiklik yapılarak dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığı olarak sayılan ayırım sebeplerinin yanında yer alan ve benzeri ayırım sebepleri ifadeleri kaldırılmış olsa da ırk, renk, cinsiyet, engellilik gibi nedenlere dayanan nefret nedeniyle ayırım yapılması da sonuçta genetik özelliklere dayanmaktadır.³¹⁶ Belirtilen suçun oluşması için maddede sayılan fiillerin ayırım yapılmak suretiyle işlenmesi gerekir. Belirtilen fiiller arasında sayılan bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını ya da işe alınmasını engellemek konumuz açısından gündeme gelebilir. Kamuya arz edilmiş hizmetlere eğitim, adalet, sağlık, sosyal güvenlik, kültürel yaşama katılma gibi hizmetler örnek olarak gösterilmektedir. Engelleme hareketi, kişinin hizmetten tamamen mahrum bırakılması şeklinde olabileceği gibi hizmetten faydalanmanın zorlaştırılması, hizmetin icrasına başlandıktan sonra kesinti yapılması şeklinde icrai ya da ihmali davranış ile de

---

³¹⁵Özbek vd., 2015, a.g.k., 444, 456.

³¹⁶Kanun metninde ve benzeri sebeplere dayanarak ayırım yaparak ifadesine yer verildiği dönemde genetik ayrımcılık yapılması halinde ayrımcılık suçunun oluşabileceği yönünde bkz: Ünver, 2013, a.g.k., 202. Madde metnindeki benzeri ayırım sebepleri ifadesinin kaldırılmasının ceza hukuku yönünden olumlu olmakla birlikte maddedeki ayrımcılık temellerinin mümkün olduğunca geniş bir liste şeklinde düzenlenmesinin ayrımcılığa karşı daha fazla koruma sağlayacağı, maddenin bu halinin ayrımcılığa uğrayan kişiler arasında bir hiyerarşi yarattığı yönünde bkz: Karan, 2017, a.g.k., 135.

gerçekleştirilebilir.³¹⁷ Suçun oluşması için ayrımcılık maksadıyla hareket etmek şeklinde özel kast gerektiğini belirtenler olduğu gibi³¹⁸ genel kastın yeterli olduğunu, failde bulunan saikin kastı özel kast haline dönüştürmeyeceğini, hareketin metinde yer alan neticeye yönelmesi gerektiğini ifade ettiğini belirtenler de vardır.³¹⁹

3.3.6. Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar

Özel hayatın gizliliği ve haberleşme hürriyeti Anayasanın 20. ve 22. maddelerinde düzenlenmiştir. Türk Ceza Kanunu da buna uygun olarak özel hayatı ve hayatın gizli alanını koruma altına almıştır. Bu başlık altında farklı suçlar düzenlenmekle birlikte kişilerin genetik verilerinin korunması ve genetik ayrımcılığa uğrama tehlikesinin önüne geçilebilmesi amacıyla konuyla ilgili görülen özel hayatın gizliliğini ihlal, kişisel verilerin kaydedilmesi, verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme ve verileri yok etmeme suçları incelenecektir.

Özel hayat, kişinin kamuya açık olmayan, başkaları tarafından bilinmesini istemediği hayat alanıdır. Özel hayat kişiliğin yansıması olarak kişilik hakkına dahil olduğundan kişinin özel hayatına ilişkin faaliyetlerinin rızası olmadan öğrenilmesi, başkalarına aktarılması kişilik hakkını ihlal edecektir.³²⁰ Özel hayatın gizliliğini ihlalin ne şekilde gerçekleşeceği konusunda kanunda bir sınırlama yoktur ancak gizliliğe müdahalede bulunan her davranış ihlal olarak değerlendirilecektir. Gizli bilgilerin öğrenmeye yetkili olmayan kimse tarafından öğrenilmesi ile ihlal gerçekleşmiş olacaktır.³²¹ Sağlık bilgileri de hem sır hem kişisel veri olarak değerlendirilebilecek bilgilerdir. Genetik bilgiler de sağlık bilgilerinden olup bu bilgilerin öğrenilmesi özel hayatın gizliliğini ihlal suçunu oluşturabilir.³²²

Kişisel verilerin korunması hakkı Anayasanın 20. maddesi ile güvence altına alınmış olup Türk Ceza Kanunu'nun 135., 136. ve 138. maddeleri kişisel verilerle ilgili

---

³¹⁷U. Karan (2007). Türk hukukunda ayrımcılık yasağı ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinin uygulanabilirliği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 73, s. 167; A. C. Yenidünya (2006). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ayrımcılık suçu. *Çalışma ve Toplum*, 2006/4, s. 109.

³¹⁸Hafizoğulları ve Özen, 2010, a.g.k., 213.

³¹⁹Özbek vd., 2015, a.g.k., 470; Tanay, 2012, a.g.k., 153.

³²⁰Dural ve Ögüz, 2016, a.g.k., 136; A. Parlar ve M. Banko (2014). *Cezai ve hukuki sorumluluk boyutlarıyla hakaret ve özel hayata karşı suçlar*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 384-386. Ayrıca özel hayatı açıklama yönündeki teoriler için bkz: G. Akyürek (2011). *Özel hayatın gizliliğini ihlal suçu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 23 vd.

³²¹Özbek vd., 2015, a.g.k., 555.

³²²Akyürek, 2011, a.g.k., 61; Söğüt, 2017, a.g.k., 76, 154.

suçları düzenlemiştir. Kişisel veri, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 3. maddesinde kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi olarak tanımlanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 135. maddesinde kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi suçu düzenlenmiştir. Ancak kişisel verilerin özel hayatın gizliliğini ihlal suretiyle ele geçirilmesi halinde özel hayatın gizliliği suçu oluşacağından 135. maddedeki suçun oluşması için kişisel verilerin özel hayatın gizliliğini ihlal etmeyen bir fiille ele geçirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Maddede kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi suç sayıldığından kayıt şekli önemli değildir.³²³ Kişisel verilerin hukuka aykırı olarak verilmesi, yayılması ya da ele geçirilmesi kanunun 136. maddesinde ayrı bir suç olarak düzenlenmiştir. Vermek, iki kişi arasındaki eylemi tanımlarken; yaymak, daha çok bir araç kullanmayı ve birden fazla kişiyi hedeflemeyi ifade etmektedir. Ancak kişisel verinin bir araç kullanılmadan kulaktan kulağa aktarılmasının bu suçu oluşturmayacağı, koşulları varsa özel hayatın gizliliğini ihlal ya da kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması suçu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Bunun yanında madde metninde ele geçirmek fiiline de yer verilmiş olup ele geçirmek kaydetmek şeklinde de kendisini gösterebilir. Ancak kaydetmek fiili 135. maddede ayrıca düzenlendiğinden buradaki fiil kaydetme dışındaki ele geçirme halleri olarak anlaşılmalıdır.³²⁴ Daha önce belirttiğimiz şekilde genetik veriler de kişisel veri olarak sayılmıştır.³²⁵ Bu nedenle genetik verilerin hukuka uygunluk sebebi bulunmaksızın kaydedilmesi, üçüncü kişilere ya da yetkisiz bir sağlık personeline aktarılması suç teşkil edecektir.³²⁶ Kaydedilen kişisel verinin kişilerin ırki kökenlerine ait olması halinde verilecek ceza ağırlaştırılacaktır. Irki kökene ilişkin bilgiler de kişilerin genetik olarak sahip oldukları ortak fiziksel ve fizyolojik nitelikler esas alınarak tespit edildiğinden suçun bu şekli ile de karşılaşılabılır.³²⁷ Kanunun 137. maddesinde nitelikli haller, belirtilen suçların kamu görevlisi tarafından ve görevinin verdiği yetki kötüye kullanılmak suretiyle ve belli bir meslek ve sanatın sağladığı kolaylıktan yararlanmak suretiyle işlenmesi olarak düzenlenmiştir. Örneğin bir doktorun mesleğinin sağladığı

---

³²³ Parlar ve Banko, 2014, a.g.k., 393-394. Ancak kaydetme sırasında mutlaka bir araç kullanılması gerektiği, verilerin okunması, dinlenmesi, ezberlenmesi ya da sadece kağıt üzerine yazılmasının kaydetmek olarak anlaşılamayacağı belirtilmektedir. Özbek vd., 2015, a.g.k., 564-565.

³²⁴ Özbek vd., 2015, a.g.k., 574.

³²⁵ Bkz: 1.4.2. Türkiye'de genetik verilerin korunması s. 44.

³²⁶ S. S. Yılmaz (2014). *Tıp alanında kişisel verilerin açıklanması suçu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 91.

³²⁷ Parlar ve Banko, 2014, a.g.k., 394.

kolaylıktan yaralanarak elde ettiği hastasına ait genetik verileri ifşa etmesi suçun nitelikli haline vücut verecektir.

Kişisel veriler hukuka uygun olarak elde edilmiş olsalar dahi kanunların belirlediği sürelerin geçmesi ile yok edilmeleri gerekir. Söz konusu sürelerin geçmesine rağmen verileri sistem içinde yok etmekle yükümlü olanların görevlerini yerine getirmemeleri kanunun 138. maddesinde suç olarak düzenlenmiştir. Bu suç ihmali hareketle işlenebilen bir suçtur çünkü maddede görevin yerine getirilmemesinden bahsedilmektedir.³²⁸ Suçun nitelikli hali de maddenin ikinci fıkrasında verinin, Ceza Muhakemesi Kanunu hükümlerine göre ortadan kaldırılması veya yok edilmesi gereken veri olması hali olarak düzenlenmiştir. Ceza Muhakemesi Kanunu kapsamında ortadan kaldırılması veya yok edilmesi gereken veri genetik veri de olabilir. Nitekim Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 78. maddesi belirli koşullar altında kişilerden örnek alınarak moleküler genetik inceleme yapılmasını mümkün kılmıştır. Bu nedenle söz konusu şekilde elde edilen genetik verilerin Ceza Muhakemesi Kanunu'nda belirtilen koşullarda yok edilmemesi suçun nitelikli şekline vücut verecektir.³²⁹

3.3.7. Kamu barışına karşı suçlar

Kamu barışına karşı suçlar başlığı altında farklı suç tipleri düzenlenmiş olsa da burada sadece konumuz açısından gündeme gelebileceğini düşündüğümüz halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama suçu incelenecektir. Söz konusu suç Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik suç sayılmıştır. Görüldüğü üzere tahrikin suç teşkil edebilmesi için aleni olması ve kin ve düşmanlığa yönelik olması gerekir. Maddede ayrıca tahrikin kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlike ortaya çıkarması aranmıştır. İkinci fıkrada ise belirtilen niteliklerdeki farklı kesimin bu farklılık nedeniyle alenen aşağılanması suç sayılmıştır.³³⁰ Madde metninde her ne kadar halkın genetik özellikleri bakımından farklı bir kesimi sayılmasa da ırk bakımından farklı

---

³²⁸Özbek vd., 2014, a.g.k., 577-578.

³²⁹Söz konusu düzenleme 1.4.2. Türkiye'de Genetik Verilerin Korunması başlığı altında s. 43'te daha detaylı anlatıldığından burada daha fazla açıklamaya yer verilmemiştir.

³³⁰A. Ersan (2014). Halkı kin veya düşmanlığa tahrik ve aşağılama. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 111, s. 82, 86-88.

bir kesimi sayılmıştır. Irk bakımından farklılık da kişilerin ortak genetik özellikleri dikkate alınarak belirlendiğinden³³¹ temelinde genetik nedenlerin yer aldığı böyle bir suç ile de karşılaşılması mümkündür.

3.3.8. Aile düzenine karşı suçlar kapsamında inceleme

Devlet tarafından Anayasanın 41. maddesi ile toplumun temeli olarak kabul edilen aile kurumu, kuruluşu ve sona erişti hem özel hukukta hem de kamu hukukunda düzenlenmiştir. Ailenin düzenini bozan fiillerin toplumun düzenini de bozduğu kabul edildiğinden aile kurumu Türk Ceza Kanunu ile de koruma altına alınmıştır.³³² Aile düzenine karşı suçlar başlığı altında farklı suç tipleri düzenlenmiş olsa da burada sadece çocuğun soybağını değiştirme, kötü muamele ve aile hukukundan doğan yükümlülüğün ihlali suçları incelenecektir.

Çocuğun soybağını değiştirme suçu Türk Ceza Kanunu'nun 231. maddesinde düzenlenmiştir. Bu suçun çocuğun soybağını değiştirme ya da gizleme şeklindeki seçimlik hareketler ile işlenmesi mümkündür. Çocuğun soybağının değiştirilmesi kişisel durumunu başka biri olacak şekilde farklılaştırmak, yetkili makamlara bu konuyla ilgili yanıltıcı ve yanlış bilgi vermek, çocuğun genetik anne babası olmayan kimselerin çocuğu imiş gibi görünmesini sağlamaktır.³³³ Taşıyıcı anneliğin söz konusu olduğu durumlarda taşıyıcı anneye başvuran ebeveynlerin çocuğu kendi çocukları imiş gibi nüfusa kaydettirmeleri halinde bu suç tipi karşımıza çıkacaktır. Yine taşıyıcı annenin evli olduğu durumlarda çocuk evlilik birliği içinde doğup çocuğun babası taşıyıcı annenin kocası olacağından kocanın sessiz kalarak çocuğun kendi adına nüfusa kaydedilmesine razı olması da çocuğun soybağını değiştirme suçu kapsamında değerlendirilecektir.

Kötü muamele, Türk Ceza Kanunu'nun 232. maddesinde iki fıkra halinde düzenlenmiştir. İlk fıkra, aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine kötü muamelede bulunan kimseyi cezalandırmaktadır. Suçun faili ya da mağduru olmak için aynı konutta

---

³³¹Belirtilen suç tipi açısından ırk ifadesinden ne anlaşılması gerektiğine ilişkin daha kapsamlı bir açıklama için bkz: S. Karadeniz (2012). *Nefret söylemi kapsamında halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 105-106.

³³²Çakmut, 2008, a.g.k., 156-158; A. Nuhoğlu (2009). *Aile düzenine karşı suçlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., s. 4.

³³³Çakmut, 2008, a.g.k., 199-200; Nuhoğlu, 2009, a.g.k., 76.

yaşamak yeterli olup birlikte yaşayanların aile ya da akraba olmaları gerekmez.³³⁴ Bu kapsamda aynı konutta birlikte yaşadığı genetik yönden farklı olan örneğin engelli bireye kötü muamele eden kişi eylemi başka bir suç teşkil etmedikçe bu madde kapsamında cezalandırılacaktır. Maddenin ikinci fıkrasında ise disiplin yetkisinin kötüye kullanılması düzenlenmiştir. Bu suçun faili ilk fıkradakinden farklı olarak mağdurun idaresi altında bulunduğu ya da failin kendisini büyütme, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü kişidir. Disiplin yetkisinin kötüye kullanılmasına yol açan fiilin kişinin beden ya da ruh sağlığını bozabilecek nitelikte olması gerekir.³³⁵

Aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişinin bu fiili de Türk Ceza Kanunu'nun 233. maddesi kapsamında suç teşkil edecektir. Bu nedenle genetik yönden kusurlu olan çocuğun okula gönderilmemesi, aç bırakılması gibi fiiller bu madde kapsamında suç oluşturur.³³⁶ Maddenin ikinci fıkrasında hamile olduğunu bildiği eşini ya da sürekli birlikte yaşadığını ve kendisinden gebe kaldığını bildiği kadını çaresiz durumda terk eden kimse cezalandırılmaktadır. Doğum öncesinde yapılan gen analizleri ile ceninin istediği cinsiyette olmadığını ya da herhangi bir genetik hastalığının bulunduğunu öğrendiği durumlarda maddedeki şartları taşıyan hamile kadını çaresiz durumda terk eden baba adayları bu suçu işlemiş olacaktır.

3.4. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Kapsamında

06/04/2016 tarih ve 6701 sayılı kanun ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur. Kanunun 1. maddesinde kanunun amaçları arasında hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesi de sayılmıştır. Ayrıca Kanunun 9/1-ö bendinde Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izlemek Kurumun görevlerinden biri olarak belirtilmiştir. Söz konusu maddenin verdiği görev nedeniyle Türkiye'nin taraf olduğu Biyotıp Sözleşmesi'nin uygulanması da Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından izlenmelidir. Biyotıp Sözleşmesi'nin 11. maddesi genetik kalıtım nedeniyle ayrımcılığı yasaklamış olduğundan

---

³³⁴Özbek vd., 2015, a.g.k., 869. Ancak maddenin aile düzenine karşı suçlar arasında yer alması nedeniyle fail ile mağdur arasında geniş anlamda aile ilişkisinin olması gerektiği yönünde bkz: Nuhoglu, 2009, a.g.k., 102.

³³⁵Özbek vd., 2015, a.g.k., 874-875.

³³⁶Bu durumda kişiler aynı konutta birlikte yaşadığından aile hukukundan doğan yükümlülüğün ihlali ile kötü muamele suçu içtima etmiş olacak ve Türk Ceza Kanunu'nun 96. maddesi uyarınca fikri içtima kuralları uygulanacaktır. Nuhoglu, 2009, a.g.k., 155.

genetik ayrımcılık ile ilgili olarak da Kurumun aktif rol üstlenmesi gerektiği söylenebilir.³³⁷ Kanunun 17. maddesinde ise ayrımcılık yasağı ihlalinden zarar gördüğü iddiasında bulunan herkesin Kuruma başvurabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle genetik ayrımcılığa uğradığını düşünen bir kişi de Kuruma başvurabilir. Ancak İş Kanunu'nun 5. maddesi kapsamında ayrımcılığa uğradığını iddia edenler öncelikle İş Kanunu'nda belirlenen şikayet usullerini izleyecek ve bir yaptırım kararı alınamaması halinde Kuruma başvuruda bulunabileceklerdir. Ayrıca Kanunun 9/1-f maddesi uyarınca insan hakları ihlallerini re'sen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek Kurumun görevleri arasındadır.³³⁸ Ancak re'sen yapılan incelemeler için madde 17/6 uyarınca ihlal mağdurunun belirlenebildiği durumlarda mağdurun kendisinin ya da kanuni temsilcisinin açık rızasının alınması gerekmektedir. Kanunun 25. maddesinde de ayrımcılık yasağının ihlali halinde idari para cezası uygulanacağı ifade edilmiştir. Madde uyarınca idari para cezasına muhatap olacaklar sadece ayrımcı muameleden sorumlu olan gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri değil aynı zamanda kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıdır. Ayrımcı muameleyle kusuru ile sebep olan ve idari para cezası uygulanmasına yol açan memurlar ve diğer kamu görevlileri ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında görev yapanlara söz konusu ceza rücu edilecektir.³³⁹

3.5. İdare Hukuku Kapsamında

Gen analizleri kamu kurum ve kuruluşlarında da yapılabilir. Bu durumda kamu kurum ve kuruluşuna başvuran kişi ile kamu kurumu ya da kamu görevlisi arasında bir

---

³³⁷A. N. Kök (2018). İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin uygulanmasında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergi*, 1 (1), s. 161.

³³⁸Kanunun 10. maddesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu, Kurumun karar organı olarak belirtilmiş, 11. maddede ayrımcılık yasağına ilişkin başvurular ile insan hakları ve ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin re'sen yapılan incelemeleri karar bağlamak Kurulun görevleri arasında sayılmıştır. Ancak 10. maddede Kurulun tüm üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atandığı ve Kurul üyesi olabilmek için herhangi bir uzmanlık aranmadığı, dört yıllık lisans düzeyinde yükseköğrenim görmenin yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır.

³³⁹Kararları kural olarak tavsiye niteliğinde olan bir kuruma idari para cezası uygulama yetkisinin verilmesinin olumlu olduğu ancak uygulanacak idari para cezalarında üst sınır belirlenmesinin ve bu sınırın görece düşük olmasının idari para cezalarını ayrımcı muamelelere yönelik etkili ve caydırıcı bir yaptırım olmaktan çıkardığı ifade edilmektedir. Karan, 2017, a.g.k., 406.

sözleşme bulunmamaktadır. Taraflar arasındaki ilişki kamusal bir ilişkidir.³⁴⁰ Genetik verilerin gizliliğinin kamu görevlisi tarafından ihlal edilmesi, genetik ayrımcılığın kamu görevlisi tarafından uygulanması da söz konusu olabilir. Bunun yanında kişisel verilerden olan genetik veriler idare tarafından da toplanabilir, kullanılabilir veya yok edilebilir. Gen analizi yaptıran kişi bunun sonuçlarının üçüncü kişilerle paylaşılmamasını isteyebileceği gibi herhangi bir sağlık kuruluşuna başvurduğunda paylaştığı genetik verilerinin de hukuka uygun olarak tutulmasını bekler. Tüm bu durumlarda kamu kuruluşunda yapılan bir işlemde ya da kamu görevlisinin eyleminden doğan maddi ve manevi zarar, idari yargıda açılacak tam yargı davası ile giderilecektir.³⁴¹ Nitekim Anayasanın 129/5. maddesi ve Devlet Memurları Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yetkilerini kullanırken kusurlu eylemleri ile verdikleri zarardan doğan tazminat davaları ancak idare aleyhine açılabilir. Ancak Anayasanın 40. maddesi uyarınca idare ödemek zorunda olduğu tazminatı sorumluya rücu edecektir. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 40. maddesinde de benzer bir hüküm getirilmiş, davanın ancak idare aleyhine açılacağı, zarar idare tarafından tazmin edildikten sonra sorumlusuna rücu edileceği belirtilmiştir. Devlete ve Kişilere Memurlarca Verilen Zararların Nevi ve Miktarlarının Tespiti, Takibi, Amirlerinin Sorumlulukları, Yapılacak Diğer İşlemler Hakkında Yönetmelik'in 11. maddesinde memurların görevlerini yaparken verdikleri zararların mahkeme veya makamlarca verilen kararlar uyarınca ilgili kurumlarca karşılanacağı, kurumların genel hükümlere göre sorumlu memurlara rücu hakkının saklı olduğu düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 6. maddesi uyarınca memurların tazmin yükümlülüğünün doğması için zararın mevcudiyeti ve doğrudan doğruya memurun fiilinden doğması, mücbir sebepten meydana gelmemesi gereklidir. İdari yargıda açılan davada kendisine rücu edilebilecek kamu görevlisi taraf olmadığından kendisini savunamayacağı düşünülebilir. Bu nedenle idare mahkemesinin ilgili kamu görevlisini re'sen yargılama sürecine dahil etmesi gerektiği, böylece savunma hakkını etkili bir şekilde kullanacağı ifade edilmektedir.³⁴²

---

³⁴⁰A. Sezgin (2008). Yargı kararlarında kamuda çalışan doktorlar ve diğer sağlık personelinin hukuki sorumluluğu. *Uluslararası I. sağlık hukuku sempozyumu 24-25 Nisan 2008*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 205.

³⁴¹A. Akgül (2013). *Kişisel verilerin korunması açısından idarenin hukuki sorumluluğu ve yargısal denetimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 231.

³⁴²A. K. Ersöz (2012). *Türk idaresinin sağlık hizmetlerinden kaynaklanan sorumluluğu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s. 117-118.

İdarenin tazmin sorumluluğunun doğması için kusur, zarar, hukuka aykırı idari işlem veya eylem ve illiyet bağı şartlarının birlikte bulunması gerekir.³⁴³ Genetik verilerin kişinin rızası olmadan üçüncü kişilerle paylaşılması ya da kişinin genetik özellikleri nedeniyle ayrımcılığa uğraması da idarenin hizmet kusurunu oluşturur. Bunun yanında genetik bilimindeki gelişmelerin tıp alanında uygulanmasının idarenin sorumluluğunun gözden geçirilmesini gerektirdiği, idarenin kusursuz sorumluluğunun kabul edilmesinin de kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁴

İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca idari eylem nedeniyle zarara uğrayanlar tam yargı davası açmadan önce idareye başvurarak zararlarının giderilmesini istemek zorundadırlar. Ancak idare ile kişiler arasındaki uyuşmazlıkların anlaşılacak şekilde giderilmesi yeteri kadar düzenlenmediği için bu hükmün işlevsiz olduğu belirtilmektedir.³⁴⁵ Kamu kurum ve kuruluşunda yapılan gen analizi ya da kamu görevlisinin uyguladığı genetik ayrımcılık nedeniyle zarar gören kişi ilgili madde uyarınca zarar gördüğünü öğrendiği tarihten itibaren bir yıl ve her halde eylem tarihinden itibaren beş yıl içinde idareye başvurarak zararının karşılanmasını talep edecek, başvurusuna olumlu yanıt alamaması halinde 60 günlük dava açma süresi içinde idare mahkemesinde dava açabilecektir.

Devlet Memurları Kanunu'nun 125. maddesi uyarınca memurlar bakımından gündeme gelebilecek bir diğer yaptırım da disiplin cezalarıdır. Devlet Memurları Kanunu'nun 7. maddesine göre devlet memurları görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım yapamazlar. Bu düzenlemeye aykırı hareket etmenin yaptırımı kanunun 125/1-D-1 maddesinde kademe ilerlemesinin durdurulması olarak düzenlenmiştir. Belirtmek gerekir ki 7. maddede sayılan ayrımcılık sebepleri sınırlı sayıda değildir.³⁴⁶ Bu nedenle görevini yerine

---

³⁴³Akgül, 2013, a.g.k., 228; S. Kızılyel (2007). İdarenin sağlık hizmetinden doğan tazminat sorumluluğu. *Sağlık hukuku kurultayı*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları, s. 205; H. N. Yaşar (2013). *İdare hukuku*. İstanbul: Der Yayınları, s. 446. Sağlık hizmetlerinde, hizmet kusurunun tespitinin diğer birçok hizmete kıyasla güç olduğu yönünde bkz: B. Çatak Irız (2011). *Sağlık hizmetlerinden kaynaklanan zararlardan dolayı idarenin sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi, s. 58.

³⁴⁴A. Akgül (2016). İdarenin sağlık hizmetlerinden doğan tazmin sorumluluğu ve Danıştayın yeni yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XX (1), s. 287; Z. Bereket Baş (2004). Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi sonucu ortaya çıkan zararlardan dolayı idarenin sorumluluğu. *Danıştay ve idari yargı günü 135. yıl sempozyumu*. Ankara: Danıştay Matbaası, s. 87-88. Sağlık hizmetlerinde kusursuz sorumluluğun kabul edilmesi düşüncesinin farklı açılardan eleştirileri için bkz: Ersöz, 2012, a.g.k., 77.

³⁴⁵Çatak Irız, 2011, a.g.k., 95.

³⁴⁶Karan, 2017, a.g.k., 402.

getirken genetik ayrımcılık yapan devlet memuru da kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ile cezalandırılacaktır.

SONUÇ

Gen, kalıtımın en küçük birimi olup nesilden nesile aktarılarak kalıtsal özelliklerimizin belirlenmesini sağlar. Genlerimizin analiz edilerek kalıtsal özelliklerimizin belirlenmesi ise gen analizi olarak adlandırılmaktadır. Gen analizlerine başta tıbbi amaçlar olmak üzere hukuki ve ticari amaçlar ile de başvurulabilmektedir. Fenotip analizi, kromozom analizi, protein kimyasal analiz ve DNA analizi olmak üzere gen analizlerinde dört farklı yöntem kullanılmakla birlikte günümüzde sıklıkla başvuru yapılan yöntem DNA analizidir. Gen analizi doğumdan önce yapılabildiği gibi doğumdan sonra da yapılabilmektedir. Doğum öncesinde yapılan gen analizi de kendi içinde embriyo döneminde yapılan gen analizi ve embriyonun ana rahmine düşmesinden/yerleştirilmesinden sonra yapılan gen analizi olarak ikiye ayrılmaktadır. Günümüzde gen analizleri yalnızca tıp mesleğine mensup kişiler tarafından gerçekleştirilmemekte, başka meslek grupları, özel laboratuvar ve biyoteknolojik firmalar tarafından da uygulanmaktadır. Bu husus erişimin kolaylaşması ve fiyat avantajı nedeniyle olumlu değerlendirilmekle birlikte sır saklama ve aydınlatma yükümlülüğünün nasıl uygulanacağı ile ilgili endişeler de doğurmaktadır.

Gen analizinin hukuki niteliği, tıbbi müdahalelerin hukuki niteliğine ilişkin görüşlere paralel şekilde açıklanmaktadır. Bu doğrultuda isteğe dayalı gen analizinde taraflar arasındaki sözleşmeyi vekâlet sözleşmesi olarak nitelendirenler olduğu gibi eser sözleşmesi olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Rıza dışında yapılan gen analizi ise çoğunlukla haksız fiil teşkil edecektir. Gen analizinin hukuka aykırılığını önleyen sebeplerin başında rıza gelmektedir. Ancak tıbbi müdahalelerde olduğu gibi burada da geçerli kabul edilebilecek rıza, aydınlatılmış rızadır. Rıza dışında Ceza Muhakemesi Kanunu ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki hükümler, üstün nitelikli özel yarar ve üstün nitelikli kamu yararı da hukuka aykırılığı ortadan kaldıran hallerdir. Gen analizlerinin; genetik hastalıkların önceden tespit edilebilmesi, yapay organların üretilmesi, uygulanacak ilaç tedavisinde yan etkilerin minimuma indirilmesi, suçlunun bulunması, ölen kişinin kimliğinin tespit edilmesi, soybağının tespitinde güvenilir sonuçlar sunması gibi pek çok faydası olmasına karşın sakıncaları bulunduğu da unutulmamalıdır. Söz konusu sakıncalar arasında en çok dile getirilenler insan genlerinin ticarileşmesi, elde edilen verilerin genetik ayrımcılık amacıyla kullanılma tehlikesidir.

Gen analizi sonucu elde edilen genetik veriler kişinin geleceğine ilişkin bilgiler içermesi, kişinin kendisi dışında biyolojik bağı bulunan kişiler ile ilgili bilgi vermesi, değişmez olması ve kesin olarak anonimleştirilememesi nedeniyle diğer kişisel verilerden farklılık arz etmekte ve kişilik hakkı ile sıkı bir bağ içinde bulunmaktadır. Sağlık bilgileri arasında yer alan genetik verilerin kişinin bedeninden elde edilmesi gen analizleri ile sağlık hakkı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Gen analizi yaptırıp yaptırmama, analiz sonucu elde edilen verileri öğrenip öğrenmeme, açıklayıp açıklamama da gen analizinin kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı ile arasındaki bağı göstermektedir. Gen analizi günümüzde temel haklar arasında kabul edilen genetik kökenini öğrenmeyi de kolaylaştırmaktadır.

Genetik veriler; hassas kişisel veri olarak kabul edilmekte ve ulusal ve uluslararası belgelerde özel olarak korunmaktadır. Biyotıp Sözleşmesi'nin dördüncü bölümü insan genomu ile ilgili düzenlemeler içermekte ve 11. maddede genetik nedenlerle ayrımcılık yapmak yasaklanmaktadır. 12. madde hangi amaçlarla gen analizi yapılabileceğini, 13. madde insan genomuna yapılacak müdahalenin amaçlarını düzenlemiştir. Biyotıp Sözleşmesi Sağlık Amaçlı Genetik Teste Dair Ek Protokol ise gen analizlerinin uygun kullanımı ile ilgilidir. Konuyla ilgili UNESCO'nun da İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi isimli iki bildirgesi bulunmaktadır. İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 6. maddesi ve Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi'nin 7. maddesi genetik ayrımcılığı yasaklamaktadır. Hukukumuzda gen analizleri ile ilgili özel bir düzenleme bulunmamakla birlikte kimi düzenlemelerde gen analizleri ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Genetik verilerin korunması, genel hükümler ve kişisel verilerin korunması ile ilgili hükümler kapsamında mümkündür. Anayasanın 20. maddesinde herkesin kendisi ile ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Genetik veriler kişilik hakkı kapsamında olduğundan Medeni Kanun'un 23., 24., 25. ve Borçlar Kanunu'nun 58. maddesindeki korumadan yararlanacaktır. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesinde genetik veriler, özel nitelikli kişisel veri olarak nitelendirilmiş ve özel nitelikli kişisel verilerin ilgilinin açık rızası olmadan işlenmesi yasaklanmıştır. Bu kapsamda Türk Ceza Kanunu'nda kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi, verilmesi, ele geçirilmesi, yok edilmemesi ile ilgili özel hükümler bulunmaktadır. Ceza Muhakemesi Kanunu'nda da kişilerden alınan örnekler üzerinde yapılacak moleküler genetik incelemeler ile ilgili hükümler getirilmiştir. Genetik

Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği'nin 20. maddesinde başvuranın bilgilendirilmiş açık rızası alınarak işlem yapılacağı ve sonuçların kişinin rızası olmadan üçüncü kişilere ve kurumlara bildirilemeyeceği düzenlenmiştir.

Ayrımcılık ve eşitlik aynı ilkenin pozitif ve negatif görünümüleri olarak kabul edilmektedir. Eşitlik kendi içinde şekli eşitlik ve maddi eşitlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Şekli eşitlik, ayrımcılık yapılmamasını eşitlik için yeterli kabul etmektedir. Maddi eşitlik ise eşitsizlikleri gidermeyi amaçlar. Bu nedenle farklı durumda olanlara farklı davranılmasına izin verir. Anayasanın 10. maddesinde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir. Pek çok uluslararası sözleşmede de ayrımcılık yasağı karşımıza çıkmaktadır. Ayrımcılık da doğrudan ve dolaylı ayrımcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan ayrımcılık aynı veya benzer durumda bulunanlara farklı davranılmasıdır. Dolaylı ayrımcılık ise farklı durumda bulunanlara aynı veya benzer davranılmasıdır. Ayrımcılık farklı şekillerde karşımıza çıkmakla birlikte biyoteknoloji alanında yaşanan gelişmeler genetik ayrımcılığı gündeme getirmiştir. Genetik ayrımcılık, olan ya da olduğu varsayılan genetik özellikler nedeniyle yapılan farklı muamele olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle yalnızca kişinin kendisi değil biyolojik olarak ilişkisi bulunan diğer kişiler de genetik ayrımcılık tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirler.

Genetik ayrımcılığın kendisini en çok gösterdiği alanların başında çalışma hayatı gelmektedir. Çalışma hayatında hem işe alım ve işten çıkarma esnasında hem de iş sözleşmesi devam ederken işçi genetik ayrımcılığa maruz kalabilir. Bu nedenle Almanya, Fransa, Finlandiya, Danimarka, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada gibi ülkeler gen analiz sonuçlarının çalışma hayatında kullanılması ile ilgili özel düzenlemeler yapmışlardır. Hukukumuzda konuyla ilgili özel bir hüküm bulunmasa da İş Kanunu'nun 5. maddesinde ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun 6. maddesinde de işe alım aşamasında ya da iş sözleşmesi devam ederken işçi aleyhine işle ilgili süreçlerin hiçbirinde ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiştir. İşçinin rızasının bulunması ve işin gerektirdiği niteliklerin zorunlu kılması halinde işçiden gen analizi istenebilir. Ancak bu durumda da yapılacak iş ile istenen analiz arasında uygun bir bağ olmalıdır. Aksi halde işçi kendisine genetik özellikleri ile ilgili sorulara yanlış cevap verebilecektir. Bu durumda işçinin işvereni yanıltması sözleşmenin esaslı noktalarında olmayacağı için işverenin İş Kanunu madde 25/II-a kapsamında iş sözleşmesini haklı nedenle feshetmesi mümkün değildir. Rıza bulunmadığı ve iş için de zorunluluk arz etmediği sürece iş ilişkisi devam ederken işçinin

gen analizi yaptırmaya zorlanması kişilik hakkını ihlal edecektir. Böyle bir talebe uygun davranılmaması nedeniyle iş ilişkisinin sona erdirilmesi de hukuka aykırı olacaktır.

Genetik ayrımcılık ile sıklıkla karşılaşılma tehlikesi olan başka bir alan ise sigorta sözleşmeleridir. Sigorta sözleşmelerinde prim miktarı belirlenirken kişinin sağlık bilgileri de bir kriter olarak kullanılmaktadır. Türk Ticaret Kanunu'nun 1435. maddesine göre sigorta ettiren sözleşmenin yapılması sırasında bildiği veya bilmesi gereken tüm önemli hususları sigortacıya bildirmekle yükümlüdür. Sigorta ettiren bir gen analizi yaptırmış ve sonuçta bazı hastalıklara genetik olarak yatkın olduğu tespit edilmişse bu husus primlerin artmasına ya da bu kişilerin hiç sigortalanmamasına yol açabilir. Bu nedenle bazı ülkelerde gen analiz sonuçlarının sigorta sözleşmelerinde kullanılması yasaklanmıştır. Hukukumuzda özel bir düzenleme bulunmadığından konu genel hükümler kapsamında ele alınmaktadır. Hayat sigortalarında rizikoyu etkileyen faktörlerin başında sigortalı kişinin sağlık durumu gelmektedir. Bu nedenle yaptırılan gen analizinin sonuçlarının sigortacıya bildirilmesi gerekir. Ancak herhangi bir gen analizi yaptırılmamışsa sigortalı kişi buna zorlanmamalıdır. Nitekim Türk Ticaret Kanunu'nun 1492. maddesine göre sigorta ettiren ile sigortacı, sigorta edilecek kişinin doktor incelemesinden geçmesini kararlaştırmış olsalar bile kişi bu incelemeyi yaptırmaya zorlanamaz. Gen analizi doktor incelemesine kıyasla daha kapsamlı ve daha ağır sonuçlar ortaya çıkarabilecek nitelikte olduğundan kişinin gen analizi yaptırmaya zorlanması da mümkün değildir. Bu durumda da sigortacı, sigorta sözleşmesi yapmaktan kaçınabilecektir. Hayat sigortası sözleşmesi kurulduktan sonra sigortalının gen analizi yaptırması ve birtakım genetik hastalıklara yatkın olduğunun belirlenmesi halinde ise durum riziko ağırlaşması olarak değerlendirilebilir. Ancak Türk Ticaret Kanunu'nun 1445. maddesinde düzenlenen sigortacının; riziko ağırlaşması nedeniyle sözleşmeyi feshetme ya da prim farkı isteme hakkını, hayat sigortalarında sigortalının sağlık durumundaki değişiklikler nedeniyle kullanması söz konusu olmaz. Kişinin kendisi ve ailesinin sağlık durumu ile ilgili bilgiler sağlık sigortalarında da prim miktarının belirlenmesinde etkili olur. Bu nedenle gen analiz sonuçları burada da beyan yükümlülüğü kapsamında görülmektedir. Sağlık sigortası sözleşmesi devam ederken yaptırılan gen analizi sonucunda sigortalının yüksek tedavi veya bakım gideri gerektirecek bir hastalığa yatkınlığının ortaya çıkması nedeniyle riziko ağırlaşması ve durumun sigortacıya beyan edilmesi gerekliliği gündeme gelebilir. Ancak Türk Ticaret Kanunu'nun 1519. maddesi uyarınca sigortacı burada da sözleşmeyi feshetme ya da prim farkı isteme hakkını kullanamayacaktır. Özel sigorta

sözleşmelerinden farklı olarak sosyal sigorta ülkemizde zorunlu olduğundan gen analiz sonuçlarının sosyal sigortalarda kullanılmasına izin verilmemelidir. Aksi halde gen analiz sonucu uygun bulunmayan kişi hem özel sigortalardan hem de sosyal sigortadan yararlanamayacaktır.

Çocukların yetenek ve kapasitelerine göre eğitileceği gereğiyle eğitim alanında da gen analizlerine başvurulabilir. Ancak bu uygulama öğrenciler arasında genetik özellikleri nedeniyle ayırım sonucunu doğrulabilecek ve çocukların gelecekteki hayatlarını da etkileyecektir. Evlat edinme alanında genetik ayrımcılık evlat edinecek ailenin genetik özellikleri nedeniyle evlat edinmesine izin verilmemesi şeklinde karşımıza çıkabilir. Bunun yanında evlat edinecek ailenin, çocuğu genetik özelliklerine göre seçmesi de ihtimal dahilindedir. Genetik bir hastalığa sahip kişiler ise aynı hastalığın çocuklarında görülmesini istemedikleri için evlat edinme yoluna başvurabilirler. Üreme alanında da genetik ayrımcı uygulamalar ile karşılaşılması mümkündür. Özellikle sperm bağışçısının belirlenmesinde uyuğu, ten rengi, göz rengi, boyu, kan grubu, zeka seviyesi gibi kriterler etkili olabilmektedir. Taşıyıcı annelik uygulamalarında da çocuk sahibi olmak isteyen birey ya da bireyler taşıyıcı annenin genetik geçmişi, genetik bir hastalığının bulunup bulunmadığı konusunda bilgi sahibi olmak amacıyla anne adayından gen analizi yaptırmasını talep edebilirler. Taşıyıcı annenin yumurta hücrelerinin kullanılması halinde ise taşıyıcı annenin genetik özelliklerinin daha büyük bir önem arz edeceği açıktır. Günümüzde geline nokta da bireyler sahip olacakları çocuğun göz rengi, saç rengi, boy, zeka gibi özelliklerini de seçebilir hale gelmişlerdir. Bu şekilde üstün nitelikli bir sınıf yaratılması ayrımcılık ve öjeni tehlikesini beraberinde getirecektir. Çocuğun özelliklerinin belirlenmesinde cinsiyet seçimi en çok karşılaşılan husustur. Çoğu ülkede olduğu gibi Türk hukukunda da cinsiyet ile ilgili ciddi bir hastalıktan kaçınma hali hariç cinsiyet seçimi yasaklanmıştır. Ancak bilimsel gelişmeler sonucunda cinsiyetin gebeliğin 6. haftasında dahi öğrenilmenin mümkün olması, kürtajın ise 10. haftaya kadar yasal olması karşısında bu amaçla kürtaj yaptırılması da mümkündür. Bu durum karşımıza seçici kürtajı çıkarmaktadır. Ceninin cinsiyetinin kız olması hali seçici kürtajın en çok karşılaşılan sebeplerinden biridir. Doğum öncesi yapılan gen analizleri ile ceninin kusurlu bir gen taşıdığı tespit edilmesi halinde de ebeveynler seçici kürtaja başvurabilir.

Genetik veriler kişilik hakkının bir parçası olduğundan gen analizlerinin kişilik hakkını ihlal etmesi mümkündür. İsteğe dayalı olarak yapılan gen analizlerinde taraflar

arasında çoğu zaman bir sözleşme ilişkisi bulunduğundan sözleşmeden doğan sorumluluk ortaya çıkabilir. Kişinin rızası bulunmadan gen analizi yapılması ya da elde edilen verilerin kişilerin rızası olmadan işlenmesi ve kullanılması halinde ise haksız fiil ya da vekâletsiz iş görme hükümleri uyarınca sorumluluk söz konusu olacaktır. Gen analizi yaptırmak isteyen kişi özel sağlık kurum ve kuruluşuna başvurduğunda sözleşme kişi ile kurum arasında kurulacağından sorumluluk da analizi gerçekleştiren kuruma ait olacaktır. Analizi gerçekleştiren kişi yardımcı kişi konumunda olup eylemi aynı zamanda haksız fiil teşkil ediyorsa kendisinin de sorumlu olacağı açıktır.

Kişilik hakkını koruyan davalar, Medeni Kanun'un 25. maddesinde önleme, saldırıya son verilmesi, tespit, vekâletsiz iş görme ve tazminat davaları olarak düzenlenmiştir. Önleme davası saldırı henüz başlamadan açıldığından genetik verilerin üçüncü kişilere duyurulması tehlikesinin mevcut olması halinde bu dava açılabilir. Saldırıya son verilmesi davası saldırı devam ederken açılacağından gen analizi neticesinde elde edilen genetik veriler kişinin rızası olmaksızın bir sisteme kaydedilmişse bu kaydın silinmesi ya da verilerin açıklanmaması için saldırıya son verilmesi davası açılabilir. Tespit davasına ise kişinin genetik özellikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığı örneğin işten çıkarıldığı ya da işe alınmadığı, işveren tarafından gen analizine zorlandığı, kendisinden daha yüksek sigorta primi talep edildiği hallerde başvurulabilir. Kişilik hakkı saldırıya uğrayan kişi failin bu nedenle elde ettiği kazancı vekâletsiz iş görme davası ile talep edebilir. Ancak bu kazanç, mağdurun elde edemeyeceği ya da elde etmek istemeyeceği bir kazanç olmalıdır. Gen analizine maruz kalan kişi, genetik verilerini açıklayarak bir kazanç elde etmek istemiyorsa elde edilen genetik verilerin bir kazanç karşılığında başkalarına verilmesi nedeniyle bu davayı açabilir. Kişinin elde edebileceği ya da elde etmek istediği bir kazanç var ise bu maddi tazminat davasına konu olacaktır. Bunun yanında gen analizi sonucu elde edilen verilerin açıklanması nedeniyle kişinin işten çıkarılması, kendisinden daha yüksek sigorta primi istenmesi gibi genetik ayrımcılık hallerinde kişi maddi bir zarara uğrayacağından bu zarar da maddi tazminat davasına vücut verecektir. Genetik ayrımcılığa maruz kalan kişi çoğu zaman manevi zarara da uğramış olacağından manevi tazminat talebi de gündeme gelebilir.

Genetik veriler Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesinde özel nitelikli kişisel veri olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda genetik veriler genel hükümler dışında Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında da korunacaktır. İlgili kişi kanununun 11. maddesi kapsamında veri sorumlusuna başvurarak kişisel verilerinin işlenip

işlenmediğini, işlenme amacını ve amacına uygun kullanıp kullanmadığını, kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişileri öğrenebilecek, bilgi talep edebilecek, kişisel verilerinde yanlışlık veya eksiklik olması halinde düzeltilmesini, silinmesini veya yok edilmesini, kişisel verilerinin aktarıldığı üçüncü kişilerin bildirilmesini, zarara uğraması halinde zararın giderilmesini isteyebilecektir. Veri sorumlusuna yapılan başvuruya süresinde cevap verilmemesi, cevabın yeterli bulunmaması ya da başvurunun reddedilmesi halinde ise Kişisel Verileri Koruma Kurulu'na şikayette bulunulması mümkündür. Yapılan incelemede ihlal tespit edilmesi halinde hukuka aykırılığın giderilmesine karar verilir. İhlalin yaygın olması halinde ise ilke kararı alınarak yayınlanır. Telafisi güç veya imkansız zararlar doğması ve açıkça hukuka aykırılık bulunması halinde veri işlenmesinin veya verinin yurtdışına aktarılmasının durdurulmasına karar verilebilir. Bunlar dışında kişilerin genel hükümlere göre tazminat davası açma hakları da saklı tutulmuştur.

Türk Ceza Kanunu'nda gen analizleri ile ilgili özel bir düzenleme olmamasına rağmen gen analizi uygulanması ve elde edilen genetik verilerin kullanılması, saklanması sırasında bu kanun kapsamında ceza sorumluluğunun doğması mümkündür. Siyasi ya da ırki saiklerle genetik özelliklerine göre sınıflandırılmış bir gruba karşı Türk Ceza Kanunu'nun 77. maddesinde sayılan fiillerin bir plan doğrultusunda sistemli bir şekilde işlenmesi insanlığa karşı suç oluşturabilir. Genetik nedenlerle kasten öldürme veya kasten yaralama suçlarının işlenmesi de mümkündür. Ayrıca gen analizi çoğu zaman kişinin vücudu üzerinde uygulandığından herhangi bir hukuka uygunluk sebebi olmadan analizin yapılması da kasten yaralama suçuna vücut verebilir. Genetik nedenlere dayalı olarak kişilerin üreme hakkına müdahale edilmesi, genetik özellikleri nedeniyle bazı insanların çocuk sahibi olmalarına izin verilmemesi ya da ceninin genetik bir hasatlığı olduğu durumlarda gebeliğin sona erdirilmesi mümkündür. Bu doğrultuda genetik nedenlerle çocuk düşürme, düşürtme ve kısırlaştırma suçları ile karşı karşıya kalınabilir. Genetik ayrımcılık iş ve çalışma hürriyetinin ihlali, eğitim ve öğretim hakkının engellenmesi şeklinde kendisini gösterebilir. Genetik nedenlere dayalı olarak yapılan ayrımcılık da hukuka aykırı olduğundan Türk Ceza Kanunu'nun 112. ve 117. maddelerinde düzenlenen suçlar oluşabilir. Genetik özellikler nedeniyle ırk, renk, cinsiyet, engellilik gibi nedenlere dayanan nefret nedeniyle ayırım yapılması ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinde belirlenen fiillerin işlenmesi nefret ve ayrımcılık suçunu oluşturacaktır. Genetik veriler kişinin özel hayatı kapsamında yer alan bilgilerden ve kişisel verilerden olduğundan özel

hayatın gizliliğini ihlal, kişisel verilerin hukuka aykırı olarak kaydedilmesi, verilmesi, ele geçirilmesi, yayılması, belirli süreler geçmesine rağmen yok edilmemesi suçlarının işlenmesi de gündeme gelebilir. Halkın ırk bakımından farklı bir kesimini diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik etmek ya da bu farklılık nedeniyle alenen aşağılamak suç sayılmış olup ırk bakımından farklılık kişilerin ortak genetik özellikleri dikkate alınarak belirlendiğinden Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinde düzenlenen suç tipi de karşımıza çıkabilir. Aile düzenine karşı suçlar başlığı altında düzenlenen suçlardan çocuğun soybağını değiştirme suçu; konumuz açısından, taşıyıcı anneliğe başvuranların çocuğu kendi çocukları gibi nüfusa kaydettirmeleri veya taşıyıcı annenin kocasının, çocuğun kendi adına nüfusa kaydedilmesine rıza göstermesi şeklinde karşımıza çıkabilir. Yine aynı konutta birlikte yaşayanlardan genetik özellikleri nedeni ile farklı olan bireye kötü muamelede bulunulması ya da aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünün yerine getirilmemesi de suç oluşturacaktır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun amaçlarından biri hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesidir. Kurumun görevleri arasında Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izlemek de yer almaktadır. Türkiye'nin taraf olduğu Biyotıp Sözleşmesi ile genetik ayrımcılık yasaklanmış olup bu nedenle Kurum genetik ayrımcılık ile ilgili olarak etkin olmalıdır. Genetik ayrımcılığa uğradığını düşünen kişinin Kuruma başvuruda bulunması mümkündür. Ayrıca Kurum insan hakları ihlallerini re'sen incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek ile görevlidir. Ayrımcılık yasağının ihlalinin yaptırımını ise idari para cezası olarak belirlenmiştir.

Kamu kurum ve kuruluşlarında gen analizi uygulanabileceğinden ve genetik verilerin gizliliğini ihlal eden ya da genetik ayrımcı uygulamayı yapan kişi kamu görevlisi olabileceğinden idare hukuku kapsamında da sorumluluk doğabilir. Kamu kuruluşunda yapılan bir işlemde ya da kamu görevlisinin fiilinden doğan zarar idari yargıda açılacak tam yargı davası ile tazmin edilecektir. Ancak idare ödediği tazminatı sorumlusuna rücu edecektir. Kamu görevlisinin genetik ayrımcılık yapması aynı zamanda disiplin cezasını gerektiren bir fiil olup ilgili kamu görevlisi bu nedenle kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ile cezalandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2016). *Uluslararası hukukta ve Türkiye’de eğitim hakkı*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Akar, N. ve Haspolat, I. (2007). *Türk basınında insan genom projesi*. (1. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü.
- Akarsu, N. (2018). Genetik araştırmalar ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018 içinde* (s. 47-53). İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Akartepe, A. (2007). Tedavi sözleşmesinin hukuki niteliği. C. Baygın, M. Uçar ve Y. Büyükay (Yayına hazırlayanlar), *Sağlık hukuku sempozyumu 15-16 Mayıs 2006 içinde* (s. 13-22). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Akbulut, S. (2012). Gerçekten eşit miyiz? Acı(ma), zayıf gör(me) ve yok say(ma) ekseninde engelli ayrımcılığı. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar içinde* (s. 149-162). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçelik, M. (2007). Genetik mühendisliği ve yaşamımızdaki yeri. 6. *Ankara biyoteknoloji günleri: biyoteknoloji, biyogüvenlik ve sosyo-ekonomik Yaklaşımlar içinde* (s. 5-18). Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları.
- Akgül, A. (2013). *Kişisel verilerin korunması açısından idarenin hukuki sorumluluğu ve yargısal denetimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgül, A. (2016). İdarenin sağlık hizmetlerinden doğan tazmin sorumluluğu ve Danıştayın yeni yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XX (1), 269-302.
- Akgün, E. (2010). *Sigorta sözleşmelerinde bilgilendirme yükümlülüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akıntürk, T. (2008). *Medenî hukuk*. (Genişletilmiş 13. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Akipek Öcal, Ş. (2017). Hastanın tedaviyi reddetmesi ve hekimin hukuki sorumluluğu. H. Tacir ve A. Altunkaç (Editörler), *III. Ulusal sağlık hukuku “kendi geleceğini belirleme ve ötanazi” sempozyumu içinde* (s. 111-124). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akpınar, A. (2010). *Genetik bilginin kullanılmasında etik: tarafların tutum ve görüşleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Aksoy Gülaslan, P. Genetik bilgilerin ticarileştirilmesi. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s. 467-472). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Aksoy, Ş. (2006). *Kuyuya atılmış bir taş: aydınlatılmış onam*. <https://www.medimagazin.com.tr/authors/sahin-aksoy/tr-kuyuya-atilmis-bir-tas-aydinlatilmis-onam-72-60-845.html> (Erişim tarihi: 30/01/2018).
- Akyürek, G. (2011). *Özel hayatın gizliliğini ihlal suçu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alkan, A.; Erdem, R. ve Çelik, R. (2016). Sağlık alanındaki ayrımcı tutum ve davranışlar: kavramsal bir inceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19 (3), 365-390.
- Alptekin, K. (2004). Sağlık hakkı ve insan hakları üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 12 (2), 132-139.
- Alten, P. (2009). GINA: A genetic information nondiscrimination solution in search of a problem. *Florida Law Review*, 61, 379-401.
- Altunkaya, N (2003). *Anayasa hukuku açısından Türkiye’de eğitim ve öğrenim hakkı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- American Medical Association (2013). *Genetic discrimination and the Genetic Information Nondiscrimination Act*.
- Andaç, F. (2016). *Sosyal güvenlik hukuku ve ilgili kuruluşlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Andorno, R. (2004). The right not to know: an autonomy based approach. *Law, Ethics and Medicine*, 30, 435-440.
- Annas, G. J., Roche, P. E. and Green, R. C. (2008). GINA, genism and civil rights. *Bioethics*, 22 (7), ii-iv.
- Arat, S. (2002). Klonlama. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik 2 (Mayıs 2002 sayısının ücretsiz eki)*, 10-12.
- Arnold, F., Kishor, S. and Roy, T. K. (2002). Sex-selective abortions in India. *Population and Development Review*, 28 (4), 759-785.
- Arslan, R.; Yılmaz, E. ve Taşpınar Ayvaz, S. (2016). *Medenî usul hukuku*. (2. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları
- Aslanova, K. (2018). Genetik kişisel veriler ve hukuk. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018 içinde* (s. 95-101). İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Asscher, E. and Koops, B-J. (2010). The right not to know and preimplantation genetic diagnosis for huntington’s disease. *Journal of Medical Ethics*, 36 (1), 30-33.

- Aşıcıoğlu, F. (2008). Türkiye'nin taraf olduğu biyoetik sözleşmeler ve iç hukuktaki yansımaları. *Uluslararası I. sağlık hukuku sempozyumu 24-25 Nisan 2008* içinde (s.259-266). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Aydın, E. (2003). Çocuklarda aydınlatılmış onam sorunu. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 46 (2), 148-152.
- Aydın, G. S. (2017). *Kişilik hakkı ihlâlinden doğan vekâletsiz işgörme*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Aydın, M. B. (2013). *Yapay dölleme tekniklerinin soybağı hukuku ve kişilik hakkı bakımından sonuçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, N. (2008). *Türk suç ve ceza hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aydın, Ö. D. (1998). Cinsiyeti önceden belirlemenin ahlaki ve hukuki boyutları. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 85-121.
- Aydın, Ö. D. (2013). Sağlık hakları ve sağlık hakları alanında yeni anayasal gelişmeler. Ç. Özel ve B. G. Özcan Büyüktanır (Editörler), *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu* içinde (s.205-218). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Azarkan, E. (2003). Uluslararası hukukta insanlığa karşı suçlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), 275-297.
- Baskın, Y. (2007). Tıpta teknolojik gelişimin neden olduğu kavram değişimleri: kişiselleştirilmiş tıp. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 64 (2), 54-59.
- Baslington, H. (2002). The social organization of surrogacy: relinquishing a baby and the role of payment in the psychological detachment process. *Journal of Health Psychology*, 7 (1), 57-71.
- Baş Süzel, E. (2015). *Gerçek olmayan vekâletsiz iş görme menfaat devri yaptırımı*. (1. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Başalp, N. (2004). *Kişisel verilerin korunması ve saklanması*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Başaran, A., Güneş, H.V., Solak, M., Başaran, N. (2006). *Tıbbi biyoloji ve genetik*. D. A. Güler (Editör), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Başaran, N. (1999). *Tıbbi genetik*. (Yenilenmiş ve genişletilmiş 7. bası). Bursa: Güneş&Nobel Tıp Kitabevi.
- Başbuğ, A. (2014). İşçinin genetik özellikleri ve iş hukuku. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı 1-2 Kasım 2013 Ankara* içinde (s. 455-466). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.

- Başpınar, V. (2012). Gen analizleri ve şahsiyet haklarının korunması. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 79-107.
- Baykal, B., Korkmaz, C., Ceyhan, S. T., Göktolga, Ü., Baser, İ. (2008). Opinions of infertile Turkish women on gamete donation and gestational surrogacy. *Fertility and Sterility*, 89 (4), 817-822.
- Bayram, G. (2009). Patentli genlerle yaşamı patentlemek. <https://www.evrensel.net/haber/207208/patentli-genlerle-yasami-patentlemek> (Erişim tarihi: 18/12/2017).
- Baysal, B. (2010). Çocuğun kökenini öğrenme hakkı. B. İ. Engin (Editör), *Prof. Dr. Rona Serozan'a armağan cilt 1* içinde (s. 493-533). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Belen, H. (2005). *Yeni Medeni Kanun hükümleri uyarınca evlat edinme*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Bereket Baş, Z. (2004). Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi sonucu ortaya çıkan zararlardan dolayı idarenin sorumluluğu. *Danıştay ve idari yargı günü 135. yıl sempozyumu* içinde (s. 73-88). Ankara: Danıştay Matbaası.
- Berkman, B. E. and Hull, S. C. (2014). The “right not to know” in the genomic era: time to break from tradition? *American Journal of Bioethics*, 14 (3), 28-31.
- Billings, P. R., Kohn, M. A., de Cuevas, M., Beckwith, J., Alper, J. S., Natowicz, M. R. (1992). Discrimination as a consequence of genetic testing. *American Journal of Human Genetics*, 50, 476-482.
- Boran, B. (2007). Aydınlatılmış rıza. *Sağlık hukuku kurultayı 1-3 Kasım 2007* içinde (s.85-103). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Boran, B. (2009). Estetik cerrahi hekimin hukuki sorumluluğu. *II. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s.253-260). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Borry, P., Shabani, M. and Howard, H. C. (2014). Is there a right time to know? The right not to know and genetic testing in children. *Journal of Law, Medicine and Ethics*, 42 (1), 19-27.
- Bozkurt, E. (2008). İnsan hakkı olarak sağlık hakkı. *Sağlık hukuku kurultayı 1-3 Kasım 2007* içinde (s.13-17). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Bökesoy, I. ve Arda, B. (1993). İnsan genomu projesinin (HUGO'nun) etik ve sosyal yönleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 1 (1), 22-28.
- Brandt-Rauf, P. W. and Brandt-Rauf, S. I. (2004). Genetic testing in the workplace: ethical, legal and social implications. *Annual Review of Public Health*, 25, 139-153.

- Braun, C. A. (2018). Kişisel verilerin işlenmesinde rıza. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), 13-33.
- Bulut, H. (2006). *Yargıtay kararları doğrultusunda kişilik hakları ve kişilik haklarına saldırıdan kaynaklanan hukuk davaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Büyükay, Y. (2005). Gen analizleri ve mukayeseli hukuktaki düzenlemeler. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX (3-4), 355-382.
- Büyükay, Y. (2006a). Biyolojik veri bankaları. *Hukuki Perspektifler Dergisi*, 6, 178-184.
- Büyükay, Y. (2006b). *İstenmeden dünyaya gelen çocukların bakım, eğitim ve tedavi giderlerinin tazmin edilmesi sorunu*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Büyükay, Y. (2012). Gen hukukunun düzenlenmesi bakımından İsviçre örneği ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 201-218.
- Büyüksağış, E. (2007). *Yeni sosyo-ekonomik boyutuyla maddi zarar kavramı*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Canellopoulou Bottis, M. (2000). Comment on a view favoring ignorance of genetic information: confidentiality, autonomy, beneficence and the right not to know. *European Journal of Health Law*, 7, 173-183.
- Civan, A. (2010). *Türkiye’de sağlık sigortacılığı sistemi*. İstanbul: Umut Matbaacılık.
- Cohen, A. (20/02/2012). Can you be fired for your genes?. *Time*. <http://ideas.time.com/2012/02/20/can-you-be-fired-for-your-genes/> (Erişim tarihi: 03/09/2018).
- Collins, F. and Gallas, D. (1993). A new five-year for the U. S. human genome project. *Science*, 262, 43-46.
- Cummings, L. A. and Magnusson, R. (2001). Genetic privacy and academic medicine: the Oregon experience. *Academic Medicine*, 76, 1089-1093.
- Çağlayan Aksoy, P. (2016). *Hukuku ve ahlâka aykırılık unsurları çerçevesinde salt malvarlığı zararlarının tazmini*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çaha, H. (2014). Elemeci kürtaj: öjenizmin yeni yüzü. *İş Ahlakı Dergisi*, 7 (2), 53-90.
- Çankaya, H. (2014). Dünyanın düzeltilmesi üzerine bir araştırma: genetik ve insan hakları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9 (22), 295-326.
- Çatak Irız, B. (2011). *Sağlık hizmetlerinden kaynaklanan zararlardan dolayı idarenin sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Çelik, F. (2007). C. Ülgen ve C. Olgun (Editörler), *A'dan Z'ye sağlık hukuku sempozyum notları* içinde (s. 198-206). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Çetin, B. I. (2017). "Gen-etik" bilgi ve çalışma hayatında ayrımcılık: Türkiye için proaktif bir model önerisi. *İş Ahlakı Dergisi*, 10 (1), 7-46.
- Çırakoğlu, B. (2002a). İnsan genomu projesi. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik 1 (Nisan 2002 sayısının ücretsiz eki)*, 8-9.
- Çırakoğlu, B. (2002b). 2020'de gen teknolojisi. *2000-2020 sürecinde nasıl bir dünya, Türkiye, sağlık, tıp ortamı öngörülebilir, oluşturulabilir?* içinde (s. 85-90). Ankara: Türk Tabipleri Birliği.
- Çoban, A. (2007). İnsan hakları bağlamında embriyonun moral statüsü. *Toplum ve Bilim*, 109, 258-295.
- Çoban, A. (2008). Genomic information and the public-private imbalance. *Capital&Class*, 94, 71-105.
- Çoban, A. (2009). Türkiye'de insan embriyosu üzerinde araştırma yapmanın hukuki sorunları. *Türkiye Barolar Birliği*, 86, 204-248.
- Çorbacıoğlu Esmer, A. ve Yüksel, A. (2012). Prenatal tanı sonrası gebeliklerin sonlandırılması ve yasal durum. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 10 (Özel Sayı: 1 Düşükler), 83-93.
- Dawkins, R. (2014). *Gen bencildir*. (1. bası). (Çev: Tunç Tuncay Bilgin ve Uygur Polat). İstanbul: Kuzey.
- Delmas-Marty, M., Fouchard, I., Fronza, E., Neyret, L. (2012). İnsanlığa karşı suç. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, A. (2013). Etik açıdan insan genom projesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12 (23), 317-327.
- Demir, M. (2003). Bazı ülke yasaları ile karşılaştırmalı olarak evlat edinmenin yasal koşulları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), 253-274.
- Demir, M. (2008). Hekimin sözleşmeden doğan sorumluluğu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (3), 225-252.
- Demirayak, E. B. (2014). *Hayat ve sağlık sigortası sözleşmelerinde genetik test sonuçlarının kullanılması*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Demirsoy, A. (2005). *Kalıtım ve evrim*. Ankara: Meteksan.

- Develioğlu, H. M. (2017). *6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile karşılaştırmalı olarak Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü uyarınca kişisel verilerin korunması hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Dheansa, S., Fenwick, A., Shkedi-Rafid, S., Crawford, G., Lucassen, A. (2016). Health-care professionals' responsibility to patients' relatives in genetic medicine: a systematic review and synthesis of empirical research. *Genetics in Medicine*, 18 (4), 290-301.
- Doğan, C. (2009). Tedaviyi kabul etmeme ve durdurma hakkı. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009 içinde* (s.307-357). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Doğan, C. (2013a). Gen analizleri ve şahsiyet haklarının korunması. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, 111-160.
- Doğan, C. (2013b). Konsültasyon işleminde konsültan hekimin aydınlatma yükümlülüğü. Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır (Editörler) *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu içinde* (s.117-137). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Doğan, C. (2014). Genetik ve insan hakları. N. Sarp ve C. Doğan (Editörler), *V. Sağlık hakkı ve sağlık hukuku sempozyumu 8-9 Kasım 2013 içinde* (s.265-328). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Doğan, İ. (2005). İnsan hayatını koruma yükümlülüğü ve insan embriyonunun ahlaki statüsü. *Kamu Hukuku Arşivi*, 8 (2), 104-112.
- Doğan, M. (2012). Genetik veri bankaları. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 67-77.
- Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal cinsiyet*. (2. bası). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dönbak, L., Demirhan, İ. ve Çelik, M. (2005). Genetik danışmanlık hizmetleri: Kahramanmaraş'ta tanımlayıcı bir çalışma. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14 (9), 192-194.
- Dural, M. ve Öğüz, T. (2016). *Türk özel hukuku cilt II kişiler hukuku*. (17. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Durmaz, B., Durmaz, A. A., Özkınay, F., Çoğulu, Ö. (2011). Genetik danışmanlık ve önemi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 33, 259-265.
- Dursun Aksoy, S. (2012). Soybağının belirlenmesi bakımından MK m. 284 ve HMK m. 292'nin değerlendirilmesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, 95-96,109-124.

- Duttge, G. (2013). Genetik verilerin korunması ihtiyacı-genetik istisnacılık. (Çev: Hakan Hakeri). *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, s. 177-190.
- Dülger, M. V. (2013). Tıptaki ilerlemelerin getirisi olan uygulamaların hukuk açısından görünümü-özel tedavi yöntemlerinin sınır dışı uygulamalarının iç hukuk açısından değerlendirilmesi. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 26, 68-83.
- Dülger, M. (2014). Homo commoditus: “sahip olmak, genetik metalar ve fikri mülkiyet”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII (1), 507-530.
- Edisan, Z. ve Aksoy, Ş. (2007). Genetik uygulamalar özelinde bilmeme hakkı. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 15 (3), 85-118.
- Ekberg, M. (2005). Seven risks from life patents and corporate. *Bulletin of Science, Tehnology&Society*, 25, 475-483.
- Ekşi, A. (2013). İslam hukuku açısından doğum öncesi cinsiyet seçimi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 85-118.
- Elekdağ, S. (2006). *İnsanlığa karşı suçlar*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü.
- Erbaş, H. ve Evsel, G. (2012). Yeni annelikler ve yeni öjeni: sosyal bir değerlendirme. Y. I. Ülman ve S. V. Genç (Editörler). *Biyoetik araştırmaları içinde* (s. 337-344). İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını.
- Erdinç, G. H. (2017). *Bilgi güvenliği, kişisel verilerin korunması ve biyometrik verilerin işlenmesine ilişkin öneriler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilişim Enstitüsü.
- Eren, F. (2014). *Borçlar hukuku genel hükümler*. (16. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Eren, F. (2018). *Borçlar hukuku özel hükümler*. (6. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ergüneş, S. (2012). Yapay dölleme. *Sağlık hukuku makaleleri II içinde* (s. 167-177). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Erlüle, F. (2015). *Türk Borçlar Kanunu'na göre bedensel bütünlüğün ihlalinde manevi tazminat*. (Gözden geçirilmiş 2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Erol, Y. (2011). *Yapay dölleme yöntemleri ve taşıyıcı annelik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersan, A. (2014). Halkı kin veya düşmanlığa tahrik ve aşağılama. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 111, 77-106.

- Ersöz, A. K. (2012). *Türk idaresinin sağlık hizmetlerinden kaynaklanan sorumluluğu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Erten, R., Acır, B. ve Taşveren, S. (1996). Gen (DNA) testinin ispat hukuku açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45 (1), 573-588.
- Everett, M. (2003). The social life of genes: privacy, property and the new genetics. *Social Science & Medicine*, 56, 53-65.
- Evsel, G. (2007). *Genetik analiz testleri ve bu testlerin kullanımına ilişkin algılar*. Ankara örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Biyoteknoloji Enstitüsü.
- Evsel, G. ve Erbaş, H. (2007). Sosyoekonomik farklılıklar ve üreme biyoteknolojisinde kullanılan genetik analiz testlerine bakış: iki farklı semt karşılaştırması. 6. *Ankara biyoteknoloji günleri: biyoteknoloji, biyogüvenlik ve sosyo-ekonomik yaklaşımlar* içinde (s. 155-174). Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları.
- Fidan, N. (2010). Hekimin tıbbi müdahaleleri nedeniyle sorumluluğu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (3), 349-362.
- Genç Arıdemir, A. (2008). *Sözleşmeye aykırılıktan doğan manevi tazminat*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Genç, Z. ve Demirhan Erdemir, A. (1997). *Genetik sorunlar ve tıbbi etik: (genetik danışma)*. İstanbul. Nobel Tıp Kitabevleri.
- Godard, B., Raeburn, S., Pembrey, M., Bobrow, M., Farndon, P., Ayme, S. (2003). Genetic information and testing in insurance and employment: technical, social and ethical issues. *European Journal of Human Genetics*, 11, 123-142.
- Goetz, L. H. and Schork, N. J. (2018). Personalized medicine: motivation, challenges and progress. *Fertility and Sterility*, 109 (6), 952-963.
- Gökcan, H. T. (2009). Tıp uygulayıcılarının ceza sorumluluğu ve Yargıtay kararları. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009* içinde (s.113-128). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Gökçümen, Ö. ve Gültekin, T. (2009). Genetik ve kamusal alan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*, 49 (1), 19-31.
- Gölpınar, S. ve Arda, B. (1995). Tıbbi etik açısından doğum öncesi cinsiyet seçimi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 2-3, 85-89.

- Gönenç, F. İ. (2014). Yardımcı üreme tekniklerinde hukuki sorunlar. H. Hakeri ve C. Doğan (Editörler), *Uluslararası sağlık hukuku sempozyumu 16-17 Ekim 2014* içinde (s. 63-82), Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Gönenç, F. İ. (2017). Kişiliğin korunması ve ötanazi. H. Tacir ve A. Altunkaş (Editörler), *III. Ulusal sağlık hukuku "kendi geleceğini belirleme ve ötanazi" sempozyumu* içinde (s. 103-109), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 17-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, C. (2012). Klonlama ve kök hücre çalışmaları karşısında insan onurunun korunması hakkı. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 161-191.
- Gül, İ. I. (2012). Hukukta ayrımcılık yasağı. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 117-133). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gül, İ. I. ve Karan, U. (2011). *Ayrımcılık yasağı kavram, hukuk, izleme ve belgeleme*. (1. baskı). B. Yeşiladalı ve G. Ayata (Editörler), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güleç Uçakhan, S. (2017). *Maddi tazminat esasları ve hesaplanması*. (Güncellenmiş 8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gülhan, İ. (2010). Sperm bankası gebelikleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 18 (2), 123-124.
- Gülmez, M. (2009). *İnsan hakları ve Avrupa Birliği hukukunda ayrımcılığın kaldırılması ve Türkiye*. Ankara: Belediye-İş Sendikası.
- Gürbüz, M. (2010). *Kişilik hakkı açısından tıbbi genetik analizler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, M. (2011). Bir kişilik hakkı olarak kişinin genetik bilgileri üzerinde kendi geleceğini belirleme hakkı. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-2, 113-127.
- Güzel, A., Okur, A. R. ve Caniklioğlu, N. (2016). *Sosyal güvenlik hukuku*. (Yenilenmiş 16. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Hacıömeroğlu, A. O. (2015). Sigorta sözleşmelerinin kuruluş safhasındaki sigorta ettirenin beyan yükümlülüğünün culpa in contrahendo sorumluluğu açısından

değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 2 (1), 49-70.

Hafizoğulları, Z. ve Özen, M. (2010). *Türk ceza hukuku özel hükümler kişilere karşı suçlar*. Ankara: U-S-A Yayıncılık.

Hakeri, H. (2013). Genetik testler ve teşhisler hakkında kanuna ilişkin öneriler. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, 255-269.

Hakeri, H. (2014). Taşıyıcı annelik. H. Hakeri ve C. Doğan (Editörler), *Uluslararası sağlık hukuku sempozyumu 16-17 Ekim 2014 içinde* (s. 83-92). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Hakeri, H. (2016). *Tıp hukuku*. (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hatırnaz Erol, G. (2017). *Özel hastanelerin hukuki sorumluluğu ve hasta hakları*. (Güncellenmiş ve gözden geçirilmiş 5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Helvacı, S. (2001). *Türk ve İsviçre hukuklarında kişilik hakkını koruyucu davalar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

Helvacı, S. (2016). *Gerçek kişiler*. (7. bası). İstanbul: Legal Yayıncılık.

Işık Yılmaz, B. (2012). Tıbbi müdahalelerde hekimin aydınlatma yükümlülüğü. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 98, 389-410.

İzgi, M. C. (2014). Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1 (1), 25-37.

Hall, M. A. and Rich, S. S. (2000). Laws restricting health insurers' use of genetic information: impact on genetic discrimination. *American Journal of Human Genetics*, 66, 293-307.

Hellman, D. (2003). What makes genetic discrimination exceptional?. *American Journal of Law and Medicine*, 29, 77-116.

Hoy, M., Orsi, F., Eisinger, F., Moatti, J. P. (2003). The impact of genetic testing on healthcare insurance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 28 (2), 203-221.

İkizler, M. (2007). Hukuki boyutu ile Almanya'da bebek sandığı ve anonim doğum uygulamaları ve Türkiye'de durum. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (Özel Sayı), 683-719.

İnam, A. (2000). Gen teknolojisiyle birlikte yaşamayı öğrenmek için düşünme hazırlıkları. *Bilim ve Teknik*, 393, 52-55.

Jolly, Y., Knoppers, B. M. and Godard, B. (2003). Genetic information and life insurance: a 'real' risk?. *European Journal of Human Genetics*, 11, 561-564.

- Joly, Y., Feze, I. N. and Simard, J. (2013). Genetic discrimination and life insurance: a systematic review of the evidence. *BioMed Central Medicine*, 11 (25), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3606414/> (Erişim tarihi: 03/08/2018), 1-15.
- Joly, Y., Dupras, C., Ngueng Feze, I., Song, L. (2017). *Genetic discrimination in Québec*. Montréal: McGill.
- Jones, N. L. and Smith, A. L. (2008). Genetic information: legal issues relating to discrimination and privacy. L. J. Albertson (Editör), *Genetic discrimination* içinde (s. 41-60). New York: Nova Science Publishers.
- Juth, N. (2014). The right not to know and the duty to tell: the case of relatives. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 42 (1), 38-52.
- Kabukcuoğlu Özer, E. D. (2005). *Mukayeseli hukukta ve uygulamada hayat sigortası*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Kalokairinou, L., Howard, H. C., Slokenberga, S., Fisher, E., Flatscher-Thöni, M., Hartlev, M., vanHellemond, R., Juškevičius, J., Kapelańska-Pręgowska, J., Kováč, P., Lovrečić, L., Nys, H., de Paor, A., Phillips, A., Prudil, L., Rial-Sebbag, E., Romeo Casabona, C. M., Sándor, J., Schuster, A., Soini, S., Søvig, K. H., Stoffel, D., Titma, T., Trokanas, T., Borry, P. (2018). Legislation of direct-to-consumer (DTC) genetic testing in Europe: a fragmented regulatory landscape. *Journal of Community Genetics*, 9, 117-132.
- Kapelańska-Pręgowska, J. (2013). Laws governing postnatal genetic testing for medical purposes in Germany, Switzerland, Spain and France. *Comparative Law Review*, 16, 131-157.
- Kaplan, Ü. ve Arda, B. (2017). Genetik danışmanlık ve biyoetik. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Tarihi-Hukuku Dergisi*, 25 (2), 57-71.
- Karadeniz, S. (2012). *Nefret söylemi kapsamında halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, H. (2013). Genetik teşhisler nedeniyle tazminat sorumluluğu. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, 215-225.
- Karahasan, M. R. (2001a). *Tazminat hukuku maddi tazminat*. Cilt 1. (Genişletilerek yenilenmiş ve düzenlenmiş 6. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

- Karahasan, M. R. (2001b). *Tazminat hukuku manevî tazminat*. Cilt 2. (Genişletilerek yenilenmiş ve düzenlenmiş 6. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Karan, U. (2007). Türk hukukunda ayrımcılık yasağı ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinin uygulanabilirliği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 73, 146-173.
- Karan, U. (2012). Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı: hukuksal çerçeve. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 135-146). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karan, U. (2017). *Uluslararası insan hakları hukuku ve anayasa hukuku ışığında eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kaşıkçı, O. (2006). İnsan genomu projesi'nin etik açıdan değerlendirilmesi. C. Baygın, M. Uçar ve Y. Büyükay (Yayına hazırlayanlar), *Sağlık hukuku sempozyumu: Erzincan 15-16 Mayıs 2006* içinde (s. 147-174). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Katoğlu, T. (2006). Türk hukukunun bir parçası olarak Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55 (1), 157-193.
- Kaya, C. (2009). *Türk hukukunda evlat edinme*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Kaya, M. (2012). Hekimin aydınlatma yükümlülüğü ve kişilik hakkı ile ilişkisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1 (8), 45-82.
- Kaya, N. (2012). Türkiye'nin eğitim sisteminde azınlıklar ve ayrımcılık: kavramsal çerçeve ve temel sorunlar. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 213-229). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kayak, S. (2009). Kişilik haklarının korunması çerçevesinde gen analizlerinden doğan hukuki sorumluluk. Y. I. Gülman ve F. Artvinli (Editörler), *Türkiye Biyoetik Derneği VII. kongresi değişen dünyada biyoetik* içinde (s. 126-127). İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını.
- Kayserili Karabey, H. (2018). Çocuk hastalıkları ve genetik veriler. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri "genetik" sempozyumu 6 Mayıs 2018* içinde (s. 59-70). İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Kender, R. (2011). *Türkiye'de hususi sigorta hukuku*. (Güncelleştirilmiş 11. baskı). İstanbul. On İki Levha Yayıncılık.
- Kıcalıoğlu, M. (2015). *Haksız fiillerden doğan tazminat davaları*. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Kılıç, A. O. (2018). Türkiye Genom Projesi. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018* içinde (s. 25-32). İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Kılıç, S., Uçar, M., Türker, T., Koçak, N., Aydın, G., Günay, A., Gençtürk, D. (2009). Gata hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinde taşıyıcı anneliğe yönelik tutumun belirlenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 51, 216-219.
- Kırkbeşoğlu, N. (2006). *Soybağı alanında biyoetik ve hukuk sorunları*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Kırkbeşoğlu, N. (2016). 28.02.2008 tarihli İsviçre Federal Mahkemesi kararımın (BGE 134 III 241) çevirisi ve kökenini öğrenme hakkı ile ilgili genel bir değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7 (24), 199-225.
- Kıvılcım-Forsman, Z. (1999-2000). Avrupa Konseyi İnsan Hakları Biyo-tıp Sözleşmesi. *İnsan Hakları Yıllığı*, 21-22, 95-107.
- Kıvılcım-Forsman, Z. (2000). Genetik teknolojisi ve insan hakları. O. Seçkin (Hazırlayan), *Türkiye’de insan hakları* içinde (s. 511-528). Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kızılyel, S. (2007). İdarenin sağlık hizmetinden doğan tazminat sorumluluğu. *Sağlık hukuku kurultayı* içinde (203-240). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. (2018). *Kişisel verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesi rehberi*. Ankara.
- Kızır, M. (2009). Türk hukukunda evlat edinme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 151-184.
- Kocasakal, Ü. (2007). C. Ülgen ve C. Olgun (Editörler), *A’dan Z’ye sağlık hukuku sempozyum notları* içinde (s. 208-217). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Koç, E. (2015). HMK ve TMK çerçevesinde evlat edinme ve evlatlık ilişkisinin kaldırılması davasına ilişkin bazı tespitler. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXXIII (1), 363-388.
- Konuk, Z. (2012). Biyoetik ve hukuk yönünden gen bilimi. *Sağlık hukuku makaleleri II* içinde (s. 55-77). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Koyun, A. ve Örnek Büken, N. (2013). Bir eşitlik ve yaşama hakkı ihlali: cinsiyet seçimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 34-46.

- Kök, A. N. (2018). İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin uygulanmasında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergi*, 1 (1), 147-162.
- Kurt, E. (2008). Hekimlik sözleşmeleri. *Uluslararası I. sağlık hukuku sempozyumu 24-25 Nisan 2008* içinde (s.59-76). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kurt, E. (2013). Tıp etiği kapsamında hastaların bilgilendirilmeme hakkı; ne kadar bilgilendirilmeli? Ç. Özel ve B. G. Özcan Büyüktanır (Editörler), *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu* içinde (s. 101-115), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Küzeci, E. (2020). *Kişisel verilerin korunması*. (4. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Küzeci, E. (2018). Genetik ayrımcılık yasağı. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), 89-131.
- Kwiatkowski, P. (2018). Consensual foundations on the policy of protecting the genetic information. *Filozofia*, 73 (1), 24-35.
- Lapham, E. V., Kozma, C. and Weiss, J. O. (1996). Genetic discrimination: perspective of genetic consumers. *Science*, 274, 621-624.
- Lemmens, T. (2000). Selective justice, genetic discrimination and insurance: should we single out genes in our laws?. *McGill Law Journal*, 45, 347-412.
- Liao, S. M. (2005). The ethics of using genetic engineering for sex selection. *Journal of Medical Ethics*, 31, 116-118.
- McGuire, E. L. and Beskow, L. M. (2010). Informed consent in genomics and genetic research. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 11, 361-381.
- Meisel, A. (2009). Patients' rights in the US: a new vision of informed consent. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyumu 13-14 Kasım 2009* içinde (s.433-446). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Memiş, T. (2002). Sigorta sözleşmelerinde genom analizlerinin kullanılması ve ortaya çıkan hukuki sorunlar. *Reasürör*, 46, 27-42.
- Memiş, T. (2007). Biyobankaların hukuki esasları. C. Baygın, M. Uçar ve Y. Büyükay (Yayına hazırlayanlar), *Sağlık hukuku sempozyumu Erzincan 15-16 Mayıs 2006* içinde (s. 175-190). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Memiş, T. (2012). İnsana ait genetik bilgilerin ticarileştirilmesi ve Türk hukukundaki durum. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 41-54.

- Memiş, T. ve Yıldırım, M. F. (2004). Soybağının belirlenmesinde gen analizlerinin kullanılması ve yarattığı hukuki sorunlar. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII (1-2), 283-306.
- Metin, S. (2010). *Biyo-tıp etiği ve hukuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Metin, S. (2012). Yörüngesinden çıkan tabiat: etik, sosyal, psikolojik ve hukuki görünümüleriyle taşıyıcı annelik. *Sağlık hukuku makaleleri II* içinde (s. 7-53). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Nedelcu, R., Blazer, K. C., Schwerin, B. U., Gambol, P., Mantha, P., Uman, G. C., Weitzel, J. N. (2004). Genetic discrimination: the clinician perspective. *Clinical Genetics*, 66, 311-317.
- Nmehielle, V. O. (2006). Genomics, insurance and human rights: is there a place for regulatory frameworks in Africa?. *African Journal of Legal Studies*, 1, 20-34.
- Nomer, H. N. (2013). *Borçlar hukuku genel hükümler*. (Gözden geçirilmiş 13. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Nuhoğlu, A. (2009). *Aile düzenine karşı suçlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Odyakmaz, Z, Keskin, B. ve Deniz, Y. (2016). 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu üzerine bir değerlendirme-I. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7, 721-761.
- Oğuzman, M. K., Seliçi, Ö. ve Oktay Özdemir, S. (2015). *Kişiler hukuku (gerçek ve tüzel kişiler)*. (15. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Oğuzman, K. ve Öz, T. (2016a). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Cilt 1. (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 12. bası). İstanbul. Vedat Kitapçılık.
- Oğuzman, K. ve Öz, T. (2016b). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Cilt 2. (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 12. bası). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Omağ, M. K. (1985). *Türk sigorta hukukunda rizikonun ağırlaşması sorunu*. İstanbul: Sigorta Hukuku Türk Derneği.
- Onursal Cin, M. (2003). Üreme amaçlı klonlamanın cezalandırılabilirliği üzerine etik ve hukuki argümanlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 125-136.
- Orhaner, E. (2014). *Türkiye’de sağlık sigortası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ozanoğlu, H. S. (2003). Hekimlerin hastalarını aydınlatma yükümlülüğü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), 55-77.

- Ömeroğlu, Ö. (2008). Yeni bir insan hakkı: benzersiz olma hakkı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 99-132.
- Özay, M. (2006). *Estetik amaçlı tıbbi müdahalelerde hekimin sorumluluğu*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbek, Ö. (tarihsiz). *Ceza muhakemesi hukukunda DNA analizi*. <http://www.hukuki.net/www.saglikhukuku.net/bilgi/a044.asp> (Erişim tarihi: 21/12/2017).
- Özbek, V. Ö., Kanbur, M. N., Doğan, K., Bacaksız, P., Tepe, İ. (2015). *Türk ceza hukuku özel hükümler*. (Genişletilmiş ve güncellenmiş 9. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbolat, M. (2004). *Türkiye’de hayat sigortaları&bireysel emeklilik sistemi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özçelik, T. (1991). Adli amaçlı DNA analizleri. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 27 (7), 50-55.
- Özdemir, H. G. (2001). *Roma ve Türk hukuklarında vekaletsiz iş görme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özel, Ç. (2009). Türk hukukunda estetik cerrah ile hasta arasındaki hukuki ilişki. *II. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s.241-252). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Özel, Ç. ve Gönül, G. (2014). Gen analizleri ve kişilik haklarının korunması. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s.439-452). Ankara. Ankara Barosu Yayınları.
- Özer, A. (2002). DNA-Gen-Protein. *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: Genetik 1 (Nisan 2002 sayısının ücretsiz eki)*, 4-6.
- Özgüney Yener, N. (2014). Genetik bilimine cinsiyetçi yaklaşımlar. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (473-486). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Özpınar, B. (2007). *Tıbbi müdahalede kötü uygulamanın hukuki sonuçları*. (1. baskı). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Özpınar, B. (2014). İnsan embriyosu üzerinde araştırmalar ve hukuk. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s.424-435). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Öztan, G. G. (2006). Türkiye’de öjeni düşüncesi ve kadın. *Toplum ve Bilim*, 105, 265-281.
- Öztürk, G. (2012). İnsanlığın vahşi sabıkası: infantisit. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 24, 36-37.

- Paker, M. (2012). Psikolojik açıdan önyargı ve ayrımcılık. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 41-52). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parlar, A. ve Banko, M. (2014). *Cezai ve hukuki sorumluluk boyutlarıyla hakaret ve özel hayata karşı suçlar*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Parlar, A. ve Öztürk, M. (2018). *Uygulamada uluslararası suçlar*. İstanbul: Aristo Yayınevi.
- Pekcanitez, H. (2017). *Medenî usûl hukuku*. (15. bası). (Ed: H. Pekcanitez, M. Özekes, M. Akkan, H. Taş Korkmaz), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Pekdemir, N. (2000). *Gen-etik devrim*. İstanbul: Su Yayınları.
- Penziner, E., Williams, J. K., Erwin, C., Bombard, Y., Wallis, A., Beglinger, L. J., Hayden, M. R., Paulsen, J. S. (2008). Perceptions of discrimination among persons who have undergone predictive testing for Huntington's disease. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*, 147(3), 320-325.
- Petek, H. (2006). Güzelleştirme amaçlı estetik ameliyatlardan kaynaklanan hukuki sorumluluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 177-239.
- Peters, N., Rose, A. and Armstrong, K. (2004). The association between race and attitudes about predictive genetic testing. *Cancer Epidemiology, Biomarkers&Prevention*, 13 (3), 361-365.
- Rifkin, J. (1998). *Biyoteknoloji yüzyılı*. (1. bası). (Çev: Celal Kapkın). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Robertson, J. A. (2003). The \$1000 genome: ethical and legal issues in whole genome sequencing of individuals. *The American Journal of Bioethics*, 3 (3), 35-42.
- Rothstein, M. A. and Anderlik, M. R. (2001). What is genetic discrimination and when and how can it be prevented?. *Genetics in Medicine*, 3 (5), 354-358.
- Ruhi, A. C. (2003). *Türk hukukunda evlat edinme ve evlat edinme ile ilgili yabancı mahkeme kararlarının Türkiye'de tanınması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sanchez-Sweatman, L. R. (2009). Reproductive cloning and human health: an ethical, international, and nursing perspective. *International Nursing Review*, 47, 28-37.
- Sarıkaya, M. (2011). *Gen analizleri ve kişilik hakkının korunması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sarp, N. (2010). İnsan hakkı olarak sağlık hakkı. N. Sarp (Yayına hazırlayan), *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Girne-Amerikan Üniversitesi sağlık hukuku sempozyumu 2-3 Mart 2009* içinde (s. 35-39). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Saruhan, U. (2018). *Gerçek vekâletsiz işgörmeye*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Savcı, İ. (1999). Toplumsal cinsiyet ve teknoloji. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 (1), 123-142.
- Sayitoğlu, M. (2007). Kanser tedavisine farmakogenetik yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 27 (3), 434-441.
- Serin, A., Dağ Canan, H. ve Alper, B. Gen çalışmaları ve etik. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 14 (1), 47-51.
- Serozan, R. (2000). *Çocuk hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Seyalioğlu, İ., Şenel Eraslan, B., Hot, İ., Demircan, Y. T., Çetin, G. (2007). Klonlamaya genetik, etik ve hukuksal açıdan yaklaşım. *Adli Tıp Dergisi*, 21 (2), 31-45.
- Seymen Çakar, A. (2012). İnsanlığa karşı suçlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 169-198.
- Sezgin, A. (2008). Yargı kararlarında kamuda çalışan doktorlar ve diğer sağlık personelinin hukuki sorumluluğu. *Uluslararası I. sağlık hukuku sempozyumu 24-25 Nisan 2008* içinde (s. 203-214). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Simon, J. (2005). Patent hukuku ve biyoteknoloji: yaşamın patentlenmesi?. (Çev: Mustafa Fadıl Yıldırım ve Tekin Memiş). *E-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 39. <http://www.e-akademi.org/makaleler/jsimon-1.htm> (Erişim tarihi: 18/12/2017).
- Sonat, K. A. (2013). Soybağının tespiti amacıyla isteğe dayalı olarak yapılan gen incelemeleri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19 (3), 323-77.
- Söğüt, İ. Ö. (2018). Genetik materyal ve kişilik değerleri. Ö. Yenerer Çakmut (Editör), *Uluslararası gen hukuku sempozyumu* içinde (s.133-146). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Söğüt, İ. S. (2017). Özel nitelikli kişisel veri olarak genetik verilerin korunması. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri II. ulusal kongresi 3-4 Haziran 2017* içinde (s. 73-80). İstanbul: Türkiye Tabipleri Birliği Yayınları.
- Staley, K. (2003). *Genetic testing in the workplace a report by genewatch UK*.

- Stewart, K. B., Taylor, S. D., Treloar, S. A., Stranger, M., Otlowski, M. (2009). Verification of consumers' experiences and perceptions of genetic discrimination and its impact on utilization of genetic testing. *Genetics in Medicine*, 11 (3), 193-201.
- Şahinkaya, Y. (2016). *Uluslararası insan hakları hukukunda nefret söylemi ve karşılaştırmalı nefret suçları*. (1. baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Şen, E. ve Malbeleş, E. (2011). *Türk Ceza Kanunu'nda uluslararası suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şen, M. (2012). Gen analizlerinin iş hukuku alanında kullanımı. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 129-144.
- Şensöz Malkoç, E. (2013). Milletlerarası özel hukukta embriyo. Ö. Çakkal (Editör), *Milletlerarası özel hukuk perspektifiyle biohukuk içinde* (s. 125-153). Ankara: Sage Yayıncılık.
- Şensöz Malkoç, E. (2015). Uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan ihtilaflarda uygulanacak hukuk. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 35 (2), 13-49.
- Şimşek, O. (2008). *Anayasa hukukunda kişisel verilerin korunması*. (1. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Şişman, Y. (2014). Engelliler açısından eşitlik, ayrımcılık ve eğitim hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak-Haziran, 57-85.
- Tabak, R. S. (2014). Sağlık hakları konusunda toplum nasıl bilinçlendirilmelidir? N. Sarp ve C. Doğan (Editörler), *V. Sağlık hakkı ve sağlık hukuku sempozyumu 8-9 Kasım 2013 içinde* (s.141-145). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tacir, H. (2011). *Hastanın kendi geleceğini belirleme hakkı*. (1. baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tanay, G. (2012). *Ayrımcılık suçu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taneri, G. (2014). *Vücut dokunulmazlığına karşı suçlar*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Tanrıver, S. (2018). *Medenî usûl hukuku*. (Tümüyle gözden geçirilmiş, yenilenmiş ve genişletilmiş 2. bası). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Taştan, F. G. (2017). *Türk sözleşme hukukunda kişisel verilerin korunması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tauscher, S. (2015). Genetik teknolojisinin siyasi ve etik sınırları: genetiği yönetmek. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 1-12.

- Tek, G. S. (2012). Türk hukukunda kadının vücudu üzerindeki tasarruf hakkını sınırlayan düzenlemeler. *Sağlık hukuku makaleleri II* içinde (s. 103-130). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Tekpınar, L. ve Erdem, R. (2019). Kişiselleştirilmiş tıp ve genom araştırmalarının sağlık çıktıları bağlamında değerlendirilmesi. *Hacattepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22 (4), 843-862.
- Temel, E. (2009). Alman hukukunda estetik cerrah ile hasta arasındaki hukuki ilişkinin niteliği. *II. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s.223-239). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Temiz, Ö. (2014). Türk hukukunda bir temel hak olarak sağlık hakkı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69 (1), 165-188.
- Tolun, A. (2007). *Genetik araştırma ve uygulamada etik*. Ankara. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tuğ, A., Hancı, İ. H. ve Balseven, A. (2002). İnsan genomu projesi: umut mu kabus mu?. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 11 (2), 56-57.
- Tuncay, A. C. ve Ekmekçi, Ö. (2015). *Sosyal güvenlik hukuku dersleri*. (Yenilenmiş 17. bası). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Tuncer, F. N. (2018). Genetik çalışmaların önemi ve etik ilkeleri. Ö. Yenerer Çakmut (Editör), *Uluslararası gen hukuku sempozyumu* içinde (s. 25-35). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk Hematoloji Derneği. (2013). *Genetik terimler sözlüğü*. Ankara.
- Türkeri, A. (2007). *Türk medeni hukukunda evlat edinmenin hukuki sonuçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzüner, Ö. (2013). Soybağının tespiti davasında genetik analize ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62 (4), 1139-1166.
- Ungan Çalışkan, H. (2016). Bırakınız taşıyınlar: taşıyıcıyı anneliğe güncel bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), 489-510.
- Uyanık Çavuşoğlu, A. (2003). Genom analiz sonuçlarının özel sigorta sözleşmeleri kapsamında değerlendirilmesi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 23 (1-2), 827-850.
- Ünan, S. (1998). *Hayat sigortası sözleşmesi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Ünver, Y. (2009). TCK'da sağlık personelinin ceza hukuku sorumluluğuna yol açabilecek hükümler. *Uluslararası II. sağlık hukuku sempozyum 13-14 Kasım 2009* içinde (s.85-112). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Ünver, Y. (2013). Genetik teşhislere yönelik tıbbi müdahalelerden kaynaklanan ceza hukuku sorumluluğu. *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, 191-213.
- Üye, M. (2012). Hasta haklarının dayandığı temel ilkeler ve normlar. *Sağlık Hukuku Digestası*, 2 (2), 134-140.
- Vuraloğlu, M. O. (2018). Kişisel verilerin işlenmesi suretiyle kişilik hakkı ihlalinde kazancın devri talebi. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV (1), 181-203.
- Vuran Doğan, Ö. (2009). Bir insan hakkı olarak sağlık hakkı ve uluslararası dayanakları. *Sağlık Hukuku Digestası*, 1 (1), 341-379.
- Walker, J. (2014). Genetic discrimination and Canadian law (background paper). *Library of Parliament*, 2014-90-E, 1-16.
- Watson, J. D. (1996). *İkili sarmal DNA yapı çözümünün öyküsü*. (8. basım). (Çev: Alev Serin). Ankara: Tübitak.
- Whittaker, P. and Alivizatos, N. C. (2003). Ethical aspects of genetic testing in the workplace. *Opinion of the European Group on Ethics and New Technologies to the European Commission*, No: 18. http://ec.europa.eu/archives/bepa/european-group-ethics/docs/avis18_en.pdf (Erişim tarihi: 14/08/2018), 11.
- Wollenschläger, F. (2013). Genetik teşhisleri ve üçüncü kişilerle ilgili teşhis öncesi genetiği bilme ve bilmeme hakkı. (Çev: Melike Şentürk). *Tıp Hukuku Dergisi*, Özel Sayı: Genetik Teşhisler ve Hukuki Sorunlar, 17-36.
- Wood, T. (2018). Genetic information in public schools: a common sense exception. *The University of the Pacific Law Review*, 49, 308-331.
- Yağmur, F. (2012). Gen ve hukuk. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Gen Hukuku Özel Sayısı, 145-155.
- Yararbaş, K. (2018). Genetik tanı merkezleri ve kişisel sağlık verileri. H. Oğan (Yayına hazırlayan), *Kişisel sağlık verileri “genetik” sempozyumu 6 Mayıs 2018 içinde* (s. 79-86). İstanbul: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Yaşar, H. N. (2013). *İdare hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yavuz İpekyüz, F. (2006). *Türk hukukunda hekimlik sözleşmesi*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Yenerer Çakmut, Ö. (2008). *Soybağının belirlenmesi ve ceza hukukunda çocuğun soybağını değiştirme suçu*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.

- Yenidünya, A. C. (2006). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda ayrımcılık suçu. *Çalışma ve Toplum*, 2006/4, 97-115.
- Yerdelen, E. (2014). Klonlamanın (Kopyalama) ceza hukukundaki yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63 (3), 643-685.
- Yıldırım, M. F. (2007a). İnsan genomu projesi ve hukuk dünyasına etkileri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI (1,2), 355-366.
- Yıldırım, M. F. (2007b). Gen analizleri ve kişilik haklarının korunması. *Atatürk Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI (3-4), 383-402.
- Yıldırım, M. F. (2014). Genetik analizler ve kişilik haklarının korunması özellikle üçüncü kişilerin bilmeme hakkının ihlali. C. Doğan ve P. Aksoy Gülaslan (Editörler), *V. Sağlık hukuku kurultayı* içinde (s. 415-424). Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Yıldırım, F. (2018). Avusturya Gen Tekniği Kanunu kapsamında genetik verilerin değerlendirilmesi yasağı. Ö. Yenerer Çakmut (Editör), *Uluslararası gen hukuku sempozyumu* içinde (s. 53-73). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C., Kartal, D. B. Ve Tiryaki, B. (2010). *Yardımcı üreme teknikleri raporu*. <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/raporlar/325.pdf> (Erişim tarihi: 09.10.2018), 556-573.
- Yıldız, G. B. (2008). *İşverenin eşit işlem yapma borcu*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yılmaz, S. S. (2014). *Tıp alanında kişisel verilerin açıklanması suçu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yuluğ, I. (2002). İnsan genom projesi. *Avrasya Dosyası*, 8 (3), 7-23.
- Yumul, A. (2012). Ötekiliği bedenlere kaydetmek. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Derleyenler), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (s. 89-96). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yurtcan, E. (2012). *Yargıtay kararları ışığı altında hürriyete karşı suçlar*. (Güncelleştirilmiş 3. baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yükseloğlu, E. H. (2018). Adli genetik incelemelerinin soybağı hukukuna etkisi. Ö. Yenerer Çakmut (Editör), *Uluslararası gen hukuku sempozyumu* içinde (s. 125-131). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zevkliler, A.; Havutçu, A. ve Gürpınar, D. (2008). *Medeni hukuk (temel bilgiler)*. (6. bası). Ankara: Turhan Kitabevi.

Zengin, M. A. (2011a). *Biyoloji uygulamaları ve tıbbi müdahaleler karşısında insan haklarının korunması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zengin, M. A. (2011b). Genetic tests and its impacts on some fields of human rights law. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I (1), 209-221.

Zick, C. D., Smith, K. R., Mayer, R. N., Botkin, J. R. (2000). Genetic testing, adverse selection, and the demand for life insurance. *American Journal of Medical Genetics*, 93 (1), 29-39.

Zorluoğlu, A. (2013). Gen analizlerinden ve genetik veri bankalarından doğan hukuki sorumluluk. Ç. Özel, B. G. Özcan Büyüktanır (Editörler), *Uluslararası Türk-Amerikan tıp hukuku ve etiği sempozyumu* içinde (s.373-388). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zülal, A. (2001). Kromozom, DNA, gen... *Bilim ve Teknik Yeni Ufuklara: İnsan Genomu (Mart 2001 sayısının ücretsiz eki)*, 400, 4.

Genetik hastalıkların analizi ve tedavisi.
http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mergen/derleme/d_geneticdisease.pdf (Erişim tarihi: 15.12.2017)

Genetik testler ve etik.
http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/biyoetik_komitesi/Genetik_test_metnison_rapor.pdf (Erişim tarihi: 26.12.2017)

http-1:<https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-on-the-human-genome-project/> (Erişim tarihi: 11.04.2018)

http-2:<https://www.drozdogan.com/angelina-jolie-iki-memesini-birden-aldirdi/> (Erişim Tarihi: 26.12.2017)

http-3:<http://www.genetiknedir.com/gebelik-ve-genetik/prenatal-tani/> (Erişim tarihi: 26.12.2017)

http-4:
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140919_meme_kanseri_angelina_jolie
(Erişim tarihi: 26.12.2017)

http-5:<http://www.hurriyet.com.tr/angelina-jolie-iki-memesini-de-aldirdi-23277087>
(Erişim tarihi: 26.12.2017)

http-6: Yargıtay 15. HD., 07/11/2017, E.2017/2286, K.3847.
<https://www.sinerjimevzuat.com.tr/index.jsf?dswid=-8035#> (Erişim tarihi: 18.12.2017)

- http-7:**Yargıtay 15. HD., 18.10.2017, E.2017/844, K.2017/3497.<https://www.sinerjimevzuat.com.tr/index.jsf?dswid=-8035#> (Erişim tarihi: 18.12.2017)
- http-8:**Yargıtay 3. HD., 06.12.2016, E.2015/19891, K.2016/13962.
<https://www.sinerjimevzuat.com.tr/index.jsf?dswid=-8035#> (Erişim tarihi: 18.12.2017)
- http-9:**Yargıtay 3. HD., 09.11.2015, E.2014/22053, K.2015/17507.
<https://www.sinerjimevzuat.com.tr/index.jsf?dswid=-8035#> (Erişim tarihi: 18.12.2017)
- http-10:**Anayasa Mahkemesi 2015/2536 Başvuru Numarası.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruNoYil=2015&BasvuruNoSayi=2536> (Erişim tarihi: 08.04.2020)
- http-11:**<http://www.who.int/suggestions/faq/en/> (Erişim tarihi: 05.03.2018)
- http-12:**Court of Appeal for Ontario, Helpern Case, File: C39172 andC39174.<http://www.yorku.ca/igreene/halpern.html> (Erişim tarihi: 29.03.2018)
- http-13:**<http://www.milliyet.com.tr/kari-kocayi-soke-eden-gercek-magazin-1244620/>
(Erişim tarihi: 29.03.2018)
- http-14:**Anayasa Mahkemesi. 10.10.2013, E.2013/62, K.2013/115.
<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/58869e4c-b65a-48d4-8d78-2e087288a56b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> (Erişim tarihi: 29.03.2018)
- http-15:**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 58757/00 Başvuru numaralı kararı.
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-76412%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-76412%22]}) (Erişim tarihi: 09.04.2020)
- http-16:**Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 42326/98 Başvuru numaralı kararı.
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-60935%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-60935%22]}) (Erişim tarihi: 09.04.2020)
- http-17:**Anayasa Mahkemesi 2014/256 Başvuru Numarası.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Basvurular/tr/pdf/2014-256.pdf> (Erişim tarihi: 11/10/2019)
- http-18:**<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> (Erişim tarihi: 02.04.2018)
- http-19:**<https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-genetics-and-medicine/>
(Erişim tarihi: 11.04.2018)

http-20:<https://www.acibadem.com.tr/checkup/saglik-sozlugu/> (Erişim tarihi: 03.09.2018)

http-21:

<http://www.unesco.org.tr/Pages/520/115/T%C3%BCrkiye%27nin%20Taraf%20Olmad%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20UNESCO%20Uluslararası%C4%B1%20Anla%C5%9Fma,%20S%C3%B6zle%C5%9Fme%20ve%20Protokolleri%20Hakk%C4%B1nda%20Rapor> (Erişim tarihi: 17.07.2019)

http-22:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141030_sperm_bankasi (Erişim tarihi: 09.10.2018)

http-23:<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bebegin-cinsiyetini-6-haftada-saptayan-test-6462228> (Erişim tarihi: 18.10.2018)

http-24:<http://www.gazetevatan.com/6-haftada-cinsiyet-belirleyen-test-118341-yasam/> (Erişim tarihi: 18.10.2018)

http-25:<http://www.hurriyet.com.tr/secici-kurtajla-yok-edilen-kiz-cocugu-sayisi-60-milyon-6189215> (Erişim tarihi: 19.10.2018)

http-26:<http://ozgurdenizli.com/azerbaycanin-oglum-olsun-belasi/> (Erişim tarihi: 19.10.2018)

http-27:<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/08/11/Ermenistan-da-se%C3%A7ici-kurtaj-yasaklanabilir/63608> (Erişim tarihi: 19.10.2018)

http-28: Yargıtay 4. HD., 11.12.2019, E.2017/1883, K.2019/5934.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-29: Yargıtay 17. HD., 11.12.2019, E.2019/1103, K.2019/11798.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-30: Yargıtay 17. HD., 11.12.2019, E.2019/1015, K.2019/11799.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-31: Yargıtay 4. HD., 09.12.2019, E.2019/2790, K.2019/5881.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-32: Yargıtay 17. HD., 04.12.2019, E.2019/2242, K.2019/11499.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-33: Yargıtay 13. HD., 23.10.2019, E.2016/20094, K.2019/10401.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

http-34: Yargıtay 17. HD., 23.10.2019, E. 2017/2035, K.2019/9868.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)

- http-35:**Yargıtay 17. HD., 23.10.2019, E.2017/2978, K.2019/9888.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)
- http-36:**Yargıtay 4. HD., 15.02.2018, E.2017/5711, K.2018/958.
<http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.html> (Erişim tarihi: 20.01.2020)
- http-37:**<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4110/2018-10> (Erişim tarihi: 11.02.2020)
- http-38:**Kişisel Verileri Koruma Kurulu, 31.05.2018, 2018/63.
<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/5248/2018-63> (Erişim tarihi: 11.02.2020)
- http-39:**Kişisel Verileri Koruma Kurulu, 18.10.2019, 2019/308.
<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6568/2019-308> (Erişim tarihi: 11.02.2020)
- http-40:**Kişisel Verileri Koruma Kurulu, 09.12.2019, 2019/372.
<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6663/2019-372> (Erişim tarihi: 11.02.2020)